

Eugenijus SVETIKAS

**ALYTAUS KAPINYNAS:
CHRISTIANIZACIJOS ŠALTINIAI**

Eugenijus SVETIKAS

Skiriu TĖVAMS ir sūnui Linui

**ALYTAUS KAPINYNAS:
CHRISTIANIZACIJOS
ŠALTINIAI**

Monografija

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Eugenijus SVETIKAS

**ALYTAUS KAPINYNAS:
CHRISTIANIZACIJOS
ŠALTINIAI**

Monografija

2003

Leidinių rėmė:

ALYTAUS MIESTO SAVIVALDYBĖ

UAB „ALKESTA“

Recenzavo:

dr. Audronė BLIUJIENĖ

doc. dr. Albinas KUNCEVIČIUS

TURINYS

PRATARMĖ	9
ĮVADAS	11
Kasinėjimų eiga	11
Kapinyno osteologinės medžiagos kaupimas ir antropologiniai tyrimai	13
Lietuvos XIV a. pabaigos–XVIII a. pradžios kapinynų kasinėjimų ir istoriografijos apžvalga	15
XIX–XX a. pradžios kasinėjimai, Lietuvai esant Rusijos imperijos sudėtyje	15
Kasinėjimai Lietuvos Respublikoje 1918–1940 m.	20
Kasinėjimai nacių okupacijos laikotarpiu 1941–1944 m.	21
Kasinėjimai sovietinės okupacijos laikotarpiu 1945–1989 m.	22
1948–1960 m.	22
1961–1970 m.	24
1971–1980 m.	27
1981–1989 m.	32
Kasinėjimai Lietuvos Respublikoje 1990–1999 m.	36
Monografijos struktūra	40
RADINIŲ KLASIFIKAVIMAS, TIPOLOGIJA IR CHRONOLOGIJA	45
Monetos	45
XV–XVI a. I ketvirtis	45
XVI a. II ir III ketvirtis	50
XVI a. IV ketvirtis–XVII a.	51
Papuošalai	52
Antsmilkiniai	52
Auskarai	55
Kaklo vėrinio detalės	67
Segės	67
Žiedai	71
Amuletai ir devocionalijos	77
Amuletai	77
Devocionalijos	78
Aprangos detalės	80

Tekstilės liekanos	80
Smeigtukai	81
Marškinių sagtelės	82
Sagos	82
Žvangučiai	83
Kabės	83
Diržai	84
Sagtys ir grandys	85
Kilpos ir kabliai	94
Odiniai kapšeliai	94
Rašymo reikmenys	99
Kauliniai stiliai	99
Žalvariniai stiliai	101
Odiniai dėklai be metalinių apkaliukų	102
Odiniai dėklai su kryžiaus formos apkaliukais	102
Dvinarės žalvarinės sagtelės	105
Kapų inventoriai su XV a. antrosios pusės–XVI a. tretininkų kapšeliais	105
Geležinės dėklų pakabinimo detalės	106
Geležiniai stiliai mediniu kotu	107
Geležiniai stiliai	107
Stiliaus dėklas	107
Raštininkų peiliukai–skalpeliai	107
Grandinėlės	108
Dervos liekanos – vaškuotų lentelių identifikatorius	108
Laiškai Šv. Petriui	109
Ginklai	109
Ietigaliai	109
Kirviai	110
Strėlės antgalis	110
Buities reikmenys	111
Adatos	111
Antpirščiai	111
Galastuvai	111
Peiliai	111
Raktai	115
Skiltuvai	116
Verpstukai	117
Žirklys	117

Keramika	117
Kiti radiniai	118
LAIDOSENA	147
Mirusiųjų orientavimas	147
Mirusiųjų orientavimo semantika	149
Išsiskirianti kūno padėtis	150
Rankų padėtis	153
Grupiniai kapai	154
Vaiduoklių kapai	154
Kapų inventoriai	155
ALYTIŠKIŲ CHRISTIANIZACIJA XIV A. PABAIGOJE–XVII A.	157
KAPŲ APRAŠAI	163
RADINIŲ KATALOGAS	283
Monetos	285
Papuošalai	287
Amuletai ir devcionalijos	298
Aprangos detalės	299
Rašymo reikmenys	306
Ginklai	310
Buities reikmenys	310
Keramika	319
Kiti dirbiniai	320
RADINIŲ LENTELĖS	321
LITERATŪRA	417
SANTRUMPOS	436
THE ALYTUS CEMETERY: SOURCES OF CHRISTIANIZATION	437

PRATARMĖ

„Tuomet, kai aną padūmavusią nuo tvankos vidurvasario dieną užkopėme su pusbroliu į kalvą šalia piliakalnio (*praslinks dar keli dešimtmečiai, kol alytiškis archeologas Eugenijus Svetikas aptiks joje seną ir neregėtai didelį kapinyną*), nuogas status šlaitas smigo tiesiai į Nemuną. Baltavo smėlio seklos, aname krante tik daiktais kyštelėdavo skardinis kokio kuklaus namelio stogas, o visur žaliavo pušynai – nuo tvankos jo smaragdai rodės net pamėlę ...“ (Kunčinas, 1989, p. 6–7).

1984 m. kovo mėnesio pabaigos vėlyvą šeštadienio vakarą, vos sugrįžus iš pasivaikščiojimo po Alytaus piliakalnio apylinkes ir dar nespėjus nusivilkti striukės, mano namuose suskambo telefonas. Klausimas, ar tai aš, tas pats archeologas, ir ką žinau apie kapinyną, esantį naujai suplanuotoje Saulės gatvėje, buvo labai netikėtas, nes prieš gerą valandą buvau praėjęs pro tą vietą. Skambino alytiškė Zita Biekšienė. Tokia jau dalia jai teko, kad miesto valdžia paskyrė sklypą gyvenamajam namui statyti, o Merkinės gatvės (senovėje – kelias į Merkinę) senbuviai iš karto pradėjo gąsdinti ir gėdinti, kad naujakurių sodyba bus ant žmonių kaulų pastatyta. Nuovoki moteris susirūpino ir laiku ėmėsi žygių išsiaiškinti, ar tinkama ši vieta namui. Nieko konkrečiau jai negalėjau pasakyti, nes iki to laiko jokių duomenų apie šią vietą neturėta. Paprasčiau, jeigu ką nors aptiks, pranešti. Kartu pradėjau ieškoti duomenų. Jų pavyko surasti Aleksandro Polujanskio darbe „Kelionės po Augustavo guberniją“. Šis autorius buvo miškininkystės specialistas. Nors Alytaus dalis, kuri mus domino, nepriklausė Augustavo gubernijai, tačiau Polujanskis ją trumpai aprašė. Jis paminėjo pasakojimą, kad prie miesto vykęs mūšis su švedais ir kad prieš dvidešimt metų, t. y. apie 1839 metus, per varstą nuo miesto (kelio varstas prilygo 1,067–1,080 km) atrasti išsikišę žmonių kaulai. Nurodyta, jog jie rasti smėlingoje plokštumoje. Po atidesnio apžiūrėjimo kažkurio dalyvio pastebėta, kad griaučiai buvę suguldyti simetriškai į apskritimą, o kojomis į vieną tašką, kaip rato stipiniai. Pasak pasakotojo, tai rodė bendrą karių kapą. Toliau pažymėta, kad su šiais žmonių palaikais buvę pasielgta pagarbiai. Žmonės susirinkę Vėlinių dieną į bažnyčią ir vadovaujami kunigo nuėję į tą vietą. Iškasę didelę krūvą kaulų. Po gedulingų pamaldų žmonių palaikai buvę palaidoti specialiai iškastose duobėse (Połujański, 1859, p. 296). Nors aprašymas nėra detalus, tačiau smėlinga plokštuma, nurodytas atstumas ir gausybė žmonių kaulų

vienoje vietoje leido manyti, kad tai galėjo būti vieta prie Merkinės gatvės. Deja, šie duomenys neteikė vilčių, jog tai gali būti vertingas archeologijos paminklas.

Po kelių savaitių ta pati moteris vėl paskambino. Buvo šiek tiek pasipiktinusi ir gerokai susijaudinusi. Pradėjo kasti pamatams duobę ir jau pačiame paviršiuje pradėjo verstis žmonių kaulai. Prašė, kad tuos kaulus susirinkčiau ir namo vietoje skubiai atlikčiau kasinėjimus, o jeigu ne – tegul miesto valdžia paskiria sklypą kitoje vietoje. Iš tiesų, didelių pastangų dėka pavyko pasiekti, kad jai sklypas buvo gana operatyviai paskirtas kitoje vietoje. Štai taip buvo aptiktas didžiausias XIV a. pabaigos–XVII a. kapinynas Lietuvoje.

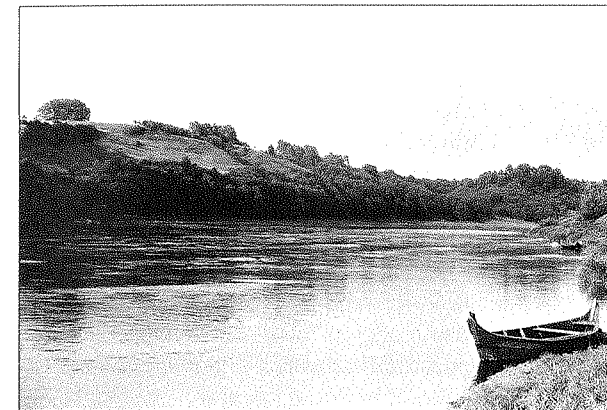
Padėkos. Didžiausią padėką noriu pareikšti poniai Zitai Biekšienei. Be jos savalaikio pranešimo Lietuvos archeologijoje Alytaus kapinyno medžiaga galėjo būti visiškai kitos kokybės ir kiekybės. Labai sudėtinga būtų buvę dirbti be Alytaus vaikų dailės mokyklos mokytojo Vytauto Ledo paramos. Jo pastangomis kasinėjimuose braižytojais dirbo šios mokyklos moksleiviai (1984 m. Alytaus vaikų dailės mokyklos auklėtiniai R. Diržys ir A. Janušonis, 1985 m. – D. Baublytė, A. Janušonis, D. Platūkis, R. Stankevičius, 1986 m. – K. Martinkus, V. Matulevičius, S. Rimkevičius). Kai kurie iš jų vėliau tapo žinomais menininkais ir architektais. Ačiū Tau – Vytautai, ačiū Jums mieli braižytojai. Dėkoju ir visiems kasėjams, negailėjusiems savo jaunatviškų jėgų. Ypač esu dėkingas tuometiniam Alytaus kraštotyros muziejaus direktoriui Algiiui Rybeliui už paramą ir vos ne idealiai sudarytas darbo sąlygas. Ruošiant šį darbą spaudai, labai daug prisidėjo būsimasis architektas Lukas Gadeikis, kuris naujai perdarė pirminę fiksacijos medžiagą ir sudarė kapų situacijos schemą. Nemažai prisikankino darydamas nuotraukas iš mano negatyvų Lietuvos istorijos instituto fotografas Romas Mičiūnas. Abiem nuoširdžiai dėkoju.

IVADAS

Senieji alytiškiai kapinynui pasirinko vietą, esančią dešiniajame Nemuno krante, aukščiausioje kalvoje, 160 m į šiaurę nuo upės ir 500 m į šiaurės vakarus nuo Alytaus piliakalnio (1–2 pav.), 100 m į pietus nuo Merkinės gatvės. Nuo 1984 m. kapinyno aplinka greitai keitėsi, aplinkui buvo pastatyti namai, šiaurinę dalį kerta Saulės gatvė.

KASINĖJIMŲ EIGA

Kasinėjimai kapinyne prasidėjo 1984 m. birželio 11 d. ir truko iki liepos 21 d. Pirmoji 10x3 m dydžio perkasa (vėliau išaiškėjo, jog tai beveik pats kapinyno centras; žr. pav. 3, 101) atmatuota toje vietoje, kur buvo

1 pav. Kapinyno (kairėje) ir piliakalnio (dešinėje) bendras vaizdas iš pietvakarių. 1984 m.

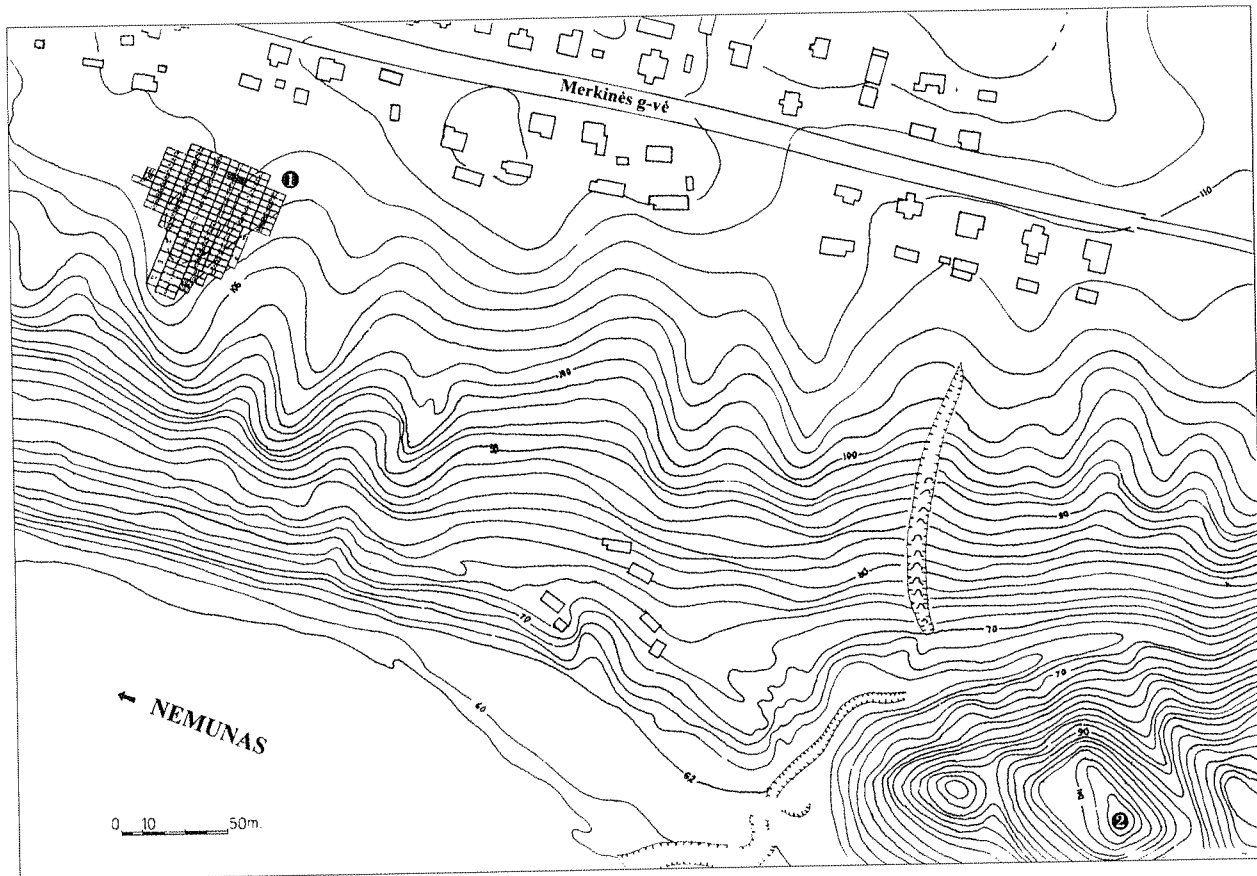
pradėta kasti pamatams skirta duobė ir rasti žmonių kaulai. Nuo balandžio pradžios po lietingų orų žemės paviršiuje tų kaulų gerokai pagausėjo. Buvo renkamas kiekvienas kauliukas. Iki pusės metro gylio teko nuimti sluoksnį kaulų. Susidarė įspūdis, kad tai ne palaidotų, bet suverstų į negilią duobę (ar kelias duobes) žmonių palaikai. Tikrai 0,5–0,6 m gylyje, surinkus visus kaulus, atsidengė kelių kapų duobės ir buvo aptikti pirmieji atsitiktiniai radiniai. Tarp pirmųjų radinių buvo įtvėrimasis peilis ir du Zigmanto Vazos šilingai, o pirmuose

trijuose kapuose – auskaro fragmentai, verpstukas, peilio fragmentai, skiltuvai su titnagu bei keturi juostiniai lygūs žiedai. Sprendžiant pagal išsilaikiusias kaukoles, pirmojoje perkasoje buvo suversti dvylikos žmonių palaikai – 5 vyrai, 3 moterys ir 4 vaikai. Pagal kitus kaulus ir kaukolių fragmentus mirusiųjų skaičiaus nustatyti nebandyta. Buvo spėjama, kad šioje perkasoje suversti nuo maro mirę alytiškiai¹. Antroji perkasa atmatuota 20 m į pietus nuo pirmosios. Čia buvo atidengti vienas po kito gerai išsilaikę kapai su įvairiomis įkapėmis, pagal kurias galima buvo spręsti apie kapinyno chronologiją. Vieni radiniai buvo iš XV a. pirmosios pusės, kiti – iš XVII a. antrosios pusės. Ištyrus antrąją perkasą, buvo apsispręsta, jog reikės ištirti visą kapinyną, todėl toliau buvo tiria-

2 pav. Kapinyno vaizdas iš pietų. 1984 m.

ma pietinė kapinyno dalis. Ištyrus dar septynias perkakas (kartu su perkasa 2 – 250 m² ištisinis plotas), buvo pasiektas pietinis kapinyno pakraštys, nuo kurio už 4–5 m prasideda labai status Nemuno šlaitas. Toliau buvo numatyta tyrinėti neištirtą 200 m² plotą tarp perkasų 1 ir 2. Prie perkastos 2 šiaurinio krašto buvo prijungta perkasa 10. Tačiau čia, kaip ir perkasoje 1, rasta daugybė suardytų ir suverstų žmonių kaulų, kurių buvo neįmanoma identifikuoti. Nutarta keisti kasinėjimų planą ir toliau kasinėti šiaurės rytinėje kapinyno dalyje. Prie perkastos 1 rytinio

3 pav. Kapinyno situacijos planas: 1 – kapinynas, 2 – piliakalnis. 1984–1986 m.

krašto V–R kryptimi prijungta perkasa 11, kurios rytinė dalis žemėjo į šlaitą. Vėliau prie šios perkastos rytinio krašto, taip pat V–R kryptimi, prijungta perkasa 12, kuri visa buvo nuolaidžiame šlaite. Be to, šios perkastos rytinis kraštas jau siekė miesto gyventojų daržus. Prie perkastų 11–12 pietinio krašto buvo atmatuotos ir ištirtos perkastos 13–14. Perkasa 15 atmatuota pratęsiant perkasą 14 R–V kryptimi ir perkasą 1 Š–P kryptimi. Perkasa 16 prijungta prie perkastos 13 pietinio krašto R–V kryptimi. Ji visa buvo šlaite. Liepos 21 d. ištyrus šią perkasą, buvo padaryta pertrauka, o kasinėjimai vėl buvo tęsiami jau rugsėjo–spalio mėnesiais. Mat vasaros sezono kasinėjimai buvo vykdomi teritorijoje, kuri nebuvo naudojama daržininkystei. Toliau kasinėjant palaipsniui aiškėjo, kad kapinyno ribos eina toliau, t. y. per šiaurinę ir rytinę pusę esančius miesto gyventojų daržus. Todėl antruoju kasinėjimų laikotarpiu, norint apsaugoti kapinyną nuo atsitiktinio naikimo, buvo siekiama nustatyti kapinyno šiaurinę ir rytinę ribas.

Pirmoji žvalgomųjų perkastų eilė buvo pradėta 12 m į rytus nuo tyrinėtų perkastų 13, 12, 16 rytinio krašto, nes

čia anksčiausiai buvo nuimtas derlius. Iš pietų į šiaurę kryptimi buvo iškastos aštuonios 5x1 m dydžio perkastos, orientuotos V–R kryptimi. Atstumai tarp perkastų – kas 5 metrai. Visos perkastos buvo ištirtos iki žemio. Deja, nei radinių, nei kapų nerasta. Vėliau, nuėmus derlių, darže į Š nuo kapinyno, apie 65 m nuo perkastų 1, 11 ir 12 šiaurinio krašto, apie 10 m nuo Merkinės gatvės namo Nr. 48 tvoros, iškasta 10x1 m dydžio žvalgomoji perkasa, kuri į ilgį orientuota V–R kryptimi. Tačiau ir čia nieko nerasta. Nuo šios perkastos pietų kryptimi tyrinėtų perkastų 1, 11, 12 šiaurinio krašto link buvo ištirtos dar keturios 10x1 m dydžio perkastos – atstumai tarp jų po 10 m. Ir tik tai ketvirtojoje, kurią patogumo sumetimais pavadiname žvalgomąja perkasa 17, aptikta kapų. Ši perkasa buvo per 19 m nuo šiaurinio tyrinėtų perkastų 1, 11, 12 krašto. Tokiu būdu preliminariai buvo nustatyta šiaurinė kapinyno riba. Ilgokai teko laukti, kol buvo nuimtas derlius darže (apie 12 m pločio) tarp ištirtų perkastų ir žvalgomųjų perkastų eilės rytinėje pusėje. Čia nuo perkastos 12 V–R kryptimi buvo pradėta kasti 10x1 m dydžio

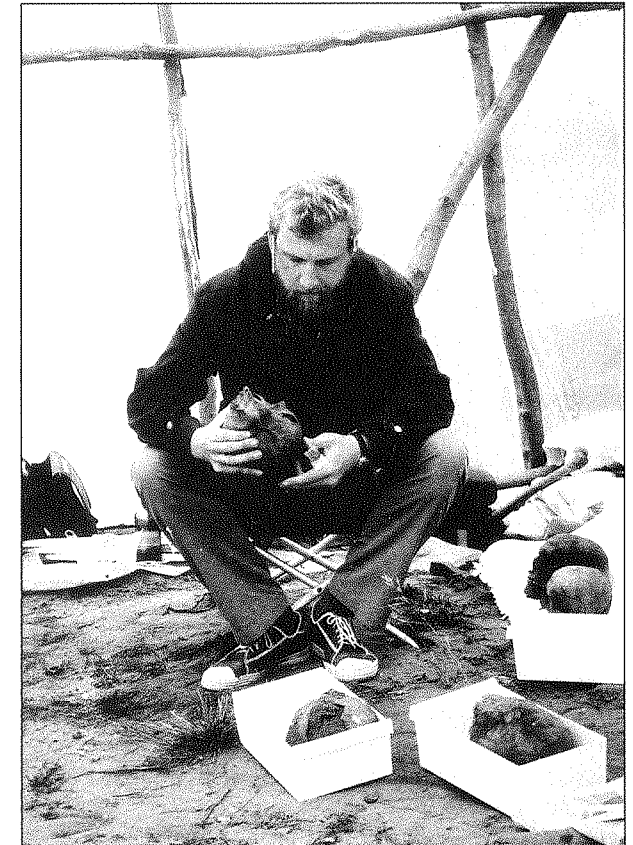
perkasa. Nuėmus paviršinį sluoksnį, atsidendę kelių kapų duobių kontūrai, tačiau esant nepalankiems orams nuspręsta jų ištyrimą atidėti kitam sezonui. Tokiu būdu išsiaiškinta ir rytinė kapinyno riba. Kapinyno vakarinė ir pietinė ribos rimtesnių problemų nekėlė. Vakaruose kapinynas baigėsi natūraliu stačiu šlaitu. Iš viso 1984 m. buvo ištirtas 490 m² plotas (žvalgomosios perkastos neįskaitytos) ir atidengti 185 kapai.

1985 m. nuo birželio 3 d. iki rugpjūčio 30 d. kasinėjimai kapinyne buvo tęsiami. Tik liepos 1–16 dienomis jie buvo laikinai nutraukti ir atlikti žvalgomojo pobūdžio kasinėjimai Alytaus piliakalnio gyvenvietėje. Pirmiausia buvo ištirtas nedidelis plotelis tarp perkastų 16, 14 ir 15 (perkasa 18) bei 130 m² plotas tarp perkastos 15 ir perkastos 10 (perkastos 19–21). Vėliau buvo tiriama rytinė–pietrytinė kapinyno dalis (perkastos 22–33). Deja, čia likus ištirti nedidelį plotą, iškilo reali grėsmė šiaurės vakarinei ir šiaurės rytinei kapinyno dalims. Ten buvo ruošiamasi pradėti žemės judinimo darbus, susijusius su individualių namų statyba. Toje kapinyno dalyje ištirtos perkastos 34–65. Vakarinėje, šiaurinėje ir šiaurės rytinėje dalyse pasiektos kapinyno ribos. Iš viso 1985 m. buvo ištirtas 1347 m² plotas ir atidengta 480 kapų.

1986 m. darbai pradėti birželio 2 d. ir užbaigti rugpjūčio 6 d. Tais metais buvo ištirtas 1161 m² plotas kapinyno centrinėje, rytinėje, pietinėje, vakarinėje ir pietvakarinėje dalyse (perkastos 66–103). Atidengti 487 kapai (k. 666–1152). Visomis kryptimis pasiektos kapinyno ribos. Taigi per tris kasinėjimų sezonus ištirta visa Alytaus kapinyno teritorija – 2998 m² ir atidengti 1152 kapai. Tačiau pietinėje kapinyno dalyje, kurioje auga gana tankus pušynas, dar gali būti išlikęs vienas kitas XVII a. kapas.

KAPINYNŲ OSTEOLIGINĖS MEDŽIAGOS KAUPIMAS IR ANTROPOLOGINIAI TYRIMAI

Iki 1984 m. gegužės 15 d. (mažiau negu mėnesiui likus iki kapinyno kasinėjimų pradžios), kada įvyko Lietuvos archeologų XVI konferencija Vilniuje, Mokslų Akademijos Istorijos institute, tarp archeologų ir antropologų buvo nerašytas susitarimas², kad osteologinė (kaulinė) medžiaga bus surenkama tik tokia: kaukolės, ilgieji kaulai (jeigu išlikusios sąnarinės galvutės) ir dubens kaulai. Šios konferencijos metu buvo paprašyta rinkti visus skeleto kaulus. Labai gerai, kad tai buvo padaryta tinkamu laiku, prieš pradėdant didžiausio kapinyno kasinėjimus, kuriame kaulai buvo labai gerai išsilaikę. 1984 m. iškastą osteologinę medžiagą teko tvarkyti patiems, o nuo 1985 m. prie šio darbo prisidėjo Vilniaus universiteto Me-

4 pav. Antropologas Rimantas Jankauskas tvarko osteologinę medžiagą. 1985 m.

dicinos fakulteto į Alytų komandiruotas Rimantas Jankauskas (4 pav.). Jis išbuvo beveik visą tų metų sezoną, išskyrus laikotarpį, kada buvo vykdomi kasinėjimai Alytaus piliakalnio gyvenvietėje (liepos 1–16 dienomis) bei 1986 m. sezono visą liepos mėnesį. Per tris kasinėjimų sezonus visa osteologinė medžiaga buvo siunčiama į Antropologijos laboratoriją (5 pav.). Iš viso buvo nuvežti penki pilni sunkvežimiai (1984 m. – 1, 1985–1986 m. – po 2, be to, lengvojo automobilio „Volga“ bagažinėje griaučiai iš žvalgomosios perkastos 17).

Antropologiniai Alytaus kapinyno tyrimai pradėti jau po pirmųjų dviejų sezonų. 1984–1985 m. buvo iškasta 830 asmenų kaulų ir jų fragmentų (atidengta 665 kapai, visi kiti iš suardytų kapų), kurių paleodemografinė analizė parodė, kad demografinė situacija Alytuje buvo panaši kaip pietų aukštaičių kaimuose ir Vilniaus mieste. Be to, pagal vyrų kaukoles buvo bandoma nustatyti ir alytiškių antropologinį tipą. Pagal tam tikrus požymius buvo įtariama, kad XVI–XVII a. sandūroje į alytiškių genų fondą įsiliejo hipermorfinis, siauraveidis ir šiek

5 pav. Prie Alytaus politechnikumo bendrabučio, kurio vienas kambarys buvo skirtas laikinai kaulams saugoti. Per trejus metus šis sunkvežimis penkis kartus važiavo su tokiu krovinium į Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Antropologijos laboratoriją. 1985 m.

tiesioginis komponentas (Česnys, 1986, p. 120–126). Paleopatologijos aspektu išanalizuota tik 1984 m. sukaupta 256 asmenų (1984 m. atidengta 185 kapai, visi kiti iš suardytų kapų) osteologinė medžiaga. Aptikta įvairiausių skeleto traumų pėdsakų, deformuojančios osteoartrozės, lėtinio periostito ir osteomielito, tuberkuliozės, sifilio ir kitų ligų pėdsakų (Jankauskas, 1986, p. 127–129). Dėmesio susilaukė labai didelė 35–40 metų amžiaus vyro kaukolė (kapas 78). Išmatavus paaiškėjo, kad jos talpa net 3140 m³, be to, visi šio asmens smegeninės matmenys dideli, ypač aukštis, ir toli prašoka maksimalius labai didelių vyrų kaukolių matmenis. Tačiau kaukolės megalocfalijos (didgalvystės) priežastys tyrėjams dar nebuvo aiškios (Pavilonis, Jankauskas, 1987, p. 33–35)³.

Osteologinė alytiškių medžiaga pasitarnavo ir medicinos tyrimams. Ja remdamasis Rimantas Jankauskas labai greitai parašė medicinos mokslų kandidato laipsniui įgyti disertaciją „Stuburo morfologiniai ypatumai ir jo kaitos faktoriai“, kurią 1988 m. apgynė tuometiniame Tautų draugystės Patriso Lumumbos vardo universitete Maskvoje (Янкаускас, 1988). Sukurta suaugusio asmens lyties nustatymo pagal stuburo matmenis metodika (Jankauskas, Krapavickaitė, 1989, p. 258–270; Jankauskas, 1994a, p. 137–151). Detaliam ištyrinėti degeneracinių–distrofinių stuburo susirgimų atsiradimo ir progresavimo dėsningumai (Jankauskas, 1992a, p. 109–119; 1994, p. 5–13). Alytaus medžiaga panaudota tyrinėjant vaikų augimo dėsningumą (Jankauskas, 1992b, p. 36–46), bendrus žmogaus fizinio vystymosi klausimus (Draštienė, Jankauskas, Pavilonis, 1994, p. 14–19).

Alytiškių antropologinius tyrimus paskatino tęsti 1989 m. sausio 27 d. Alytuje organizuota konferencija, skirta Karališkojo stalo Alytaus ekonomijos 400 metų sukakčiai, po kurios buvo išleistas straipsnių rinkinys „Alytaus miesto ir apylinkių istorijos bruožai“. Jame antropologijai skirti du straipsniai. Viename nagrinėjami alytiškių antropologinės sudėties kitimai (Česnys, Mitraitė, Binkauskaitė, 1989, p. 72–79), o kitame – etninė odontologija (Balčiūnienė, 1989, p. 79–86). Miesto istorijai ir archeologinės medžiagos analizei reikšminga viena pirmojo straipsnio išvada, kuria konstatuota, kad apie XVI a. vidurį į alytiškių genų fondą bus įsilieję nevietinio komponento, greičiausiai iš šiaurės rytų, iš dabartinio lietuvių ir baltarusių etninio paribio (Česnys, Mitraitė, Binkauskaitė, 1989, p. 79).

Alytiškių antropologinius tyrimus suaktyvino ir ruošiamas leidinio „Lietuvos archeologija“ 11 tomas (išleistas 1995 m.), į kurį siekta sudėti reikšmingesnių XIV–XVII a. kapinynų publikacijas, to laikotarpio medžiagos tyrinėjimų studijas bei straipsnius. Visi trys šio leidinio antropologijos straipsniai skirti tik Alytaus kapinyno osteologinės medžiagos analizei. Irena Balčiūnienė dar kartą publikavo alytiškių odontologinės medžiagos analizės duomenis (586 kaukolių). Pagal autorę, alytiškiai priklausė Vidurio Europos odontologiniam tipui, nesiskiriančiam nuo Pietų ir visos Lietuvos kaimo gyventojų odontologinio tipo, tačiau Alytaus serija nevienalytė ir netelpa į kurio nors odontologinio tipo rėmus. Dažnesni gana „svetimi“ Lietuvos gyventojams odontologiniai požymiai rodo tolimesnių, greičiausiai Šiaurės arba Rytų, odontologinių tipų įtaką (Balčiūnienė, 1995, p. 22). Dar kartą grįžta ir prie alytiškių kraniologijos, siekiant kitais metodais nei ankstesniuose darbuose nustatyti alytiškių rasinę struktūrą ir iširti epochos poveikį kaukolių morfologijai. Iš tiesų naudojant kitus tyrimų metodus gauti ir kitokie rezultatai. Pvz., dispersinės analizės rezultatai nepatvirtino prielaidos, gautos naudojant vadinamąją Kento klasterinę analizę, jog apie XVI a. vidurį į alytiškių genų fondą bus įsilieję nevietinio komponento. Tačiau, pasak Česnio ir Jankausko, nesutapimas nereiškia paneigimo, o tik rodo, kad reiškinys sudėtingesnis, negu buvo manyta, taigi ir ta prielaida liekanti galioti (Česnys, Jankauskas, 1995, p. 26). Be minėtų tyrimų, Jankauskas dar pabandė atskirame darbe panagrinėti ekologinių sąlygų įtaką alytiškių demografiniams rodikliams ir morfologinėms ypatybėms. Pagal jį, demografinė situacija Alytuje buvo geresnė negu Vilniuje, bet prastesnė negu kaime; savo ūgiu ir kitais somatologiniais rodikliais alytiškiai artimesni kaimiečiais, o sergamumo struktūra – vilniečiams (Jankauskas, 1995, p. 44).

Remiantis alytiškių osteologine medžiaga, vis didesnis dėmesys buvo skiriamas įvairių ligų pasireiškimams bei jų pėdsakams, kurie vienaip ar kitaip išliko žmonių kauluose. Bendradarbiaudamas su Getingeno universiteto mokslininkais, R. Jankauskas tyrinėjo vaikų sergamumą (Jankauskas, Schultz, 1995, p. 106; 1996a, p. 26; 1996b, p. 97; 1999, p. 160–161). Iširti 239 vaikų nuo 0 iki 15 metų skeletai, siekiant nustatyti dantų emalio hipoplazijų (LEH) kaip nespecinių streso markerių įtaką vaikų augimui. Gauta paradoksali išvada: kuo daugiau stresų, kuriuos atspindi LEH, tuo aukštesnis vaiko ūgis (Jankauskas, 1996, p. 68–72). Tuo pat metu buvo tiriama ir LEH epidemiologija (Barakauskas, 1996, p. 115–116). Tyrinėjant žmonių tuberkuliozės istoriją Lietuvoje, didžioji empirinės medžiagos dalis buvo panaudota iš Alytaus kapinyno osteologinės kolekcijos (Jankauskas, 1989, p. 65–68; 1998a, p. 357–374; 1999, p. 551–558). Tuberkuliozės tyrimai buvo atliekami naudojant molekulinę biologiją (DNR amplifikacijos) metodą (Faerman, Jankauskas ir kt., 1997, p. 205–214; 1999, p. 371–376; Faerman, Jankauskas, 1999, p. 75–78).

Alytaus kapinyno medžiaga buvo naudojama kaip etaloninis modelis tyrinėjant kai kurias paleodemografijos problemas (Rösing, Jankauskas, 1997, p. 50–52) bei rašant apibendrinančius darbus apie vėlyvųjų viduramžių sąlygas, demografiją ir epidemiologiją (Jankauskas, 1993a, p. 123–144; 1993b, p. 237–239; 1998b, p. 36–37; 2000, p. 235–241; Jankauskas, Urbanavičius, 1998, p. 465–476).

LIETUVOS XIV A. PABAIGOS–XVIII A. PRADŽIOS KAPINYNŲ KASINĖJIMŲ IR ISTORIOGRAFIJOS APŽVALGA

Šio laikotarpio laidojimo paminklų tyrinėjimai Lietuvos archeologijos istoriografijoje nėra detaliam apžvelgti ir įvertinti (jiems pritrūko vietos sudarant Lietuvos TSR archeologijos atlasą), todėl, norint parodyti Alytaus kapinyno medžiagos reikšmę, tenka pirmą kartą kiek įmanoma išsamiau aprašyti jų kasinėjimų raidą, t. y. suinventorinti tyrinėtus kapinynus, suskaičiuoti atidengtus kapus ir surastus radinius. Dažniausiai šio laikotarpio kapinynus archeologai vadina neapibrėžtu terminu *vėlyvieji senkapiai*, o mes vartosime *vėlyvųjų kapinynų* terminą.

XIX–XX a. pradžios kasinėjimai, Lietuvai esant Rusijos imperijos sudėtyje

Atrodo, kad Teodorą Narbutą galima būtų laikyti pirmuoju tyrinėtoju, prisilietusiu prie mūsų aptariamojo laikotarpio radinių. Štai kaip jis aprašė kapinyną prie

Druskininkų: „Kaimiečiai tuos kapus priskiria stabmeldystės laikams; pasakoja, kad prie skeletų būdavo randa ma labai senų pinigų ir visokių metalo gabalų. 1826 metais turėjau progą apžiūrėti šį lauką, nusėtą žmonių kaulais: visi kapai išblaškyti, maža tokių, kuriuose būtų galima įžiūrėti kokią nors skeleto sandarą, bet pastebėjau, kad visi guli galvomis į vakarus. Kaulai tiek supuvę, kad neradau nė vienos sveikos kaukolės; jos priklauso įvairaus amžiaus ir lyties asmenims; tuo mane įtikino apatiniai žandikauliai ir dantys, taip pat ilgi plaukai po keliomis kaukolėmis, kurias atkasiau po dar nenupustyto smėlio kauburėliais. Mačiau kai kuriuos kaulus, suėstus žalio ir raudono metalo oksido; matyt, metalai iro kapuose kartu [su kaulais]. Radau keletą geležėlių, kurios man atrodė esančios mažų sagtelių liekanos. Dar pastebėjau sudaužytų ašarinių liekanų; keletu šukių vidus buvo dengtas tamsiai rudos [spalvos] glazūra“ (Narbutas, 1992, p. 302). Turime duomenų, kad iš šio kapinyno Narbutas ir vėliau rinko įvairius radinius. Čia rastas ir II ar III tipo LDK pinigėlis: „Moneta, rasta 1841 metais tik ką atkastoje kapavietėje prie Druskininkų, lauke, kuriame yra daug laidojimų, apie kuriuos čia kalbama. Vienoje pusėje pavaizduotas Gedimino šeimos herbas Stulpai. Antra pusė gerokai pažeista, galima įžiūrėti tik statmenai pastatyto kalavijo ženklą. Pastarasis pavaizduotas ant kažkokios skersinės figūros. Moneta labai plona, labai apgadinta ir išliko tik todėl, kad buvo įdėta tarp dviejų stiklinių plokštelių“ (Narbutas, 1995, p. 480). Be to, rinkinio apraše, kurį Narbutas pavadino „Lietuvos muziejumi“, aprašytas „plieninis kirvis iš kapų palei Druskininkus, smarkiai surūdijęs“, „sidabrinis drabužių užsegimas, ant žmogaus griaučių krūtinės, šalia Druskininkų prie Švendubės kaimo rastas“ (Narbutas, 1851š)⁴.

1845 m. kunigaikščio Vitgenšteino Verkių dvare šalia Vilniaus, kasant žemes kalno prie Neries upės viršūnėje, buvo rasta daugybė žmonių kaulų. Informacija apie radinius su jų piešiniais buvo paskelbta laikraštyje „Виленский вестник“. Įdomu, kad po šios informacijos pateiktas pranešimas apie archeologinius atradimus Pompejoje. Pasak informacijos autoriaus, mirusieji Verkiuose rasti palaidoti aukštiekninki, veidu į rytus (t. y. galvomis į vakarus), sukryžiuotomis rankomis. Kartu su žmonių kaulais buvo rasta ir keletas bronzinių bei geležinių dirbinių: vytinė apyrankė, du žiedai (vienas vytu priekiu, o kitas su inkrustuota akimi), raktai, kirvis su vienoje jo pusėje prilipusiomis audinio liekanomis, kardas arba durklas (greičiausiai pjautuvas), sagtis ir kitų radinių fragmentai, kurių paskirtis neaiški. Įdomi kai kurių radinių paskirties interpretacija. Pvz., bronziniai simboliniai raktai įvardyti kaip gotikiniai, kurie turėjo kažkokios religinės reikšmės. Nežinomas autorius spėjo, kad galbūt

pagony s įdėjo juos tikėdami, jog mirusieji jais atsirakins amžinosios palaimos vartus, ir tai jam primena senovės romėnų paprotį, kurie mirusiesiems į burną dėdavo monetą, kurias jie atiduodavo Charonui už perkėlimą per Stikso upę (BB, 1845, p. 733–735)⁵.

Atrodo, kad pirmasis vadinamuosius vėlyvuosius kapus kasinėjo Konstantinas Tiškevičius. Jis prie Kernavėlės dvaro pabandė kasti vietinių gyventojų vadinamoje švedų Kaulidėje. Pasak jo, „čia, slėnyje, mėtėsi žmonių blauzdiukai, vėjų netvarkingai išžarstytos kaukolės“. Tiškevičius buvo įsitikinęs, kad jis aptikęs „ligi pamatų vėjo dar neišpustytų pilkapių liekanas“. Jis rašė, kad „viena, kita, trečią tokią kalvelę atvėręs, radau žmonių griaučių kaulus, sugulusius pilkapiams būdinga tvarka. Mano atkasta kalva buvo įdomiausias kapas, kokį tik pirmą kartą aptikau per savo archeologijos tyrimus. Kape lietuvis buvo pasodintas. Galvą, pečius ir krūtinę ligi juosmens vėjas buvo jau sudraskęs, o viršutinę pilkapio dalį, kuri dengė tą įdomų kapą, išnešiojęs kažkur po platų lauką“. Toliau labai vaizdingai aprašinėja tolimesnį kapo atidengimą. Šiame kape jam pavyko rasti peiliuką, ažuolinio karsto liekanų, šiurkščios lininės drobės skiaučių ir avalynės – „vieną iš įdomiausių mūsų praeities liekanų“ (Tiškevičius, 1992, p. 253–255). Knygoje šalia šio aprašymo paskelbti keturių papuošalų be metrikų (žiedai ir apyrankės) piešiniai, kurie skaitančiajam sudaro įspūdį, jog rasti būtent tuose kapuose, nors tekste tai nekomentuojama (jie galėjo būti rasti kitoje vietoje, galbūt netgi Lohoiske, kur grafas Konstantinas Tiškevičius gyveno ir iš tų vietų daugiausia surinko senienų į savo kolekciją). Šie radiniai iš tiesų panašūs į XI–XIII a. (?) papuošalus, nors kai kurios nupieštos dekoru detalės kelia tam tikrų abejonių. Matyt, todėl XX a. antrosios pusės archeologai įvairiai vertino Tiškevičiaus kasinėtą vietą. Vieni manė, kad jis tikrai tyrinėjęs pilkapius (nors Rytų Lietuvos pilkapiuose griautinių kapų su tokiais radiniais iki šiol niekas dar nėra radęs), o kiti laikėsi nuomonės, jog buvo atkasti XIII–XV a. arba XV–XVII a. kapai. Mano nuomone, pastarasis vertinimas yra teisingas.

Įvertindami pirmuosius XIX a. pirmosios pusės ir vidurio vadinamųjų vėlyvųjų kapinynų kasinėjimų duomenis, galime pažymėti, kad archeologijos mėgėjai ir pradininkai žinojo vos kelias vietas (Švendubrę prie Druskininkų, Verkius ir Kernavėlę) bei nelabai gausius radinius – tai pirmosios LDK monetos, apyrankė, keli žiedai ir kirviai, peiliai, sagtys, raktai, keramika bei dar kažkiek neaiškios paskirties dirbinių fragmentai. Nemokėta tuo metu atidengti kapų, įvertinti radinių padėties bei kitų reikšmingų detalių.

Rusijoje, o ypač Skandinavijos kraštuose, XIX a. antrojoje pusėje archeologija iš mėgėjiško užsiėmimo pra-

dėjo vystytis į mokslą su besikuriančiomis institucijomis. Atsirado specializuoti leidiniai, buvo kuriami radinių analizės metodai ir kasinėjimų instrukcijos. Šie procesai pasiekė ir Lietuvoje dirbančius vietos archeologus. Deja, jų buvo vos keletas, be to, jų pažinimo tikslai buvo nukreipti kaip galima į tolimesnę praeitį. Labiausiai buvo domimasi pilkapiiais ir akmenis amžiaus dirbiniais, todėl į jų tyrinėjimų akiratį vadinamieji vėlyvieji kapai ir radiniai dažniausiai patekdavo atsitiktinai. 1884–1885 m. Visdergių–Papelkių (Šiaulių r.) pilkapyne Tadas Daugirdas iš apie 25 sampilų ištyrė 8 pilkapius su griautiniais II–IV a. ir į sampilus sukastais XVI–XVII a. kapais. Pilkapyje B jis atidengė kapą d, kuriame ant kairiosios rankos pirštų buvo užmauti keturi žiedai, du iš jų vadinamieji signetiniai, taip pat prie griaučių rado peilį medinėmis kriaunomis. Šiame ir kituose pilkapiuose Daugirdas atidengė dar 16 ar 18 kapų, kuriuose įkapių nerado. Atrodo, kad tai vėlyvieji XVI a. pabaigos–XVII a. kapai, įkasti į pilkapių sampilus (Dowgird, 1888, p. 3–17, lent. I–VIII)⁶. 1885 m. Daugirdas sužinojo, kad Titvydiškių kapinyne (Kelmės r.), kasant griovį, prie kelio buvo rasta žmonių kaulų, o prie jų įvairių dirbinių. Čia jis atidengė 6 XV a. kapus. Visuose kapuose rado gausiai įkapių: peilių, kirvių, skiltuvų, puodų, paukščio kaulų, ietigalių ir kt. Tarp jų ypač išsiskyrė gausūs bei įvairūs XV a. žiedai, iš kurių jis pats išskyrė skardinius žiedus paplatintu priekiu ir sukeistais galais. Titvydiškėse jis surinko ir nemažai atsitiktinių radinių iš suardytų kapų. Deja, šių kasinėjimų rezultatai liko nepaskelbti, nors tyrinėtojas sudarė kapų aprašus ir nupiešė juos pažymėdamas tiksliai radinių vietas (Dowgird, 1885š, l. 90–107). 1885 ir 1886 m. Daugirdas žvalgė vėjo pustomą Patumšalių (Telšių r.) kapinyną, kur surinko apie 40 įvairių akmenis amžiaus bei XV–XVI a. radinių (Dowgird, 1885š, l. 199–201, 251). Į Daugirdo kolekciją pateko ir Daugirdavos (Raseinių r.) radiniai, tarp kurių jis labiausiai vertino odinį kapšėlį su simboliniu apkalu. Be to, kapšėlio viduje buvo rastas skiltuvas ir du Vaclovo IV Prahos grašiai (Dowgird, 1909, p. 363)⁷. Vėliau šie radiniai iš vadinamųjų vėlyvųjų kapų, kaip ir visa Daugirdo kolekcija, buvo perduoti į Kauno miesto muziejų. Pats Daugirdas šių radinių neanalizavo ir nesiaiškino jų chronologijos.

1888 m. Rusijos imperatoriškosios geografijos draugijos narys Eduardas Volteris Imperatoriškosios archeologijos komisijos pavedimu buvo pasiūstas rinkti duomenų apie senovės paminklus į Vilniaus, Kauno, Gardino ir Minsko gubernijas. Didžiausias šios ekspedicijos darbas – tai Alovės (Alytaus r.) kapinyno kasinėjimai. Čia Volteris iškasė 150 XIV a. pabaigos–XVII a. kapų, kuriuose buvo rasta daugiau kaip 300 radinių. Jau 1880 m. Alovėje, tiesiant kelią, buvo rasta žmonių kaulų ir radi-

nių (kalavijas, kirviai, pentinai, daug geležinių peiliukų ir kt.). Juos surinkęs vietos dvarininkas Kęstutis–Gediminas. E. Volteris žvalgomąją perkasą iškasė birželio 15–16 d. Joje atidengė tris griautinius kapus, iš kurių vienas buvo suardytas. Viename rado kirvį ir geležinę sagtį, o kitame – puodą, 8 LDK II tipo pinigėlius (juos vadino Gedimino laikų monetomis), vištos kaulų, žiedą su antspaudu, kuriame matyti įvairūs ženklai, bronzinį pakabutį, mažytę bronzinę sagtelę, peiliuką kaulinėmis kriaunomis ir angliukų (BB, 1888a, p. 2). Tokius kasinėjimų rezultatus E. Volteris laikė sėkmingais ir paprašė Imperatoriškosios archeologijos komisijos leidimo ir finansavimo tolimesniems kasinėjimams kapinyne. Toks jo prašymas buvo patenkintas, ir Volteris kasinėjimus tęsė nuo rugpjūčio 9 dienos. Su pertraukomis kasinėjimai vyko iš viso 9 dienas, per dieną dirbant 8–12 darbininkų. Visą tą laiką jam padėjo 4-ojo pionierių bataliono karininkas Viačeslavas Antonovičius Veitko, kuris padarė būtiną nuotrauką, planus ir brėžinius⁸. Buvo kasama pagal to meto archeologinių kasinėjimų instrukciją „prisilaikant tranšėjų pravedimo sistemos“. Kaip pažymi to meto spauda, inteligentai, labiau negu neturtingi valstiečiai, domėjosi niekingo metalo kaina, sidabrinių ir bronzinių dirbinių verte ir monetų retumu. Jie taip pat sprendė klausimą, ar tikslinga senovės dirbinius išvežti į mokslinį Sankt-Peterburgo pasaulį, taip pat jaudinosi, kad nebūtų juodinama Lietuvos praeitis. Juos stebino, kad ant Aleksandro Jogailaičio denarų iškalta slaviška raidė A (vėliau numizmatų buvo įvardinta kaip gotikinio šrifto raidė) ir kad netgi XVI a. nėra krikščionybės pėdsakų (BB, 1888b, p. 1–2). Fiodoro Pokrovskio „Vilniaus gubernijos archeologinio žemėlapiu“ Alovės kapinyno apraše paminėta, kad buvo rasta daugiau kaip 300 radinių, kurie suskirstyti pagal medžiagas. Daugumą sudarė geležiniai radiniai – peiliai, sagtys, žirkklės, po to bronziniai – žiedai, sagtys, auskarai, sagos, žvaigždės pavidalo papuošalai, antpirštis, smeigtukas, žvangutis ir kt. bei sidabrinės monetos (iki 40) ir žiedai. Rasta ir akmeninių bei molinių verpstukų, titnago gabalų, skirtų skiltuvams, audeklo fragmentų kartu su odiniais kapšeliais, odinio diržo fragmentų, du sveiki puodai ir nemažai jų fragmentų. Prie radinių priskirti ir vadinamieji vėlyvųjų dirbinių fragmentai, kuriuos liaudis laikė magiškais. Nurodyta, kad viename kape buvo rasta vištos kaulų. Iš šių visų radinių labiausiai buvo įvertinti auskarai su dviem pakabučiais, žiedas su antspaudu ir įvairių paukščių atvaizdais jame, žvaigždės pavidalo apkalas (?), kapšeliai, seno pavyzdžio sagtys marškiniams susegti (matyt, pasaginės segės?) ir keletas juosmens papuošalų. Pažymėta, kad visiškai nerasta kirvių, nors 1880 m., tiesiant kelią, jų buvo rasta atsitiktinai (Покровский, 1893, c. 122–123). Paties E. Volterio sudarytame saraše radi-

nių gerokai mažiau nei 300. Radinių saraše (jame yra trys skiltys – eil. Nr., kas rasta ir pastabos) nuo 1 iki 151 aprašyti radiniai iš Alovės, po to radiniai iš kitų vietovių, o nuo 238 iki 258 Alovės aprašo papildymai. Nors kai kuriose pozicijose aprašyta daugiau nei vienas radinys (pvz., 8 monetos, 6 vinyns arba 2 auskarai ir pan.), vis tiek jų neskaičiuojame tiek, kiek nurodo F. Pokrovskis. Be to, prie radinių priskirtos ir 5 kaukolės, o tai dar sumažina jų skaičių. Taigi sunku nustatyti, kiek Alovės kapinyne iš viso buvo rasta radinių ir ar visus radinius Volteris įtraukė į sarašą. Šis sarašas, palyginus jį su kitais Alovės kapinyno radinių sarašais, gali būti naudingas tuo, kad prie radinių aprašų nurodyti kapų numeriai, o tai leidžia atkurti kapų inventorių (Вольтер, 1888(p), l. 27–30, 34). Žinome, kad kai kuriuos radinius Volteris pasiliko sau arba atidavė kolekcionieriams. Pvz., žvalgomosios perkamos kape C buvo rasta 8 LDK II tipo pinigėliai, iš kurių du liko pas jį, o vieną perdavė karininkui Veitko (Ibid., l. 8). Radinių saraše yra pastaba, kad vištos kaulus iš kapo 10 jis atidavė į Imperatoriškosios mokslų akademijos zoologijos muziejų (Ibid., l. 27, Nr. 11). Didžioji radinių dalis vis dėlto buvo sugrąžinta į Lietuvą ir pasiliko Vilniaus senienų muziejuje. 1893 m. Vilniuje įvyko Maskvos archeologijos draugijos organizuotas Rusijos archeologų IX suvažiavimas. Suvažiavimo metu buvo suorganizuota paroda, kurioje buvo eksponuota virš 100 radinių iš Alovės kapinyno (Каталог, 1893, c. 20–21, 52–53). Iš kito katalogo sužinome, kad Vilniuje liko daugiau kaip 150 Alovės kapinyno radinių (Каталог, 1898, c. 26–30, №. 701–849)⁹. Labai gaila, bet visi šie radiniai jau parodos metu buvo praradę savo metrikas. Deja, E. Volteris, kaip ir kiti tyrinėtojai, Alovės kapinyno kasinėjimų medžiaga beveik nesidomėjo¹⁰, nors šioje kolekcijoje buvo įdomių radinių. Visų pirma, tai lėmė tuo metu visoje Europoje vyravusi archeologijos periodizacija, kurioje dar nebuvo vietos vėlyviesiems viduramžiams ir naujesiems laikams. Taigi Alovės kapinyno (Lietuvoje jis buvo didžiausias XIV a. pabaigos–XVII a. kapinynas net iki 1961–1963 m. Rumšiškių kapinyno kasinėjimų) duomenys neįvesti į mokslinę apyvartą, nors jis iki šiol yra tarp dvidešimties didžiausių vėlyvųjų kapinynų.

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje V. Šukevičius kasinėjo XIV–XVI a. akmeninius pilkapius ir plokštinius kapinynus Baltarusijoje, netoli dabartinės sienos su Lietuvos Respublika¹¹. Iš pastarųjų galime išskirti du kapinynus, kurie priklauso prie to paties laikotarpio vėlyvųjų Lietuvos kapinynų. 1903–1906 m. V. Šukevičius iškasė 32 griautinius ir 2 degintinius kapus Salapiaciškių kapinyne (Szukiewicz, 1908, p. 39–45; 1910, p. 57–62). 1913–1914 m. (keli metai prieš tai žvalgomųjų kasinėjimų metu buvo atidengti pirmieji 17 kapų) Lankiškių

kapinyne ištyrė 170 kapų (Szukiewicz, 1921, p. 52–63). V. Šukevičiaus požiūriu, Salapiaciškių kapų sampiluose nerasta Baltarusijos kapinynams būdingų akmenų konstrukcijų, o kai kurie dirbiniai patvirtina ryšį su etninės Lietuvos, Žemaitijos ir Latvijos kultūra (Szukiewicz, 1910, p. 61). Tą patį galima pasakyti ir apie Lankiškių kapinyną. Šie du kapinynai nuo akmeninių pilkapių skiriasi tik laidojimo būdu. Tuo tarpu plokštiniuose kapinyuose ir akmeniniuose pilkapiuose dauguma rastų dirbinių yra identiški. Pagal šių kapinynų duomenis V. Šukevičius siekė nustatyti lietuvių ir baltarusių etninę ribą. Vertinant V. Šukevičiaus kasinėjimus, tenka pripažinti, kad jie buvo atlikti pakankamai profesionaliai. Be to, šis tyrinėtojas pirmasis pradėjo skelbti kasinėjimų medžiagą, analizavo radinių tipus, jų chronologiją, paskirtį ir kilmę. Deja, ne visa medžiaga buvo publikuota kaip reikėtų šiuolaikiniam mokslui. Paminėtina, kad dabartinės Lietuvos teritorijoje V. Šukevičius yra atidengęs tik kelis XVI–XVIII a. griautinius kapus 1894 m. kasinėdamas Vilkonių (Šalčininkų r.) pilkapius (LAA, 1977, p. 123, Nr. 801). Deja, konkrečių duomenų apie šiuos kasinėjimus neturime.

1909–1910 m. daugelį vėlyvųjų kapinynų kasinėjo Jonas Basanavičius. Tai buvo skuboti kasinėjimai, kurie trukdavo nuo vienos iki kelių dienų. J. Basanavičių domino ne tiek radiniai, kiek kaukolės, todėl buvo kasinėjama netgi XVII a. pabaigos–XIX a. ardomose kaimo kapinaitėse, kurių kapuose įkapės itin retos. Tokias kapinaites jis kasinėjo Karpiškiuose (Pakruojo r.), kur iškasė 15 kapų be įkapių, Kumečiuose (Vilkaviškio r.) – 2 kapai be įkapių, Karkazuose ir Teleičiuose (Kauno r.) – kapų skaičius neaiškus, visi be įkapių. Be to, J. Basanavičius kasinėjo Gražiškių (Vilkaviškio r.) bažnyčios šventoriuje, kur iškasė 4 kapus be įkapių (Basanavičius, 1935, p. 113–114). Lietuvoje tai pirmieji kasinėjimai, kurie buvo atlikti bažnyčios šventoriuje. Atrodo, J. Basanavičius neaprašinėjo visų šių, taip pat Plaučiškių pilkapių (Pakruojo r.), kuriame iškasta keletas vėlyvųjų kapų, įkastų į pilkapių sampilus, kasinėjimų. Visiškai kitaip yra su dar dviem jo kasinėjimais vėlyvaisiais kapinynais – Svėdasų (Kraštų), vadinamuoju Taurakalnių, ir Šeimyniškių (abu Anykščių r.). Jų kasinėjimų dienoraščiai išliko ir po 85 metų buvo paskelbti. Svėdasų kapinyno dienoraštyje aprašyta 18 atidengtų kapų (Akavickas, 1995, p. 5–15), o Šeimyniškių – 26 kapai (Zabiela, 1995b, p. 382–397). Šiuose kapinyuose, kapuose ir atsitiktinai, buvo rasta įvairiausių dirbinių – auskarų, kelios segės, žiedų, odinių kapšelių žalvarinių apkalų, žalvarinių raktų ir kt. Deja, šie dirbiniai J. Basanavičiaus nesudomino ir, nors jis daug nusipelnęs Bulgarijos ir Lietuvos archeologijai, savo surastų radinių neįvertino.

1909 m., t. y. tuo pat metu kaip ir J. Basanavičius, keliuose ardomuose vėlyvuosiuose Žemaitijos kapiny-

nuose kasinėjo Vladas Nagevičius. Šateikiuose (Plungės r.) jis atidengė vieną kapą, kuriame rado Zigmanto Vazos monetą, žiedą ir peilį¹², o Kartenoje (Kretingos r.) – keturis kapus su įvairiomis įkapėmis. Viename kape – pirmą kartą vėlyvųjų kapinynų kasinėjimų raidoje – buvo rasti šuns griaučiai¹³. Po kelių dešimtmečių V. Nagevičius Kartenos kasinėjimų medžiagą paskelbė, ir tai yra pirmoji vėlyvojo kapinyno publikacija Lietuvoje (Nagevičius, 1935, p. 66–68). Tiesa, pats tyrinėtojas nenustatė tiksliai chronologijos ir šiuos kapus datavo X–XIII a.

Vertinant aukščiau aprašytus vėlyvųjų kapinynų kasinėjimus, kuriuos vykdė T. Daugirdas, E. Volteris, V. Šukevičius, J. Basanavičius ir V. Nagevičius, turime pažymėti, kad tie asmenys atstovavo to meto įvairioms mokslinėms draugijoms. Vadinasi, jų darbų lygis sąlyginai atspindi ir tų draugijų mokslinius tikslus. Iš visų šių tyrinėtojų galima išskirti tik V. Šukevičių, kurio lauko kasinėjimų ir fiksacijos lygis bei sukauptų duomenų analizė neprarado savo mokslinės vertės. Visi kiti tyrinėtojai nekėlė sau mokslinių tikslų, t. y. neanalizavo dirbinių tipų, jų chronologijos, kilmės ir kt. Geriausiu atveju jų kasinėjimų rezultatai baigdavosi radinių perdavimu mokslinėms draugijoms ar muziejams.

Be minėtų kapinynų kasinėjimų, XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje buvo savavališkų kasinėjimų, kuriuos vykdė senienų kolekcionieriai. Jie priklausė skirtingiems visuomenės sluoksniams. Vieni – carinės Rusijos pareigūnai, kiti – vietos dvarininkai, o tretieji – prijauciantys lietuvių tautiniam atgimimui. Deja, visi šie kasinėjimai neturėjo jokių mokslinių aspiracijų.

1889 m. nežinomi senienu mėgėjai bandė kasinėti Raguvos (Panevėžio r.) kapinyną, kur iškasė 8 griaučius su įkapėmis. Dalis šių radinių pateko į Vilniaus Senienų muziejų (Katalog, 1898, c. 26–30, № 2619–2628). Vėliau radiniai iš Raguvos įvairiais būdais pateko ir į Kauno miesto muziejų. Iš viso iš Raguvos žinoma netoli 300 įvairių laikotarpių radinių, tarp jų ir iš vėlyvųjų kapų. Kai kurie radiniai yra įvesti į mokslinę apyvertą (LAA, 1977, p. 94–95, Nr. 580; Steponaitis, 2001, p. 63–73).

1897 m. dvarininkė Marija Butrimovna per kelias dienas iškasė 13 pilkapių Pakalniškių (Panevėžio r.) pilkapyne. Keli atidengti griautiniai kapai buvo su įspūdingomis II–IV a. įkapėmis, o visi kiti – vėlyvieji XVI–XVII a. kapai, įkasti į pilkapių sampilus. Atrodo, pilkapiuose buvo atidengta apie 16 vėlyvųjų kapų, kurių dauguma buvo be įkapių, keliuose rasta peilių ir žiedų, o viename 3 monetos (viena identifikuota – tai Žygimanto Augusto 1566 m. dvidenaris). Ponia Butrimovna savo kasinėjimų dienoraštį ir pastabas persiuntė archeologijos metraščio „Światowit“ redaktoriui Erazmui Majevskiui, kuris šiuos duomenis paskelbė (Majewski, 1900, p. 92–103).

1 lentelė. XIX–XX a. pradžios kasinėjimai, Lietuvai esant Rusijos imperijos sudėtyje

Eil. Nr.	Kapinytas	Rajonas	Archeologas	Kasinėjimo metai	Ištirtų kapų skaičius
1	Alovė	Alytaus	E. Volteris	1888	150
2	Kartena	Kretingos	V. Nagevičius	1909	4
3	Kernavėlė	Širvintų	K. Tiškevičius	1857	?
4	Mitkiškės	Trakų	E. Romanovas	1911	2
5	Pakalniškiai	Kauno	G. Janyševas	1913	41
6	Pakalniškiai	Panevėžio	M. Butrimovna	1897	16?
7	Papelkiai (Vizdergiai)	Šiaulių	T. Daugirdas	1884–1885	17 ar 19
8	Raguva	Panevėžio	?	1889	8
9	Svėdasai (Kraštai)	Anykščių	J. Basanavičius	1910	18
10	Šateikiai	Plungės	V. Nagevičius	1909	1
11	Šeimyniškiškiai	Anykščių	J. Basanavičius	1910	26
12	Švendubrė	Druskininkų m.	T. Narbutas	1826, 1841	?
13	Tinteliai	Kretingos	J. Žiogas	1901	2
14	Titvydiškės	Kelmės	T. Daugirdas	1885	6
15	Verkiai	Vilniaus m.	?	1845	?
Iš viso:					293

1901 m. kunigas Juozas Žiogas pakasinėjo Tintelių (Kretingos r.) kapinyne, kur rado vienerius griaučius be įkapių, o prie kitų – odinį kapšėlį su 1529 m. Žygimanto Senojo pusgrašiu ir 2 žiedeliais. Pasak jo, jeigu vietos gyventojai kapinyną vadina švedkapiais, tai čia turėtų būti palaidoti švedai (Žorac, 1900, c. 33–36).

1911 m. E. Romanovas Mitkiškių (Trakų r.) kapinyne atidengė dvejus griaučius, prie vieno rado Žygimanto Augusto monetą (Urbanavičius, 1967b, p. 65).

Daugiausia kapų su gausiomis ir įvairiomis įkapėmis 1913 m. iškasė karo inžinierius G. Janyševas Pakalniškių (Kauno r.) kapinyne. Iš išlikusių kapų piešinių ir radinių sąrašo spėjama, kad buvo atidengtas 41 kapas. Radiniai pasiekė Kauno miesto muziejų. Kasinėjimų duomenys sudomino V. Urbanavičių, kuris paskelbė šiame kapinyne rastų monetų sąrašą (Urbanavičius, 1967b, p. 66) bei paskyrė atskirą straipsnį kitiems šio objekto radiniams (Idem, 1974c, p. 71–81). Iš paskelbtos medžiagos matyti, kad inventorizuojant radinius buvo supainiotos jų metrikos, nes daugelis XVI–XVII a. monetų priskirtos prie kapų, kurių inventorių sudaro XV a. dirbiniai. Suvedus monetų metrikas su kitomis įkapėmis, išsėina tokie išskirtiniai vėlyvųjų kapų inventoriai, kurie iš esmės prieštarauja visų kitų kapi-

nyų duomenims. Taigi radiniais iš šio kapinyno galima naudotis kaip atsitiktiniais, bet ne kaip kapų komplektais.

Svarų vaidmenį renkant įvairius radinius iš ardomų archeologijos paminklų suvaidino Lietuvių mokslo draugija. Iš XIV a. pabaigos–XVII a. laikotarpio radinių į jos rinkinius 1911–1912 m. pateko didelė įdomių ir gausių dirbinių kolekcija iš ardomo Kurklintiškių (Ukmergės r.) kapinyno, Pagiegalos Pietupio kalnelio (Panevėžio r., Karsakiškio apyl.) ir kt.

Lietuvai esant Rusijos imperijos sudėtyje, buvo kasinėta maždaug 15 vietovių, kuriose atidengta apie 300 kapų (žr. 1 lentelę). Į šių kapinynų sąrašą neįtraukti J. Basanavičiaus kasinėti XVII–XIX a. kapinynai, kurių atidengtuose kapuose nerasta jokių radinių. Kai kurie vėlyvieji kapai buvo aptikti tyrinėjant pilkapius. Nustatyti tikslų atidengtų vėlyvųjų kapų skaičių pilkapiuose yra sudėtinga, nes kapų su vėlyvomis įkapėmis pilkapiuose rasta vos keletas. Prie vėlyvųjų kapų pilkapiuose priskyrėme griautinius kapus, kuriuose nerasta jokių įkapių, nors kai kurie jų gali būti iš ankstyvesnių laikotarpių. Radiniai iš kasinėtų kapinynų buvo kaupiami Vilniaus Senienų muziejuje, Kauno miesto muziejuje, Lietuvių mokslo draugijos rinkiniuose ir privačiose kolekcijose. Nemaža jų dalis išliko iki dabar. Kiti jau tuo metu buvo perduoti į kai kuriuos Rusijos ir

Lenkijos muziejus. Deja, dalis radinių pradingo arba sunyko. Labai gaila, bet didžiausio tuo laikotarpiu kasinėto Alovės kapinyno radiniai dėl kažkokių aplinkybių savo metrikas prarado, o inventorizuojant Pakalniškių kapinyno radinius, kuris pagal kapų skaičių yra antroje vietoje, buvo supainiotos metrikos. Dalies kapinynų kasinėjimų fiksacijos medžiaga (dienoraščiai, ataskaitos, planai, piešiniai, o galbūt ir nuotraukos) neišlikusi, išblaškyta po įvairius archyvus ir rankraštynus arba nesurasta. Tuo metu neatsirado nė vieno tyrinėtojo, kuris būtų analizavęs vėlyvųjų kapinynų medžiagą, domėjęsis bent jau įdomesniais ar patrauklesniais radiniais. Taigi, Lietuvai esant Rusijos imperijos sudėtyje, buvo tik kasinėta ir rankiota, tačiau vėlyvųjų kapinynų medžiagos tyrinėti dar nesugebėta.

Kasinėjimai Lietuvos Respublikoje 1918–1940 m.

Atgavus politinę nepriklausomybę, jaunoje valstybėje prasidėjo intensyvus įvairiausių gyvenimo sričių kūrybinis darbas. Iki tol sukauptą archeologijos medžiagą pabandė susisteminti Rusijos archeologas Aleksandras Spicynas. 1925 m. jo publikuotame darbe „Lietuvos senienos“ labai trumpame skyrelyje „XIV–XVI a. Lietuvos kapinynai“ pirmą kartą aptarti vėlyvųjų kapinynų kasinėjimai. Čia paminėti didžiausi kasinėti kapinynai ir dėmesio verti radiniai (auskarai, kapšeliai su apkalais, kai kurios segės ir kt.). Tačiau prie kasinėtų kapinynų priskirti lobiai, ankstyvesnių kapinynų medžiaga bei išvardinti vėlyvieji kapinynai iš Prūsijos bei Livonijos. Apskritai A. Spicyno apžvalga eklektiška, minimaliai pateikia informacijos, be jokio apibendrinimo (Спицын, 1925, с. 151–152).

Pirmuosius vėlyvuosius kapus šiuo laikotarpiu atkasė Anykščių vidurinės mokyklos mokytojas kartu su moksleiviais Šeimyniškių kapinyne, kurį 1910 m. kasinėjo J. Basanavičius. Atidengti du kapai. Viename įkapių nerasta, o kitame aptiktas „kardas“ (Zabiela, 1995b, p. 383). Mėgėjiškų kasinėjimų, kai dažniausiai ieškota paslėptų lobių, būta ir daugiau. Paprastai jų metu buvo atidengiami pavieniai griaučiai ir surenkamos atsitiktiniai surastos įkapės. Iš tokių kasinėjimų išsiskiria atlikti Turčinų–Ročkų (Šakių r.) piliakalnyje, kur buvo rasta 4 griaučiai ir XVI a. monetų (LAA, 1975, p. 170).

Lietuvos Respublikoje įkūrus Valstybės archeologijos komisiją, reorganizavus kai kuriuos senesnius bei įkūrus naujus muziejus, archeologijos paveldo kasinėjimus palaipsniui pradėjo vykdyti tik šios institucijos. Įvairūs ekonominiai veiksniai lėmė, kad ūkinės veiklos metu buvo paliesti, o kartu ir atrasti įvairūs archeologijos objektai. Tuo metu, kiek leido galimybės, kasinėta ardomuose kapinyuose. 1931 m. P. Tarasenska atidengė 2 kapus Paštuvoje (Kauno r.), 1932 m. E. Volteris taip pat

2 kapus Lapėse (Kauno r.), o B. Tarvydas Gibaičiuose (Šiaulių r.) 6 vėlyvuosius kapus. Kasinėjimai suintensyvėjo nuo 1936 m. Tais metais Valstybės archeologijos komisijos darbuotojas Emilis Šneideris Pumpėnuose (Pasvalio r.) atidengė 14, Kelmėje apie 17, o dar nereorganizuoto Kauno miesto muziejaus archeologas Jonas Puzinas Paštuvoje (Kauno r.) iškasė 24 ir Pentiškiuose (Kaišiadorių r.) 5 vėlyvuosius kapus. Nuo 1937 m. archeologinius kasinėjimus pradėjo vykdyti Vytauto Didžiojo kultūros muziejus. Tais metais J. Puzinas iškasė tik 3 vėlyvuosius kapus Poškaičiuose (Raseinių r.) ir 2 Taikūnuose (Lazdijų r.). Šiuose kasinėjimuose J. Puzinui jau talkino kitas muziejaus darbuotojas Pranas Kulikauskas, kuris 1938 m. jau savarankiškai kasinėjo Sankonių (Lazdijų r.) kapinyną ir atidengė 16 kapų. Nemažai vėlyvųjų kapų 1938–1940 m. iškasė minėto muziejaus priešistorinio skyriaus konservatorius Pranas Baleniūnas. 1938 m. jis pirmą kartą savarankiškai kasinėjo XVII–XVIII a. Kiemelių kapinyne ir atidengė 11, o po to Padkarališkiuose (abu Širvintų r.) 5 kapus. Kasinėdamas ankstyvesnių laikotarpių degintinius ir žirgų kapus Pakapių (Kauno r.) ir Ruseinių (Kėdainių r.) kapinyuose, jis pirmajame atidengė 27, o antrajame 7 vėlyvuosius kapus. Tais pačiais metais Baleniūnas iškasė dar 10 kapų Meldinių (Pakruojo r.), o 1940 m. 2 kapus Bendžiukų (Molėtų r.) ir 3 Godelių (Plungės r.) kapinyuose.

Lenkijos užgrobtame Vilniaus krašte kasinėtas tik vienas vėlyvasis kapinynas. 1937 m. Vilniaus Stepono Batoro universiteto archeologė Helena Cehak Hołubowicz Šilėnuose (Vilniaus r.) iškasė 25 XVI–XVII a. kapus (Hołubowicz, 1937, p. 88).

1918–1940 m. buvo tyrinėta 19 vėlyvųjų kapinynų, o juose atidengtų kapų skaičius nesiekia 200 (žr. 2 lentelę). Tai nedidelės apimties kasinėjimai, kurių metu buvo atidengiami nuo kelių iki keliasdešimties kapų (daugiausia – 27 kapai). Ištiesi nekastas nė vienas vėlyvasis kapinynas. Dauguma kapų buvo be įkapių, o kituose daugiausia rasta monetų, peilių ir aprangos detalių (sagčių ir grandžių). Labai nedaug rasta papuošalų, ginklų ir kitų įkapių. Kai kurių kapinynų radiniai II pasaulinio karo ir pokario metu dingę, tačiau didesnė dalis buvo išsaugota Kauno valstybiniame istorijos, Vilniaus istorijos–etnografijos (dabar – LNM) ir Šiaulių „Aušros“ muziejuose. Ne visuose kasinėjimuose buvo atliekama fiksacija ir rašomi dienoraščiai, o vėliau ataskaitos. Mums žinomos ir buvo prieinamos Godelių (Baleniūnas, 1940a (š)), Meldinių (Baleniūnas, 1939a (š)), Pakapių (Baleniūnas, 1939b (š)), Paštuvos (Puzinas, 1936š), Poškaičių (Kulikauskas, 1937š), Ruseinių (Baleniūnas, 1939c (š)) ir Taikūnų (Puzinas, 1937š) kasinėjimų ataskaitos. Vėlyvųjų kapinynų kasinėjimų medžiaga tuo metu nesidomėjo nė vienas tyrinėtojas.

2 lentelė. Kasinėjimai Lietuvos Respublikoje 1918–1940 m.

Eil. Nr.	Kapinynas	Rajonas	Archeologas	Kasinėjimo metai	Ištirtų kapų skaičius
1	Bendžiukai	Molėtų	P. Baleniūnas	1940	2
2	Gibaičiai	Šiaulių	B. Tarvydas	1932	6
3	Godeliai	Plungės	P. Baleniūnas	1940	3
4	Kelmė		E. Šneideris	1936	17
5	Kiemeliai	Širvintų	P. Baleniūnas	1938	11
6	Lapės	Kauno	E. Volteris	1932	2
7	Meldiniai	Pakruojo	P. Baleniūnas	1939	10
8	Padkarališkiai	Širvintų	P. Baleniūnas	1938	5
9	Pakapiai	Kauno	P. Baleniūnas	1939	27
10	Paštuva	Kauno	P. Tarasenska, J. Puzinas	1931, 1936	26
11	Pentiškės	Kaišiadorių	J. Puzinas	1936	5
12	Poškaičiai	Raseinių	J. Puzinas, P. Kulikauskas	1937	3
13	Pumpėnai	Pasvalio	E. Šneideris	1936	14
14	Ročkai (Turčinai)	Šakių	?	1934	4
15	Ruseiniai	Kėdainių	P. Baleniūnas	1939	7
16	Sankonys	Lazdijų	P. Kulikauskas	1938	16
17	Šeimyniškiškiai	Anykščių	?	1925	2
18	Šilėnai	Vilniaus	H. Cehak	1937	25
19	Taikūnai	Lazdijų	J. Puzinas	1937	2
Iš viso:					187

Kasinėjimai nacių okupacijos laikotarpiu 1941–1944 m.

Labai sunkiomis karo meto sąlygomis Vytauto Didžiojo kultūros muziejus ir toliau, kiek leido galimybės, vykdė ardomų archeologijos paminklų kasinėjimus. 1943 m. P. Kulikauskas kasinėjo jau kelis dešimtmečius ardomame Lepšių (Panevėžio r.) kapinyne, o P. Baleniūnas kasinėjo Ukmergės rajono Bečių, Dovydiškių ir Vidžiškių kapinyuose. Iš viso kasinėta 4 vėlyvuosiuose kapinyuose ir atidengta apie 15 kapų (žr. 3 lentelę). Šių kasinėjimų dienoraščių ir radinių likimas mums nežinomas.

Šiuo laikotarpiu pasirodė ir pirmasis po A. Spicyno apžvalgos vėlyvųjų kapinynų medžiagos apibendrinimas. Dar karo metais Marija Alseikaitė-Gimbutienė Lietuvoje pradėjo rašyti doktoratą „Laidosena Lietuvoje priešistoriniais laikais“, kurį 1946 m. apgynė Tiubingeno universitete. Šiame darbe, panaudojusi V. Šukevičiaus pa-

skelbtus Lankiškių ir Salapiaciškių kapinynų duomenis bei Kauno Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje per 4-ąjį dešimtmetį sukauptų vėlyvųjų kapinynų kasinėjimų medžiagą, ji suformulavo pagrindinius laidosenos bruožų po 1387 m. Lietuvos krikšto postulatus. Jos nuomone, įvedus Lietuvoje krikščionybę, pakinta laidojimo būdas, tačiau nuo pagoniškių papročių atsisakyta po truputį, verčiant griežtiems bažnyčios įsakams ir taikant bausmes. Jau XVI a. mirusieji nebedeginami, bet kiti pagoniški papročiai (pvz., įkapių dėjimas į kapą ir kt.) slaptai ir atkakliai išlaikomi per visus krikščioniškuosius laikus (Alseikaitė-Gimbutienė, 1946, p. 84–86). Šie postulatai vėlesnių tyrinėtojų buvo besąlygiškai priimti ir dar labiau išplėtoti. Būtent nuo šios M. Alseikaitės-Gimbutienės apžvalgos Lietuvos vėlyvųjų viduramžių ir naujųjų amžių istoriografijoje įsigali akivaizdus christianizacijos proceso ignoravimas ir archeologijos duomenų interpretacija nukreipiama tariamai pagoniškių relikvų paieškai.

3 lentelė. Kasinėjimai nacių okupacijos laikotarpiu 1941–1944 m.

Eil. Nr.	Kapinynas	Rajonas	Archeologas	Kasinėjimo metai	Ištirtų kapų skaičius
1	Bečiai	Ukmergės	P. Baleniūnas	1943	6
2	Dovydiškės	Ukmergės	P. Baleniūnas	1943	3
3	Lepšiai	Panevėžio	P. Kulikauskas	1943	4?
4	Vidiškiai	Ukmergės	P. Bleniūnas	1943	2
Iš viso:					15

Kasinėjimai sovietinės okupacijos laikotarpiu 1945–1989 m.

Per šį laikotarpį, palyginti su ankstesniais laikotarpiais, buvo kasinėta daug XIV a. pabaigos–XVIII a. pradžios kapinynų. Jį apžvelgsime suskirstę į keturis etapus. Pirmasis etapas ilgiausias – tai pirmieji pokario metai ir šeštasis dešimtmetis. Kitus tris etapus aptarsime dešimtmečiais.

1948–1960 m.

Šiuo laikotarpiu kasinėta 16 vietų ir atidengta 269 vėlyvieji kapai (žr. 4 lentelę). Pirmieji kasinėjimai vėlyvuosiuose kapinyuose buvo atlikti Lietuvos istorijos instituto žvalgomųjų ekspedicijų metu. 1948 m. P. Kulikauskas kasinėjo Luknės (Skuodo r.) ir Pupinių (Telšių r.) (Kulikauskas, 1948š), o 1949 m. ir 1950 m. Degėsių (Pakruojo r.) (Kulikauskas, 1949š) ir Valatkiškių (Raseinių r.) (Kulikauskas, 1950š) kapinyuose. Iš viso buvo atidengta 13 vėlyvųjų kapų. 1951 m. A. Tautavičius atliko jau didesnės apimties kasinėjimus Pastrėvio (Trakų r.) kapinyne, kuriame atidengė 11 kapų (Tautavičius, 1951š). Nuo 1954 m. vėlyvuosius kapinynus kasinėjo ne vien tik Istorijos institutas, bet ir Vilniaus universiteto Archeologijos katedra, Kauno valstybinis istorijos muziejus, Panevėžio ir Rokiškio kraštotyros muziejai bei Šiaulių „Aušros“ muziejus. 1954 m. J. Naudužas (Šiaulių „Aušros“ muziejus) Šiauliuose, Komunarų gatvėje, aptiktame kapinyne iškasė 8 kapus (Naudužas, 1954š). 1956 m. dviejų kapinynų kasinėjimai susiję su Kauno HE statyba. R. Kulikauskienė (Vilniaus universiteto Archeologijos katedra) tais metais Mozūruose iškasė 13 (Kulikauskienė, 1956š), o O. Kuncienė (Istorijos institutas) Piliuonoje 18 vėlyvųjų kapų (Kuncienė, 1956š). 1958 m. tik P. Kulikauskas kasinėjo Eržvilko (Jurbarko r.) kapinyną, kuriame atidengė 7 XVII–XVIII a. kapus (Kulikauskas, 1958š). Esminių pasikeitimų įvyksta 1959 m. Tais metais K. Gabriūnaitė (Kauno valstybinis istorijos muziejus) kasinėjo Radikių (Kauno r.) kapinyną ir atidengė 73

kapus (Gabriūnaitė, 1959š). Tai buvo didžiausias kapinynas kapų skaičiumi po 1888 m. Alovės kapinyno kasinėjimų. Be to, tai pirmasis vėlyvasis kapinynas, kuriame buvo atlikta puiki kasinėjimų fiksacija. Lietuvos archeologų dėmesį atkreipė gausūs, įdomūs ir net unikalūs radiniai. Labai gaila, jog visa kapinyno kasinėjimų medžiaga iki šiol nepaskelbta. Atrodo, kad Radikių kapinyno duomenys pakeitė archeologų požiūrį į vėlyvuosius kapinynus, nes jau po kelerių metų nuo žvalgomųjų ir nedidelės apimties kasinėjimų pereita prie ilgalaikių, siekiant ištirti visą arba bent jau didžiąją dalį paminklo. Sėkmingi tais metais buvo O. Kuncienei kasinėjimai Pušalotų (Molėtų r.) kapinyne, nors jame buvo atidengti tik 6 kapai (Navickaitė-Kuncienė, 1963, p. 99–114). Žvalgomųjų kasinėjimų metu V. Daugudis (Istorijos institutas) atidengė 1 kapą Strėvos (Trakų r.) kapinyne (Daugudis, 1959š). Be to, tais metais pirmą kartą kasinėta Uliūnų (Panevėžio r.) kapinyne – D. Andrašūnaitė (Panevėžio kraštotyros muziejus) jame atidengė 9 kapus (Andrašūnaitė, 1959š). 1960 m. kasinėta tik dviejuose vėlyvuosiuose kapinyuose. V. Valatka (Telšių kraštotyros muziejus) atidengė 2 kapus Pagermančio (Telšių r.) kapinyne (Valatka, 1973), o S. Juodelis (Rokiškio kraštotyros muziejus) pradėjo didelės apimties kasinėjimus Latvelių (Rokiškio r.) kapinyne, kuriuos pratęsė ir užbaigė 1962 m. Latveliuose per du sezonus buvo atidengti 63 kapai (Juodelis, Makuška, 1960, 1962š).

Šiuo etapu išsiskiria dar vieni kasinėjimai, kurie vyko Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje. 1957–1960 m. A. Tautavičius atkasė Šv. Onos-Barboros bažnyčios liekanas ir tarp jos pamatų bei šventoriuje atidengė apie 70 neblogai išlikusių XIV a. pabaigos–XVII a. kapų, taip pat daugybę žmonių kaulų iš suardytų kapų. Keliuose kapuose rasta įkapių – tai odinis kapšelis su žalvariniais apkalais, pasaginė segė, peiliai, galastuvai, moneta. Be to, buvo atidengta ir keletas kapų, įdomių savo laidose, pvz., du mirusieji į duobę įmesti kniūbsti, vienas mirusysis palaidotas kiek išskėstomis, tarsi išsuktomis rankomis bei nukirsta ir po pečiais pakišta galva (Tauta-

4 lentelė. Kasinėjimai sovietinės okupacijos laikotarpiu 1948–1960 m.

Eil. Nr.	Kapinynas	Rajonas	Archeologas	Tyrinėjimų metai	Ištirtų kapų skaičius
1	Eržvilkas	Tauragės	P. Kulikauskas	1958	7
2	Degėšiai	Pakruojo	P. Kulikauskas	1949	1
3	Latveliai	Rokiškio	S. Juodelis	1960	38
4	Luknė	Skuodo	P. Kulikauskas	1948	5
5	Mozūrai	Kauno	R. Kulikauskienė	1956	13
6	Pagermantis	Telšių	V. Valatka	1960	2
7	Pastrėvys	Trakų	A. Tautavičius	1951	11
8	Piliuona	Kauno	O. Kuncienė	1956	18
9	Pupiniai	Telšių	P. Kulikauskas	1948	6
10	Pušalotai	Molėtų	O. Kuncienė	1959	6
11	Radikiai	Kauno	K. Gabriūnaitė	1959	73
12	Strėva	Trakų	V. Daugudis	1959	1
13	Šiauliai		J. Naudužas	1954	8
14	Uliūnai	Panevėžio	D. Andrašūnaitė	1959	9
15	Valatkiškės	Raseinių	P. Kulikauskas	1950	1
16	Vilnius (Šv. Onos-Barboros bžn.)		A. Tautavičius	1957–1960	70
Iš viso:					269

vičius, 1958, p. 99–100; 1959, p. 120, 122–123; 1960, p. 45; 1961, p. 106). Šio paminklo duomenys, nors ir buvo greitai paskelbti, kokios nors įtakos vėlyvųjų kapinynų medžiagos interpretacijai neturėjo.

6-ojo dešimtmečio pabaigoje pradėta skelbti vėlyvųjų kapinynų medžiaga. Visų pirma paskelbta keliasdešimt XIV a. pabaigos–XV a. papuošalų ir kapšelių apkalų nuotraukų „Lietuvių liaudies meno“ albumų serijoje (Kulikauskienė, Rimantienė, 1958, pav. 571–601, p. 338–339). Lietuvos archeologijos istoriografijoje – tai pirmosios vėlyvųjų viduramžių radinių iš vėlyvųjų kapų nuotraukos su metrikomis, įvestos į mokslinę apyvartą.

Vėlyvųjų kapinynų istoriografijoje ypač išsiskiria 1959 m., kai J. Naudužas paskelbė 1937–1938 m. vykdytų darbų Lepšių kapinyne (Šiaulių m.) duomenis bei savo kasinėto Šiaulių kapinyno medžiagą, o P. Kulikauskas – 1869–1870 m. kasinėto Kuncų kapinyno, buvusio Kryžiuočių ordino valdomoje teritorijoje, medžiagą¹⁴. Šiuose kapinyuose buvo rasta labai įdomių radinių, todėl jų paskelbimas turėjo tam tikros įtakos tolimesniems vėlyvųjų kapinynų kasinėjimams bei jų duomenų analizei. Pagal abiejų kapinynų duomenis, J. Naudužui atrodė, „kad Šiaulių gyventojai XIV–XV a. dar buvo išlaikę senas laidojimo tradicijas ir savo mirusiesiems į kapą dar dėdavo darbo įrankius, ginklus ir papuošalus. Matyt, gyventojai dar tebesilaikė pagoniškos religijos, nepaisant to, kad kalavijuočiai jau išstisus du šimtmečius čia ugni-

mi ir kalavijų platino krikščionybę. Lepšių senkapyje rastos XVI–XVII a. monetos ir kiti radiniai rodo, kad dar ir XVIII a. buvo išlikę senųjų laidojimo tradicijų liekanų“ (Naudužas, 1959, p. 185–186). Be to, J. Naudužas pirmasis padarė išvadą, kad „Šiaulių miesto vėlyvųjų kapinynų tyrinėjimai rodo, jog šių kapinynų radiniai yra gausūs ir įvairūs. Tokių kapinynų tyrinėjimas gali duoti daug medžiagos XIII–XVI a. žmonių aprangos, darbo įrankių, ginklų ir laidojimo tradicijų kitiems pažinti“ (Ibid., p. 187). P. Kulikausko Kuncų kapinyno duomenų interpretacija remiasi M. Alseikaitės-Gimbutienės postulatais: „Nors tuo metu prūsai ir vakarinius lietuvius jau buvo užkariavę Kryžiuočių ordinas, tačiau Kuncų kapinyne dar galima atsekti buvus pagoniško laidojimo papročių tradicijų. (...) Pagoniškosios laidojimo tradicijos Kuncų kapinyne atsekamos ir iš mirusiųjų laidojimo krypties bei ugnies deginimo. Čia dar buvo gyvas pagoniškas prūsų paprotys laidoti mirusiuosius galvomis į šiaurės rytus arba į šiaurės vakarus bei pietryčius, o ne rytų–vakarų kryptimi, kaip kad darydavo to meto krikščionys“ (Kulikauskas, 1959, p. 84–85).

Svarbūs Lietuvos vėlyvųjų viduramžių kapinynų istoriografijai buvo kito kapinyno iš Kryžiuočių ordino teritorijos, 1955–1957 m. R. Odojaus kasinėto Równina Dolna (Kętrzyno pavietas, dab. Lenkija), operatyviai paskelbti duomenys (Odoj, 1956, p. 177–196; 1958, p. 117–156; Gupieniec, 1958, p. 157–170; Nahlik, 1958,

p. 171–191). Šiame kapinyne buvo atidengti 68 XIII–XV a. kapai. Pasak Odojaus, šiame kapinyne jau buvo laidojama prisilaikant krikščioniškųjų tradicijų, bet neatsisakyta ir ankstesnių ikikrikščioniškųjų papročių, kada mirusiesiems buvo įdedamos gausios įkapės, kurios turėjo maginę ir apotropinę reikšmę (Odoj, 1958, p. 153). Labai svarbi mūsų archeologams buvo Odojaus atlikta radinių chronologijos analizė, nes dauguma šiame kapinyne rastų dirbinių turėjo savo analogus iš Lietuvos teritorijos.

1961–1970 m.

Per septintąjį dešimtmetį kasinėta 29 vietose ir atidengti 1157 vėlyvieji kapai (žr. 5 lentelę). Tris kapinykus, kuriuose atidengta vėlyvųjų kapų, kasinėjo Kauno valstybinis istorijos muziejus. 1962–1965 m. K. Gabriūnaitė kasinėjo Šilelio (Kauno r.) kapinyną, kuriame atidengė 106 kapus (Gabriūnaitė, 1962š; 1963š; 1964š; 1965š). 1967 m. J. Antanavičius pratęsė 1959 m. pradėto Radikių (Kauno r.) kapinyno kasinėjimus ir atidengė dar 30 kapų (Antanavičius, 1967 š). Be to, 1970 m. J. Antanavičius, kasinėdamas Kejėnų (Raseinių r.) kapinyną, kartu su X–XIII a. degintiniais ir žirgų kapais atidengė 72 vėlyvuosius kapus (Antanavičius, 1970š). 1961 m. Istorijos-etnografijos muziejus, kasinėdamas labai plačios chronologijos Kriemalos (Kauno r.) kapinyną, atidengė ir 20 vėlyvųjų kapų (Tautavičienė, 1961š). 1962 m. Rokiškio kraštotyros muziejus pratęsė 1960 m. pradėtus Latvelių (Rokiškio r.) kapinyno kasinėjimus ir atidengė dar 25 kapus (Juodelis, Makuška, 1960, 1962š). Keliose vietose Pietų Lietuvoje kasinėjo ir Alytaus kraštotyros muziejus. 1964 m. A. Loveika Krikštonyse (Lazdijų r.) atidengė labai įdomų savo įkapėmis XVII a. kapą (Loveika, 1964š), o 1969 m. H. Lizdenis Dauguose (Alytaus r.) senosios bažnyčios vietoje (?) atidengė 12 kapų (Lizdenis, 1969š). Nežinoma, kas kasinėjo Bubių (Šiaulių r.) ir Čivų (Kupiškio r.) kapinyuose, kur buvo rasta keletas kapų su XVI–XVII a. monetomis (Urbanavičius, 1967b, p. 65).

Daugiausia vėlyvųjų kapinytų per septintąjį dešimtmetį kasinėjo Istorijos instituto Archeologijos skyrius. Visų pirma 1961–1963 m. buvo kasinėtas Rumšiškų (Kaišiadorių r.) kapinykas, kuriame atidengti 254 kapai (Tautavičius, 1961š; Merkevičius, 1962š; Michelbertas, 1963š). Pagal atidengtų vėlyvųjų kapų kiekį jis išliko didžiausias iki pat 1974 m. kasinėjimų Gėluvos bažnyčios šventoriuje, tačiau pagal medžiagos vertę jis ir šiuo metu yra vienas reikšmingiausių vėlyvųjų kapinytų.

1966 m. savarankiškai pradėjo kasinėti V. Urbanavičius. Jis buvo pirmasis Lietuvos archeologas, kasęs tik vėlyvuosius kapinykus ir juos tyrinėjęs. Tais metais jis kartu su E. Danilaite (Grigalavičiene) kasinėjo Dvarvie-

čių ir Šlapgirio (abu Kelmės r.) kapinyuose, kuriuose atidengė 4 ir 20 kapų (Danilaite, Urbanavičius, 1966a–b (š)). V. Urbanavičius, ieškodamas naujos medžiagos savo tyrinėjimams, atnaujino kasinėjimus, pradėtus dar prieš karą 1938–1939 m. Grauzių ir Ruseinių (abu Kėdainių r.) kapinyuose. 1968–1969 m. jis kasinėjo šiuose kapinyuose ir kartu su degintiniais žmonių bei žirgų kapais atidengė netoli šimto vėlyvųjų kapų (Urbanavičius, 1968š; 1969a–b (š)). Ypač vertinga ir įdomi yra Ruseinių kapinyno medžiaga. Deja, iki šiol šių abiejų kapinytų duomenys nepaskelbti. 1970 m. V. Urbanavičius kasinėjo Piktagalio (Anykščių r.) ir Skrebinų (Jonavos r.) kapinykus. Viename buvo atidengta 42 (Urbanavičius, 1970a (š)), o kitame 153 (Urbanavičius, 1970a (š)) vėlyvieji kapai. Per penkis kasinėjimų sezonus jis kasinėjo šešiuose kapinyuose, kuriuose atidengė 312 vėlyvųjų kapų.

Nemažai septintajame dešimtmetyje kasinėjant vėlyvuosius kapinykus prisidėjo ir kiti Istorijos instituto archeologai. 1969 m. R. Kulikauskienė Krūminių (Varėnos r.) kapinyne atidengė 26 kapus, o O. Kuncienė 1970 m. pradėjo ir 1971 m. užbaigė kasinėti Sarių (Švenčionių r.) kapinyką, kuriame atidengė 81 kapą (Kuncienė, 1970š; 1971š). Be to, O. Kuncienė dar 1965 m. kasinėjo Venciūnų (Alytaus r.) kapinyne, kuriame atidengė 7 kapus (Kuncienė, 1965š). Trijose vietose vėlyvieji kapai buvo atidengti žvalgomųjų kasinėjimų metu. Tai Arnionių (Molėtų r.) (A. Tautavičius, ataskaitos nėra), Rakėnų (Zarasų r.) (Michelbertas, 1966š) ir Tursučių (Marijampolės r.) (Merkevičius, 1967š) kapinykai, kuriuose iš viso buvo atidengta 15 XVII a. kapų. Keliolika vėlyvųjų kapų buvo atidengta kasinėjant ankstyvesnių laikotarpių kapinykus Nendrinuose (Marijampolės r.) (Merkevičius, 1967š; Меркевичюс, 1968, c. 73) ir Paežeryje (Šilalės r.) (Tautavičius, 1966š). Netoli pusanatro šimto vėlyvųjų kapų buvo atidengta 1967–1970 m. kasinėjant Akmenių (Kelmės r.) (Michelbertas, 1967š; 1968š), Berklainių (Pasvalio r.) (Michelbertas, 1969š), Kybartiškės (Šiaulių r.) (Michelbertas, 1970 š) ir Riklikų (Anykščių r.) (Tautavičius, 1969š) pilkapius. Su vėlyvaisiais kapais susidurta net tyrinėjant piliakalnius. 1964–1965 m. V. Daugudis, kasinėdamas Norkūnų (Prienuų r.) piliakalnį, aptiko ir atidengė 34 kapus (Daugudis, 1965š; 1992, p. 32–33).

Septintajame dešimtmetyje iš esmės pasikeitė požiūris į XIV a. pabaigos–XVII a. kapinytų kasinėjimų duomenis. Visų pirma buvo paskelbta kelių kapinytų medžiaga. Pirmoji buvo O. Kuncienė, kuri paskelbė šeštajame dešimtmetyje kasinėto Pušaloto kapinyno medžiagą. Ši publikacija išsiskiria iš kitų darbų tuo, kad joje yra paskelbti visų kapų aprašai – to daugiau negu tris dešimtmečius po to nedarė nė vienas tyrinėtojas. Be to, klasifikuodama Pušaloto kapų įkapes, O. Kuncienė

5 lentelė. Kasinėjimai sovietinės okupacijos laikotarpiu 1961–1970 m.

Eil. Nr.	Kapinykas	Rajonas	Archeologas	Tyrinėjimų metai	Ištirtų kapų skaičius
1	Akmeniai	Kelmės	M. Michelbertas	1967–1968	39
2	Arnionys	Molėtų	A. Tautavičius	1965	4
3	Berklainiai	Pasvalio	M. Michelbertas	1970	3
4	Bubiai	Šiaulių	?	1965	1
5	Čivai	Kupiškio	?	1966	3
6	Daugai	Alytaus	H. Lizdenis	1969	12
7	Dvarviečiai	Kelmės	V. Urbanavičius	1966	4
8	Grauziai	Kėdainių	V. Urbanavičius	1969	34
9	Kejėnai	Raseinių	J. Antanavičius	1970	72
10	Kriemala	Kauno	B. Tautavičienė	1961	20
11	Krikštonys	Lazdijų	A. Loveika	1964	1
12	Krūminiai	Varėnos	R. Kulikauskienė	1969	26
13	Kybartiškė	Šiaulių	M. Michelbertas	1969	21
14	Latveliai	Rokiškio	S. Juodelis	1962	25
15	Nendriniai	Marijampolės	A. Merkevičius	1965–1966	3
16	Norkūnai	Prienuų	V. Daugudis	1964–1965	34
17	Paežeris	Šilalės	A. Tautavičius	1966	14
18	Piktagalys	Anykščių	V. Urbanavičius	1970	42
19	Radikiai	Kauno	J. Antanavičius	1967	30
20	Rakėnai	Zarasų	M. Michelbertas	1966	1
21	Riklikai	Anykščių	A. Tautavičius	1969	78
22	Rumšiškės	Kaišiadorių	A. Tautavičius, A. Merkevičius, M. Michelbertas	1961–1963	254
23	Ruseiniai	Kėdainių	V. Urbanavičius	1968–1969	59
24	Sariai	Švenčionių	O. Kuncienė	1970–1971	81
25	Skrebinai	Jonavos	V. Urbanavičius	1970	153
26	Šilelis	Kauno	K. Gabriūnaitė	1962–1965	106
27	Šlapgirė	Kelmės	V. Urbanavičius	1966	20
28	Tursučiai	Marijampolės	A. Merkevičius	1967	10
29	Venciūnai	Alytaus	O. Kuncienė	1965	7
Iš viso:					1157

maksimaliai surinko radinių analogijas (Navickaitė-Kuncienė, 1963, p. 99–114). Tačiau autorė klydo nustatydamą radinių chronologiją, juos priskirdama XIII–XIV a. (beveik visi radiniai yra iš XV a. ir tik keletas iš XIV a. pabaigos). Visiškai kitokios yra V. Urbanavičiaus Šlapgirio ir Rumšiškių kapinyno publikacijos (Urbanavičius, 1967a, p. 51–67; 1970), kurias vertinti dėl jų eklektiško pobūdžio yra gana sudėtinga. Jose yra visko. Aptarta laidosena, pagal paskirtį suklasifikuoti radiniai ir bandyta nustatyti jų chronologiją, nevenyta interpretuoti medžiagą, be to, nemažai dėmesio skirta žmonių veido profilio rekonstrukcijoms pagal kaukolę. Neabejotinai reikšmingiausia yra osteologinės medžiagos analizė, ypač mirusiųjų lyties ir amžiaus diagnostika, ir jos įvedimas į mokslinę apyvartą. Blogai, kad Lietuvos vėlyvųjų kapinynų istoriografijoje įsigalėjo labai eklektiškas medžiagos publikavimas, todėl jomis naudotis yra nepatogu ir nepatikima. Be to, dar keliolika įdomesnių radinių nuotraukų iš vėlyvųjų kapų buvo paskelbta „Lietuvių liaudies meno“ albumų serijos II knygoje, skirtoje senovės lietuvių papuošalams (Kulikauskienė, Rimantienė, 1966, Nr. 262–275, p. 152–153).

Septintajame dešimtmetyje, t. y. nuo 1966 m., pasirodo pirmieji V. Urbanavičiaus analitiniai straipsniai, nagrinėjantys vėlyvųjų kapinynų medžiagą. Pirmasis straipsnis skirtas XIV a. degintinių kapų paieškai Lietuvoje (Urbanavičius, 1966, c. 183–190). Jame V. Urbanavičius pagrįstai iškėlė Lietuvos archeologijoje problemą dėl daugelio radinių, degintinių, žirgų kapų chronologijos, kurie apibendrinamuosiuose darbuose anksčiau buvo priskirti ankstyvesniam – IX–XII a. laikotarpiui. Iš tiesų dėl vėlyvųjų kapinynų medžiagos stokos, o vėliau nepažinimo susidarę paradoksalūs situacija, kai iš tyrinėtojų akiračio pradingo du pirmieji Lietuvos valstybingumo šimtmečiai, ir reiškiniai, kurie atsirado besiformuojant ir susikūrus valstybei, buvo priskirti kitam laikotarpiui. Nors tame straipsnyje buvo keliama radikali tyrinėjimų programa, tačiau nei pats autorius, nei kiti tyrinėtojai iki dabar jos nerealizavo. Kitas V. Urbanavičiaus straipsnis skirtas XIV–XVII a. laidosenai (Urbanavičius, 1966, p. 110–111). Jame susiduriame su prieštarogomis autoriaus nuostatomis. Iš vienos pusės, jis pripažįsta, kad XIV–XV amžiais visoje Lietuvoje įvyko kažkoks esminis pasikeitimas materialinėje kultūroje, pastebimos naujos mados, nauji buitiniai daiktai, nauji papuošalai, be to, visoje Lietuvoje suvienodėjo laidosena (autorius tai aiškina padidėjusia miesto įtaka bei intensyvesniais ryšiais su užsienio šalimis). Iš kitos pusės, tyrinėtojas ieško išlikusių pagonybės papročių laidosenoje. Tokią darbo kryptį nulėmė M. Alseikaitės-Gimbutienės ir kitų tyrinėtojų darbuose suformuluoti laidosenos bruožai po 1387 m. Lie-

tuvos krikšto postulatai, kuriuos V. Urbanavičius praplėtė ir įtvirtino istoriografijoje, o juo pasekė ir kiti tyrinėtojai¹⁵. Vienu svarbiausiu pagonybės požymių laidosenoje pripažįstamas mirusiųjų deginimas. Pasak V. Urbanavičiaus, „pačia ryškiausia pagonybės laidosenoje forma XIV a. pabaigoje–XV a. pradžioje buvo mirusiųjų deginimas“, o kitas senųjų papročių ir tradicijų pasireiškimas – tai įkapių dėjimas griautiniuose kapuose. Tačiau ne visos įkapių laikomos pagonybės pasireiškimu, o tik tie daiktai, kurie „į kapus įdėti atskirai nuo drabužių, nuo paties mirusiojo, kaip papildoma įkapė, tikint, kad jie bus reikalingi mirusiajam pomirtiniame gyvenime“ (Urbanavičius, 1966, p. 113). Keista, bet pagonybės paieškos krikščioniškoje Lietuvoje vainikuojamos priešinga išvada: „Šios senųjų papročių liekanos laidosenoje rodo, kad žmonių sąmonėje senasis realistinis pagoniškas pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimas susiliejo su krikščionybės mokymu apie pomirtinį gyvenimą“ (Ibid., p. 118). Kituose straipsniuose V. Urbanavičius perėjo prie atskirų radinių analizės, kuriuose plačiau įrodinėjo laidosenos studijose iškeltus teiginius. Nagrinėdamas labiausiai paplitusį paprotį – monetų dėjimą mirusiajam į kapą, jis priskyrė jį prie pagoniško reiškinio. Pasak jo, toks paprotys yra labai senas, atsiradęs Lietuvoje pirmaisiais m. e. amžiais ir išsilaikęs net iki XIX a. (Ibid., p. 115). Iš tiesų po straipsnio „XIV–XVII amžių monetos Lietuvos kapinynuose“ (Urbanavičius, 1967b, p. 61–74), kuriame paskelbti tokių radinių sąrašai ir spekuliatyvio papročio įdėti mirusiesiems į kapus monetų interpretacijos, kitiems tyrinėtojams daugiau kaip tris dešimtmečius nekilo abejonių, jog tai ne vienas ryškiausių pagoniško papročių, bet christianizacijos procesą lydintis reiškinys. Kitu straipsniu – „XIV–XVII amžių pasaginės segės Lietuvoje“ (Urbanavičius, 1969, p. 111–120) V. Urbanavičius lyg ir pradėjo įgyvendinti radikalią programą, iškeltą pirmojoje laidosenos studijoje, kurioje, be kitų uždavinių, buvo siūloma peržiūrėti radinių, priskirtų IX–XII a., chronologiją. Deja, autoriui nepavyko šio uždavinio straipsnyje išspręsti. Iš esmės jame aprašyti tik šešių tipų pasaginių segių radiniai vėlyvuosiuose kapuose, o gausūs jų radiniai iš degintinių kapų ir kitų vietų taip ir liko neišanalizuoti. Pastarasis straipsnis lyg ir priskirtinas prie dirbinių tipologijos bei chronologijos analitinių darbų, tačiau jame trūksta daugelio duomenų, pagal kuriuos tokia analizė atliekama. Paminėtinas ir V. Urbanavičiaus istorijos mokslų kandidato disertacijos „Lietuvos XIV–XVII a. kaimo gyventojų materialinė ir dvasinė kultūra (pagal kasinėtų kapinynų duomenis) autorefetas (Urbanavičius, 1967), kuriame atsispindi visi teiginiai, išdėstyti 1966–1967 m. publikuotuose straipsniuose.

Nuo 1966 m. Istorijos institute buvo pradėta rengti konferencijas archeologinių ir etnografinių ekspedicijų dvejų metų rezultatams aptarti. Konferencijose skaityti pranešimai buvo skelbiami leidinyje „Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje“. Nuo 1978 m. (už 1974 ir 1975 metus) archeologijos straipsniai pradėti skelbti atskiru leidiniu. Pirmųjų dviejų konferencijų leidiniai yra rusų kalba, o nuo trečiosios pradėta spausdinti lietuviškai. 1964 ir 1965 m. kasinėjimų rezultatus aptarinėjo tik Istorijos instituto archeologai, iš kurių V. Daugudžio straipsnyje yra labai lakoniški duomenys apie jo atidengtus vėlyvuosius kapus Norkūnų piliakalnyje (Дaugудис, 1966, c. 5–6). Mūsų nagrinėjamu klausimu imta daugiau rašyti nuo 1970 m.: už 1968–1971 m. nuveiktus darbus buvo paskelbti informaciniai straipsniai apie kasinėjimų rezultatus dešimtyje vietų, kuriose atidengta vėlyvųjų kapų – tai Akmeniai ir Kybartiškė (Michelbertas, 1970, p. 46–52), Grauziai (Urbanavičius, 1970b, p. 82–86), Kejėnai (Antanavičius, 1972, p. 51–56), Krūminiai (Kulikauskienė, 1970, p. 99–102), Piktagalys (Urbanavičius, 1972c, p. 62–67), Riklikai (Tautavičius, 1970, p. 53–60), Ruseiniai (Urbanavičius, 1970c, p. 86–89), Sariai (Kuncienė, 1972, p. 71–73) ir Skrebinai (Urbanavičius, 1972b, p. 62–67). Be to, Lietuvos paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos leidžiamose monografijose pasirodė keli straipsniai, kuriuose buvo paskelbti bendriausi vėlyvųjų kapinynų kasinėjimų duomenys. P. Kulikauskas aprašė šeštajame dešimtmetyje kasinėto Eržvilko (Kulikauskas, 1970, p. 16–18), o K. Gabriūnaitė – Šilėlio kapinyno (Gabriūnaitė, 1969, p. 9–19) duomenis.

Apibendrinant galima pasakyti, kad septintajame dešimtmetyje padaugėjo ne tik vėlyvųjų kapinynų kasinėjimų, bet ir pradėta vertinti medžiagą. Jos teikiama informacija kelis kartus nusakė V. Urbanavičius. Pasak jo, „vėlyvųjų Lietuvos kapinynų tyrinėjimas ir juose randamų monetų analizė duoda naujos medžiagos ne tik materialinei bei dvasinei gyventojų kultūrai, bet ir numizmatikos istorijai pažinti“ (Urbanavičius, 1967b, p. 72), be to, tokia medžiaga „iš vienos pusės, rodo ryšius su senąja – ankstyvojo feodalizmo laikotarpio kultūra, o iš kitos pusės, padeda pažinti pakitimus, vykusius XV–XVI amžiais kaimo gyventojų, esančių toliau nuo žymesnių miestų, kultūroje“ (Urbanavičius, 1967a, p. 51–52) bei „teikia duomenų (...) to laikotarpio lietuvių valstiečių buičiai pažinti“ (Urbanavičius, 1970a, p. 3). Matyt, septintajame dešimtmetyje dar nebuvo galima skelbti, kad visų pirma vėlyvųjų kapinynų medžiagoje atsispindi christianizacijos proceso reiškiniai – galbūt todėl, kad „в Литве христианство было очень непопулярно“ (Urbanavičius, 1967, c. 7).

1971–1980 m.

Iki aštuntojo dešimtmečio Lietuvoje buvo atidengta arti dvejų tūkstančių vėlyvųjų kapų iš maždaug 80 laidojimo vietų, o vien tik per šį dešimtmetį jų skaičius vos nepasiekė trijų tūkstančių (2739 kapai) iš 78 laidojimo vietų (žr. 6 lentelę). Padaugėjo archeologų ir institucijų, kasinėjančių vėlyvuosius kapinynus.

Beveik trečdalį šių objektų kasinėjo septyni Istorijos instituto archeologai, iš kurių labiausiai išsiskyrė V. Urbanavičius. Jis per tą dešimtmetį kasinėjo net 15 vietų ir atidengė 1210 vėlyvųjų kapų (prie šio dešimtmečio priskirti ir devintojo dešimtmečio tęstiniai kasinėjimų sezonai ir jų rezultatai Obelių kapinyne). Vėlyvųjų kapinynų medžiagą labai svariai papildė 7 kapinynai, kuriuose buvo atidengta nuo daugiau kaip 50 iki daugiau kaip 200 kapų – tai Ažugirių (Urbanavičius, 1976a (š); 1978b, p. 210–215), Diktarių (Idem, 1976c (š); Česnys, Urbanavičius, 1978, p. 191–202), Jakštaičių (Urbanavičius, 1972š; 1974d, p. 93–99), Kavarsko (Idem, 1974b (š); Česnys, Urbanavičius, 1977b, p. 162–167), Liepiniškių (Urbanavičius, 1971b (š); 1972d, p. 69–71), Obelių (Idem, 1978–1979š; 1980š; 1981š; 1982š; 1983š; 1980, p. 80–84; 1982 p. 57–59; 1984a, p. 95–98) ir Uliūnų (Idem, 1971 (š); 1972e, p. 74–75) kapinynai. Be to, kasinėtos Gėlupos bažnyčios šventoriaus kapinės, kuriose buvo atidengti net 373 kapai (Idem, 1974a (š); Česnys, Urbanavičius, 1977a, p. 158–162). 1973 m. ir 1976–1978 m. žvalgomųjų ekspedicijų metu V. Urbanavičius kasinėjo dar 8 kapinynus – Gervėnų (Urbanavičius, 1984b, p. 141), Jakštaičių II ir Jonelaičių švedkapius (Idem, 1974a, p. 57–58; 1974e, p. 99–102), Aknystėlių, Pienionių (Idem, 1976–1977š), Juškėnų, Lygalaukių ir Maniuliškių (Tautavičius, Urbanavičius, 1977–1978š), kuriuose atidengė nuo 1 iki 4 vėlyvųjų kapų (iš viso – 25). Kiti Istorijos instituto archeologai, palyginus su V. Urbanavičiumi, vėlyvuosius kapinynus kasinėjo mažai. A. Varnas atidengė 220 vėlyvųjų kapų Daubarių (Varnas, 1975š; 1977, p. 155–158), Pakehurių (Idem, 1980š; 1982, p. 110–112), Šapnagių (Idem, 1979š; 1980, p. 111–114) ir Tulpiakiemio kapinynuose (Idem, 1979–1980š; 1982a, p. 91–94). Po vieną objektą kasinėjo kiti penki Istorijos instituto archeologai: A. Girininkas Druskių pilkapyje aptiko 1 XVII a. kapą (Girininkas, 1976š), R. Kulikauskienė Narkūnų kapinyne atidengė 11 (Kulikauskienė, 1976–1977š; Luchtanas, 1978, p. 204–206), A. Merkevičius Pumpurų – 48 (Merkevičius, 1974–1975š; 1977, p. 151–155), A. Stankus Žemantiškės–Skaistkalnio – 38 (Stankus, 1980–1981š; 1982, p. 108–110), o A. Tautavičius Paprūdžių kapinyne – 34 kapus (Tautavičius, 1979b (š); 1980a, p. 104–107).

Aštuntajame dešimtmetyje susikūrė kelios naujos paminklosaugos ir paminklotvarkos institucijos, kuriose

6 lentelė. Kasinėjimai sovietinės okupacijos laikotarpiu 1971–1980 m.

Eil. Nr.	Kapinynas	Rajonas	Archeologas	Tyrinėjimų metai	Ištirtų kapų skaičius
1	Aknystėlės	Utenos	V. Urbanavičius	1977	4
2	Aleknai	Raseinių	D. Bešėnienė	1977	64
3	Arglaičiai	Raseinių	B. Tautavičienė	1979	56
4	Ažugiriai	Utenos	V. Urbanavičius	1976	56
5	Budraičiai	Kelmės	J. Markelevičius	1974	4
6	Čivai	Kupiškio	S. Juodelis	1979	8
7	Daubariai	Mažeikių	A. Varnas	1975	8
8	Diktarai	Anykščių	V. Urbanavičius	1976–1977	88
9	Druskiai	Kupiškio	A. Girininkas	1976	1
10	Flerijoniškė	Kelmės	J. Markelevičius	1974	8
11	Gaiciūnai	Ukmergės	B. Dakanis	1977–1978	6
12	Gailiakėmis	Kėdainių	M. Černiauskas	1979	2
13	Gajūnai	Biržų	D. Bešėnienė	1978	140
14	Galkančiai	Telšių	L. Valatkienė	1978	21
15	Gėluva	Raseinių	V. Urbanavičius	1974	373
16	Gervėnai	Šiaulių	V. Urbanavičius	1973	2
17	Gumbiškių	Rokiškio	S. Juodelis	1971	7
18	Įbutoniai	Panevėžio	?	1974	1
19	Jakštaičiai	Šiaulių	V. Urbanavičius	1972	215
20	Jakštaičiai II	Šiaulių	V. Urbanavičius	1972	4
21	Jonelaičiai	Šiaulių	V. Urbanavičius	1973	1
22	Juškėnai	Zarasų	V. Urbanavičius	1978	4
23	Jutkiai	Rokiškio	S. Juodelis	1973	14
24	Kalesninkai	Alytaus	A. Rybelis	1977	16
25	Karaliūniškiai	Kupiškio	S. Juodelis	1978	12
26	Karmėlava	Kauno	K. Rickevičiūtė	1975–1977	124
27	Kavarskas	Anykščių	V. Urbanavičius	1974–1975	178
28	Kivyčiai	Akmenės	A. Cholodinska	1975	15
29	Kukiai	Mažeikiai	V. Valatka	1973	17
30	Kuosėnai	Kupiškio	S. Juodelis	1977	2
31	Laičiai	Pakruojo	E. Butėnienė	1975	17
32	Liepiniškės	Utenos	V. Urbanavičius	1971	100
33	Liliūnai	Kėdainių	M. Černiauskas	1978–1979	2
34	Liškiava	Varėnos	J. Markelevičius	1975	3

6 lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Kapinynas	Rajonas	Archeologas	Tyrinėjimų metai	Ištirtų kapų skaičius
35	Lygalaukiai	Zarasų	V. Urbanavičius	1978	4
36	Maironiai	Kelmės	J. Markelevičius	1974	6
37	Maniuliškės	Zarasų	V. Urbanavičius	1978	4
38	Mankaviškiai	Kaišiadorių	A. Lisanka	1971	8
39	Meldiniai	Pakruojo	E. Butėnienė	1974	10
40	Narkūnai	Utenos	R. Kulikauskienė	1976–1977	11
41	Noruišiai	Kelmės	J. Markelevičius	1974	4
42	Obeliai	Ukmergės	V. Urbanavičius	1978–1983	105
43	Onciškiei	Lazdijų	J. Markelevičius	1974	33
44	Pajuostis	Panevėžio	M. Michelbertas	1971–1974	92
45	Paketuriai I	Kupiškio	A. Varnas	1980	42
46	Pakiršynys	Radviliškio	M. Černiauskas	1978	3
47	Pakritižis	Panevėžio	J. Markelevičius	1975	6
48	Palanga (Naglio kalnas)	V. Žulkus	1978	32	
49	Papelkiai	Šiaulių	J. Markelevičius	1973	11
50	Paprūdys	Raseinių	A. Tautavičius	1979	34
51	Paprūdžiai	Kupiškio	S. Juodelis	1979	19
52	Pašiliai	Panevėžio	J. Markelevičius	1975	4
53	Pienionys	Anykščių	V. Urbanavičius	1976	2
54	Plaučiškiai	Pakruojo	S. Patkauskas	1978	76
55	Plukiai	Panevėžio	A. Lisanka	1974	18
56	Pumpurai	Mažeikių	A. Merkevičius	1974–1975	48
57	Purvai	Biržų	A. Lisanka	1976	4
58	Radžiūnai	Kupiškio	S. Juodelis	1979	4
59	Raginėnai	Radviliškio	M. Černiauskas	1978	3
60	Repengiai	Kėdainių	D. Bešėnienė	1976	37
61	Rudžiai	Kėdainių	A. Lisanka	1976	22
62	Skėriai	Mažeikių	V. Valatka	1972	33
63	Sniegiskės	Zarasų	S. Juodelis	1976	5
64	Strazdžiai	Biržų	A. Lisanka	1976	25
65	Stripiniai I	Skuodo	A. Lisanka	1975	87
66	Stripiniai II	Skuodo	A. Lisanka	1975	19
67	Stulgiai	Šakių	J. Antanavičius	1974	7

6 lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Kapinynas	Rajonas	Archeologas	Tyrinėjimų metai	Ištirtų kapų skaičius
68	Šapnagai	Akmenės	A. Varnas	1979	53
69	Tulpiakiemis	Ukmergės	A. Varnas	1979–1980	117
70	Uliūnai	Panevėžio	V. Urbanavičius	1971	70
71	Vabalninkas	Biržų	J. Markelevičius	1974	2
72	Vembūtai	Telšių	V. Valatka	1975	5
73	Verbūnai II	Šiaulių	A. Lisanka	1976	6
74	Visaginas	Ignalinos	B. Tautavičienė	1976	4
75	Zastaučiai	Mažeikių	V. Valatka	1973	2
76	Žalakiai	Kelmės	L. Valatkienė	1980	18
77	Žemaitiškiai	Panevėžio	J. Stankus	1980–1981	38
78	Žiliai	Kupiškio	S. Juodelis	1977	33
Iš viso:					2739

veikė ir archeologijos padaliniai. Prie Kultūros ministerijos veikusi Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba (toliau – MMT), kuriai priskirta paminklų apskaitos funkcija, vykdė tik žvalgomojo pobūdžio kasinėjimus. 1973–1979 m. MMT kasinėjo 15 vietų – Budraičiuose (Markelevičius, 1974a (š); Dakanis, 1977, p. 94–96), Flerijoniškėje (Markelevičius, 1974a (š);), Gaičiūnuose (Dakanis, 1977–1978š), Gailiakiemyje (Černiauskas, 1979š; 1980, p. 124–125), Liliūnuose (Idem, 1979š; 1980, p. 123), Liškiavoje (Markelevičius, 1975b (š); Markelevičius, Patkauskas, 1977, p. 39–40), Maironiuose (Markelevičius, 1974a (š)), Noriūnuose (Markelevičius, 1974a (š); Dakanis, 1977, p. 97–98), Onciškiuose (Markelevičius, 1974b (š)), Pakiršiniuose (Černiauskas, 1978š), Pakritižyje (Markelevičius, 1975c (š); 1977b, p. 148–150; 1998, p. 7–13), Papelkiuose–Vizdergiuose (Markelevičius, 1973š; Markelevičius, Olišauskas, 1974, p. 101–102), Pašiliuose (Markelevičius, 1975a (š); 1977a, p. 105–106.), Raginėnuose (Černiauskas, 1978š) ir Vabalninke (Markelevičius, 1974c (š)), kuriose atidengė 88 vėlyvuosius kapus. Be to, Kalesninkų kapinyną kasinėjo Alytaus rajono Vykdomojo komiteto kultūros skyriaus metodininkas paminklų apsaugai A. Rybelis, kuris atidengė 16 XVI a. pabaigos–XVII a. kapų (Rybelis, 1977š).

Nemažai vėlyvųjų kapinynų aštuntajame dešimtmetyje kasinėjo Paminklų konservavimo institutas (toliau – PKI). Ši įstaiga niekad neturėjo mokslinių aspiracijų, todėl svarbiausias interesas užsidirbti pinigų per vadinauosius ūkiskaitinius darbus tapo pragaištingu didesnei

jos kasinėtų objektų medžiagai. 1974–1978 m. PKI kasinėjo 11 vietų ir atidengė 530 vėlyvųjų kapų. Nemažus tris kapinynus kasinėjo D. Bešėnienė – tai Aleknai (Bešėnienė, 1977š), Gajūnai (Idem, 1978š; 1980, p. 116–118) ir Repengiai (Idem, 1976š), kuriuose iš viso atidengta 241 vėlyvasis kapas. Vertingiausia yra Aleknų kapinyno medžiaga, tačiau iki šiol neaišku kur pateko jo radiniai, o galbūt jie visiškai pražuvo. S. Patkauskas kasinėdamas pilkapius atidengė 76 vėlyvuosius kapus, įkastus į jų sampilus (Patkauskas, 1978š; 1980, p. 50–53), o V. Žulkus kasinėjo Naglio kalną Palangoje ir atidengė 32 XVI–XVII a. kapus (Žulkus, 1978š; 1981, p. 63–72). Net 6 vietose kasinėjo A. Lisanka, kuris Plukių (Lisanka, 1975a (š)), Purvų (Idem, 1976a (š)), Rudžių (Idem, 1976b (š)), Strazdžių (Idem, 1976c (š)), Stripinių I–II (Idem, 1975b (š)) ir Verbūnų II (Idem, 1976d (š)) kapinynuose atidengė 181 kapą. Apie šiuos kasinėjimus A. Lisanka neparasė nė vieno informacinio straipsnio.

Šiame dešimtmetyje archeologinius kasinėjimus pradėjo vykdyti Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, į kurio TSRS istorijos katedrą perėjo dirbti M. Michelbertas. 1971–1974 m. kasinėjant Pajuosčio pilkapius buvo aptikti net 92 vėlyvieji kapai, įkasti į jų sampilus (Michelbertas, 1971–1974š; 1972, p. 27–28; 1974, p. 39–40; 1977, p. 85–87).

Vėlyvuosius kapinynus kasinėjo taip pat ir muziejų archeologai. Istorijos etnografijos muziejaus archeologai kasinėjo 5 vietose: E. Butėnienė Laičiuose atidengė 17 (Butėnienė, 1975š), o Meldiniuose 10 (Idem, 1974š),

A. Lisanka Mankaviškiuose 8 (Lisanka 1972, p. 61–62), B. Tautavičienė Visagino pilkapiuose 4 ir kartu su Istorijos institute dirbusiu A. Tautavičiumi Arglaičiuose 56 (Tautavičius 1979a (š); Tautavičienė, 1980, p. 107–110) vėlyvuosius kapus. Kauno valstybinio istorijos muziejaus archeologai kasinėjo 2 vietose: J. Antanavičius Stulgiuose atidengė 1 XVII a. kapą (Antanavičius, 1974š), o K. Rickevičiūtė per 1975–1977 m. Karmėlavos kapinyne atidengė 124 kapus (Rickevičiūtė, 1975–1977š; 1977, p. 142–144; 1978, p. 206–210). Aktyvūs buvo Rokiškio ir Telšių kraštotyros muziejų archeologai, kurie kasinėjo net 15 vietų. Rokiškio kraštotyros muziejaus archeologas S. Juodelis kasinėjo Gumbiškių (Juodelis, 1971š; 1972, p. 73–74), Jutkių, Karaliūniškių (Idem, 1978š; 1980, p. 119), Kuosėnų (Idem, 1977a (š)), Sniegiškių (Idem, 1976š), Žilių (Idem, 1977b (š)), Čivų (Juodelis, Rastenytė, Lenčickienė, 1979; Juodelis, 1980, p. 119–120), Paprūdžių (Ibid.) ir Radžiūnų (Ibid.) kapinynus, kuriuose iš viso atidengė virš 100 vėlyvųjų kapų. Telšių kraštotyros muziejaus archeologas V. Valatka kasinėjo Kukių (Cholodinska, 1973š; 1974, p. 77–81), Skėrių (Valatka, 1972š; 1974, p. 91–93; Cholodinskienė, 1997, p. 51–54), Vembutų (Idem, 1975š; 1977, p. 150–151) ir Zastaučių kapinynus, kuriuose atidengė 57 vėlyvuosius kapus, o po jo mirties nuo 1978 m. šio muziejaus vykdomus kasinėjimus tęsė žmona Laimutė Valatkienė. Ji kasinėjo Galkančiuose (Valatkienė, 1978š; 1980, p. 114–116) ir 1980 m. pradėjo Žalakų (Idem, 1980š; 1982, p. 101–103) kapinyno kasinėjimus, kuriuose iš viso atidengė 39 vėlyvuosius kapus. Be to, Mažeikių kraštotyros muziejaus archeologė A. Cholodinska kasinėjo Kivylių (Cholodinska, 1975š; 1977, p. 144–148) kapinyną, kuriame atidengė 15 kapų.

Daugelio aštuntojo dešimtmečio kapinynų kasinėjimų rezultatai buvo paskelbti informaciniuose straipsniuose, tačiau 32 vietų iš 78 kasinėtų jų nėra, o kai kurių net kasinėjimų ataskaitos neparašytos. Matyt, tai lėmė ribotos leidybinės galimybės. Apie dalį kasinėtų vietų buvo skelbiami trumpi kasinėjimų rezultatų aprašai¹⁶, tačiau yra keletas atvejų, kai nėra net tokios informacijos.

Šio dešimtmečio istoriografija lyg ir gausesnė nei ankstesnio, tačiau visų pirma akivaizdžiai matyti, kad dėmesys buvo sutelktas kasinėjimams, o ne jų metu sukauptos medžiagos analizei, nes tik trys tyrinėtojai paskelbė keletą analitinių straipsnių ir 5 kapinynų publikacijas. V. Urbanavičius paskelbė Jakštaičių (Urbanavičius, 1979, p. 122–151) ir Piktagalio (Idem, 1972a, p. 89–102), R. Kulikauskienė – Krūminių (Volkaitė-Kulikauskienė, 1979, p. 112–121) ir Narkūnų (Volkaitė-Kulikauskienė, Luchtanas, 1979, p. 101–111), o O. Kuncienė Sarių kapinyno medžiagą (Kuncienė, 1979, p. 76–100). Didžiau-

sias šių publikacijų trūkumas, kad jose nepaskelbti kapų aprašai, radinių katalogai ir kiti duomenys, o radinių analizė riboto pobūdžio. Susipažinus su jų turiniu, kitam tyrinėtojiui vėl reikia grįžti prie kasinėjimų ataskaitos, fiksacinės medžiagos ir pasižiūrėti į radinius, saugojamus muziejuose. Vienintelė O. Kuncienė Sarių kapinyno medžiagoje neieškojo ir nematė pagonybės pasireiškimo, tuo tarpu R. Volkaitė-Kulikauskienė kartu su A. Luchtanu, vertindami Narkūnų kapinyno medžiagą, neatsispyrė šiam vyravusiam stereotipui: „Pagal laidoseną beveik visi senkapio kapai krikščioniški, tačiau įkapės, tarp kurių pasitaiko įvairių amuletų, turi aiškių ir ikikrikščioniškų bruožų. Tad šis paminklas yra svarbus šaltinis ilgai išliekantiems pagonybės reliktais Lietuvoje tirti. Jis aiškiai rodo greta oficialaus krikščioniško antstato senosios religijos tradicijų gyvybingumą liaudyje“ (Volkaitė-Kulikauskienė, Luchtanas, 1979, p. 102).

Nors kasinėjant buvo randama daug radinių, be to, iki tol nežinomų naujų dirbinių, tačiau visi vėlyvuosius kapinynus kasinėję archeologai jų neanalizavo, išskyrus O. Kuncienę, kuri viename straipsnyje aptarė moterų galvos papuošalų – apgalvių, daugiakarolių antsmilkinių ir auskarų chronologiją, kilmę ir paplitimą Lietuvos teritorijoje (Kuncienė, 1974, p. 67–74). Jos nuomone, šie papuošalai buvo perimti iš slavų, o tai, atrodo, buvo savotiškas akibrokštas kitiems tyrinėtojams, susitelkusiems prie baltų genčių etnogenezės klausimų.

Atskiro dėmesio verta V. Urbanavičiaus straipsnių serija „Senųjų tikėjimų relikvai Lietuvoje XV–XVII amžiais“¹⁷, kurios trijuose straipsniuose aprašyta atskirų kapinynų (Liepiniškių (Urbanavičius, 1974b, p. 77–90), Pakalniškių (Idem, 1974c, p. 71–80), Uliūnų (Idem, 1975, p. 51–62)) medžiaga. Pagal savo pobūdį šis darbas panašus lyg ir į publikaciją, o pagal titulinį pavadinimą – analitinę studiją. Tačiau esant tokiai žanrinei „simbiozei“, nepaskelbta nei medžiaga, nei išanalizuotas tariamas reiškinys. Neįsigilinęs į kontekstą ir iš esmės neatlikęs duomenų analizės, tyrinėtojas laisvai ir spekuliatyviai interpretavo skelbiamą medžiagą. Tęsdamas septintojo dešimtmečio darbuose pasirinktą pagonybės pasireiškimo paieškos krikščioniškoje Lietuvoje temą, jis šiek tiek padidino postulatų skaičių, be to, nuolat juos modifikavo, taip lyg ir stengdamasis parodyti, koks sudėtingas ir įvairus tai reiškinys. Štai vienas iš tokių postulatų: „Tokį reiškinį, kai krikščionys senų papročiu laidojami tose pačiose pagoniškose kapinėse, reikėtų vertinti kaip pagonybės pasireiškimo laidosenoje formą, pagoniškųjų laidojimo papročių relikta“ (Idem, 1974b, p. 86). Įdomu ir tai, kad ankstesniuose savo darbuose sukūręs kokį nors postulatą, V. Urbanavičius toliau jį pateikdavo kaip tiriamojo laikotarpio neginčijamą faktą, pvz.: „Jeigu nešioti

metaličius papuošalus buvo laikoma pagonišku papročiu, tai juo labiau pagoniškas turėjo būti paprotys laidoti tokiais papuošalais papuoštus mirusiuosius. Panašiai turėjo būti traktuojamas ir paprotys dėti mirusiesiems į kapus papildomas įkapes – ginklus, darbo įrankius, maistą bei buitines paskirties daiktus“ (Idem, 1974b, p. 88). Neaišku, kur ir kokiuose šaltiniuose puošimasis metaliniais dirbiniais buvo laikoma pagonišku papročiu? Iš tiesų, tie šaltiniai – tai tik nuorodos į paties V. Urbanavičiaus XX a. septintojo dešimtmečio darbus, kuriuose šis postulatas perimtas iš M. Alseikaitės-Gimbutienės (1946 m.). Tiesa, autorius naudojosi ir reformatų kovos su katalikybe šaltiniais, kuriuose koks nors katalikiškas paprotys buvo apibūdintas kaip pagonybės reiškinys. Keisčiausia yra tai, kad autorius suvokė šių šaltinių paskirtį („... reformacija savo ruožtu kartais net pačią katalikų bažnyčią vadino pagoniška, o katalikus laikė stabmeldžiais“ (Idem, 1974b, p. 87), tačiau panaudojo priešingam dalykui įrodyti. Todėl netgi katalikiškos devocionalijos, randamos kapuose, buvo interpretuojamos taip, kad neprieštarautų pagonybės reliktų paieškai, pvz.: „Iš Pakalniškių senkapiu matyti, kad bažnyčios įtaka, laidojant mirusiuosius, atrodo, buvo nedidelė. Tiesa, čia jau yra ir katalikiškų įkapių – rožančių, tačiau paprastai tame pačiame kape randama ir pinigų, kurie yra grynai pagoniška įkapė. Kaip betrautuotume įkapes, jų dėjimas į kapą laidosenoje lieka kaip pagonybės reliktas“ (Idem, 1974c, p. 78). Čia verta pažymėti, kad šis tyrinėtojas, iškasęs tūkstančius radinių, tarp kurių buvo daug papuošalų su krikščioniška simbolika (pvz., kristograma IHS, kryžius ir kt.), nė viename iš jų nepamatė jokių simbolių. Straipsniai baigiami apibendrinamomis išvadomis, kuriomis, kaip pagrįstai įrodytomis, naudojosi kiti tyrinėtojai. Taigi, V. Urbanavičiaus nuomone, archeologinių kasinėjimų duomenys ir rašytiniai šaltiniai rodo, kad: „XV a. Lietuvoje dar ištiesai buvo pagonybė, ir nors ji jau neklestėjo, bet savo įtaka gyventojams vargu ar nusileido vis stiprėjančiai katalikybei“, be to, „XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje pagonybės apeigų liekanos, bent jau laidojimo papročiuose, buvo dar labai ryškios“ (Idem, 1974b, p. 87) ir tiksliai „XVI a. vidurys, suprantama, yra apytikrė riba, skirianti Lietuvoje pagoniškąjį laidojimo būdą nuo krikščioniškojo. Vienur ta riba yra arčiau XVI a. pradžios, kitur ji siekia XVI a. pabaigą ar net XVII a.“ (Idem, 1975, p. 56).

Nuoseklus V. Urbanavičius liko ir po 1974–1975 m. kasinėjimų Gėlupos bei Kavarsko bažnyčių vietose ir jų šventoriuose, kur atidengė apie 550 kapų. Straipsnyje, kuriame aptariama Gėlupos kasinėjimų medžiaga, jis surado dar vieną ilgo pagonybės gyvavimo priežastį: „Katalikų ir kalvinistų savitarpio nesutarimai bei peštynės buvo viena iš pagrindinių priežasčių, dėl kurių Gėluvoje

iki pat XVII a. išsilaikė senųjų laidojimo papročių ir su jais susijusių tikėjimų reliktai. Paprasti žmonės, nesuprasdami tų religinių rietenų esmės, mieliau laikėsi dar ne visai išnaikintos savo protėvių religijos“ (Idem, 1977b, p. 37–38). Iš esmės šis teiginys neparemtas jokiais archeologijos duomenimis iš Gėlupos kasinėjimų. Visų pirma, pačioje bažnyčioje ir šventoriuje net 255 kapuose iš 373 nerasta jokių radinių. Antra, pats autorius be aiškių kriterijų skirsto kapus su radiniais: vieni pagoniški, kiti – ne. Vadinamųjų pagoniškų lieka ne taip daug. Monetos, kurių dėjimas į kapą buvo laikomas vienu iš ryškiausių pagonybės pasireiškimų, rastos net 60 kapų, be to, keli iš jų atidengti bažnyčios viduje. Verta atkreipti dėmesį, kad labai ilgai monetos iš Gėlupos buvo nenuvalytos ir neidentifikuotos, o tai reiškia, kad tyrinėtojas jas matė tik išimtas iš kapų ir niekad jos daugiau jomis nesidomėjo. Pasirodo, kad beveik visos šios monetos yra iš XVII a., t. y. iš to laikotarpio, kurio autorius jau nelaiko pagoniškuoju. Po šių pastabų negalime sutikti su nepagrįstomis ir prieštaraujančiomis istorijos faktams bei archeologijos medžiagai V. Urbanavičiaus išvadomis, kad „... paprastų kaimo gyventojų krikščionėjimo pradžia reiktų laikyti XVI a. vidurį“, taip pat, jog „XVI a. antrosios pusės–XVII a. archeologinė medžiaga rodo, kad Lietuvos kaimo gyventojai, jau būdami krikščionys, vis dar atlikinėjo ir pagoniškąsias apeigas“ (Ibid., p. 39). Natūraliai kyla klausimas, kada bažnyčių viduje ir jų šventoriuose buvo laidojami paprasti žmonės, tuo labiau linke į pagonybę?

1981–1989 m.

Šiuo etapu vėlyvųjų kapinynų kasinėta beveik dviem dešimtėmis mažiau negu praeitame dešimtmetyje, tačiau kapų atidengta šiek tiek daugiau, t. y. 2829 kapai 59 vietose.

Istorijos instituto archeologai kasinėjo 15 vietų ir atidengė 551 vėlyvąjį kapą (čia neminimi Obelių ir Žemantiškių kasinėjimai, kurie apžvelgti prie ankstesnio dešimtmečio). O. Kuncienė kasinėjo 6 kapinynus Lazdijų ir Panevėžio rajonuose: Aščiajalio (Kuncienė, 1982š; 1984a, p. 124–126), Buniškių (Idem, 1983š; 1984b, p. 126–127), Kaimelių (Idem, 1984–1985š), Likpetrių (Idem, 1981š; 1982a, p. 107–108), Pagiegalos (Idem, 1981–1982š; 1982b, p. 105–107; 1984c, p. 127–128) ir Palazdijų (Idem, 1983š), kuriuose iš viso atidengė 154 kapus. I. Vaškevičiūtė kasinėjo Mažeikių (Vaškevičiūtė, 1985š; 1988–1989š; 1986a, p. 104–105; 1990, p. 177–180) ir Pavirvytės–Gudų (Idem, 1984š; 1986b, p. 106–107) kapinynus, kuriuose iš viso atidengė 242 vėlyvuosius kapus. A. Varnas kasinėjo Elniškių (Varnas, 1981a š; 1982c, p. 111–112) ir Griežės kapinyną II (Idem, 1981b

(š); 1982b, p. 103–105), kuriuose iš viso atidengė 25 kapus, o A. Merkevičius Pribitkoje – 62 vėlyvuosius kapus (Merkevičius, 1981–1982š; 1982, p. 94–97; 1984, p. 128–130). S. Urbanavičienė pirmą kartą savarankiškai kasinėjo Skirsnemunės kapinyną ir jame atidengė 20 XVIII a. kapų (Urbanavičienė, 1988š; 1990, p. 176–177). Kaip minėjome, iki 1983 m. V. Urbanavičius kasinėjo Obeliuose, be to, 1982 m. dar kartą kasinėjo Gervėnuose (Urbanavičius, 1984, p. 140–142), o 1984–1985 m. Bieriuose (Idem, 1984š; 1986, p. 103–104) ir Slavikuose (Idem, 1985š). Iš viso šiuose trijuose kapinynuose buvo atidengti 46 kapai. Su kasinėjimais Slavikuose V. Urbanavičius užbaigė 20 metų trukusį vėlyvųjų kapinynų kasinėjimų maratoną, per kurį jis atidengė 1568 vėlyvuosius kapus daugiau kaip 20 vietų.

MMT šiuo etapu kasinėjo 7 vietose: A. Kuncevičius – Makrickuose (Kuncevičius, 1983š; 1984, p. 123–124), P. Tebelškis – Buivėnuose (Tebelškis, 1983š; 1984, p. 138–140), Paketuriuose II (Idem, 1986š), Plundakiuose (Idem, 1984š), Rumšiškėse (Idem, 1982š) ir Tiltagaliuose (Idem, 1988š), o G. Zabiela – Bečiuose (Zabiela, 1985š; 1986, p. 107–109). Iš viso atidengta 172 vėlyvieji kapai. Čia išsiskiria Bečių kapinyno kasinėjimai, kurių metu atidengta 87 kapai. Tai vienintelis kapinynas, kuriame MMT atliko stacionarius kasinėjimus.

PKI, o nuo 1986 m. PRPI (Paminklų restauravimo projektavimo institutas) šiuo laikotarpiu pradėjo kasinėti įvairius archeologijos objektus Lietuvos miestuose ir miesteliuose. Nemažai kasinėta bažnyčiose ir jų šventoriuose. Šio instituto Vilniaus skyriaus archeologai kasinėjo Katedroje (Lisanka, 1984–1988š)¹⁸, buvusios Šv. Mikalojaus cerkvės Latako gatvėje vietoje (Gendrenas, 1980–1981š) bei Kalnų parke (Misiukaitė, 1989š; 1990, p. 153–154) ir iš viso atidengė apie 200 kapų. Kauno skyrius kasinėjo Šv. Gertrūdės bažnyčioje ir šventoriuje, kur atidengė 31 XVI–XVII a. kapą (Juknevičius, 1989š; 1990, p. 140–143). Klaipėdos skyriaus archeologai kasinėjo Žemaitijoje ir Pajūryje: J. Genys buvusios Varnių Katedros šventoriuje (Genys, 1987š, 1988, p. 154–157; 1990, p. 65–76; Genys, Česnys, Jankauskas, 1987, p. 15–19), R. Sprainaitis Kražių jėzuitų kolegijos vietoje (Sprainaitis, 1988š; 1990, p. 81–85) ir buvusioje Rusnės Evangelikų bažnyčioje (Idem, 1984š; 1986, p. 97–99; 1991, p. 62–68), o V. Žulkus – Palangos Birutės kalne (Žulkus, 1983š; 1984, p. 43–46). Iš viso klaipėdiškiai atidengė virš 120 XV–XVIII a. kapų.

Devintajame dešimtmetyje daugiausia vėlyvųjų kapinynų kasinėjo muziejų archeologai, kurie atidengė netoli 2000 vėlyvųjų kapų. Istorijos etnografijos muziejaus archeologė E. Butėnienė keliose vietose atliko tik žvalgomosios pobūdžio kasinėjimus – tai Gaidžiai (Butėnienė,

1983š), Pakubėtiškiai (Ibid.) ir Pelyšėlės (Idem, 1988, p. 153–154), kur iš viso atidengė 6 vėlyvuosius kapus. Kauno valstybinio istorijos muziejaus archeologė, kasinėdama ankstyvesnių laikotarpių Pernaravos (Rickevičiūtė, 1986–1989š; 1988, p. 83–85; 1990, p. 86–88) ir Šulaičių (Idem, 1983–1985š; 1984, p. 88–90; 1986, p. 95–97) kapinynus, juose aptiko ir atidengė 69 vėlyvuosius kapus. 1989 m. Kernavės archeologijos ir istorijos muziejaus–rezervato archeologas A. Jankauskas pradėjo kasinėjimus senųjų Kernavės bažnyčių vietoje. Tais metais buvo aptikta žmonių kaulų iš apie 50 kapų ir 5 geriau išlikę kapai (Jankauskas, 1989š; Jankauskas, Luchtanas, 1990, p. 138–140). Trakų istorijos muziejaus archeologė kasinėjo Žuvyčių kapinyną (Lisauskaitė, 1987š; 1988, p. 157–158), kuriame atidengė 16 kapų ir Trakų Skaisčiausios Dievo Motinos gimimo cerkvėje (Idem, 1990, p. 146–147), kur atidengė 4 XV–XVI a. (?) kapus. 1988 m. Utenos kraštotyros muziejus pradėjo tyrinėti Ruklių kapinyną, kuriame per du sezonus atidengė 33 kapus (Ribokas, 1988–1989š; 1990, p. 173–174). Ukmergės kraštotyros muziejaus archeologė B. Puodžiuvytė-Sipavičienė pratęsė Tulpiakiemio kapinyno kasinėjimus, 1979–1980 m. vykdytus A. Varno, ir atidengė dar 31 vėlyvąjį kapą (Puodžiuvytė, 1984š; Puodžiuvytė-Sipavičienė, 1986, p. 94–95). Panevėžio kraštotyros muziejaus archeologė A. Petruilienė kasinėjo Baroniškių–Jutiškių (Petruilienė, 1983š) ir Kiūčių (Idem, 1986š) vėlyvuosius kapinynus, kuriuose atidengė 47 kapus, taip pat kelis vėlyvuosius kapus aptiko kasinėdama ankstyvesnio laikotarpio Barinės kapinyną (Idem, 1995, p. 47–72). Rokiškio kraštotyros muziejaus archeologas S. Juodelis, kasinėdamas Štaronių piliakalnį, aptiko ir atidengė 28 XV–XVI a. kapus (Juodelis, 1982, p. 100–101). Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologė B. Salatkienė Aukštadvario–Gudelių kapinyne atidengė 5 melioratorių suardytus vėlyvuosius kapus (Salatkienė, 1989š; 1990, p. 174–176). Telšių kraštotyros muziejaus archeologė L. Valatkienė 1982 m. pratęsė Žalakių kapinyno kasinėjimus, pradėtus 1980 m., ir atidengė dar 21 kapą (Valatkienė, 1982š; 1984, p. 143–145), o 1987 m. kasinėjo ypač vertingą Kuršų kapinyną, kuriame atidengė 56 kapus (Idem, 1987š; 1988, p. 161–165).

Daugiausia šiuo etapu kasinėjo Alytaus kraštotyros muziejaus archeologas E. Svetikas. 1981 m. kasinėtas Bazorų kapinynas, kuriame atidengti 65 XV a. kapai (Svetikas, 1981š; 1982, p. 97–99). 1982 m. kasinėti Didžiasalio (Idem, 1982a š; 1983, p. 37–38; 1984a, p. 133–135), Leipalingio (Idem, 1982b š; 1984b, p. 135–138) ir Taikūnų (Idem, 1982c š) kapinynai Lazdijų rajone, kuriuose iš viso atidengta 112 kapų. 1983 m. žvalgomosios ekspedicijos po Alytaus rajoną metu buvo kasinėti Gilučių,

7 lentelė. Kasinėjimai sovietinės okupacijos laikotarpiu 1981–1989 m.

Eil. Nr.	Kapinynas	Rajonas	Archeologas	Tyrinėjimų metai	Ištirtų kapų skaičius
1	Alytus		E. Svetikas	1984–1986	1152
2	Aščiagalys	Panevėžio	O. Kuncienė	1982	23
3	Aukštadvaris	Pakruojo	B. Salatkienė	1989	5
4	Barinė	Panevėžio	A. Petrulienė	1981–1982	2
5	Baroniškiai	Panevėžio	A. Petrulienė	1983	37
6	Bazorai	Alytaus	E. Svetikas	1981	65
7	Bečiai	Ukmergės	G. Zabiela	1985	87
8	Bieriai	Ukmergės	V. Urbanavičius	1984	14
9	Buivėnai	Kupiškio	P. Tebelškis	1983	13
10	Buniškiai	Lazdijų	O. Kuncienė	1983	16
11	Didžiasalis	Lazdijų	E. Svetikas	1982	10
12	Elniškiai	Kupiškio	A. Varnas	1981	10
13	Gaidžiai	Molėtų	E. Butėnienė	1983	2
14	Gilučiai	Alytaus	E. Svetikas	1983	7
15	Griežė	Mažeikių	A. Varnas	1981	15
16	Kaimeliai	Lazdijų	O. Kuncienė	1984–1985	60
17	Gervėnai	Šiaulių	V. Urbanavičius	1982	10
18	Kalesninkai	Alytaus	E. Svetikas	1983	18
19	Kaunas (Šv. Gertrūdos bžn.)		A. Juknevičius	1988	31
20	Kernavė (bažnyčios šventorius)		A. Jankauskas	1989	6
21	Kiūčiai	Panevėžio	A. Petrulienė	1986	10
22	Kražiai	Kelmės	R. Sprainaitis	1988	18
23	Kuršai	Telšių	L. Valatkienė	1987	54
24	Leipalingis	Lazdijų	E. Svetikas	1982	101
25	Likpetriai	Panevėžio	O. Kuncienė	1981	12
26	Makrickai	Marijampolės	A. Kuncėvičius	1983	10
27	Mankūnai	Alytaus	E. Svetikas	1983	3
28	Mažeikiai	Šiaulių	I. Vaškevičiūtė	1985, 1988–1989	204
29	Pagiegala	Panevėžio	O. Kuncienė	1981–1982	30
30	Paketuriai II	Kupiškio	P. Tebelškis	1986	9
31	Pakubėtiškiai	Molėtų	E. Butėnienė	1983	1
32	Palanga (Birutės kalnas)	V. Žulkus	1983	3	
33	Palazdijai	Lazdijų	O. Kuncienė	1983	13
34	Pavirvytė	Akmenės	I. Vaškevičiūtė	1984	38

7 lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Kapinynas	Rajonas	Archeologas	Tyrinėjimų metai	Ištirtų kapų skaičius
35	Pelyšėlės	Ankščių	E. Butėnienė	1986	3
36	Pernarava	Kėdainių	K. Rickevičiūtė	1986–1989	36
37	Plundakiai	Kupiškio	P. Tebelškis	1984	28
38	Ponkiškiai	Alytaus	E. Svetikas	1983	19
39	Pribitka	Plungės	A. Merkevičius	1981–1982	62
40	Pupasodis	Alytaus	E. Svetikas	1983	5
41	Rukliai	Utenos	D. Ribokas	1988–1989	33
42	Rumšiškės	Kaišiadorių	P. Tebelškis	1983	3
43	Rusnė	Šilutės	R. Sprainaitis	1984	49
44	Skirsnemunė	Jurbarko	S. Urbanavičienė	1988	20
45	Skovagaliai	Alytaus	E. Svetikas	1983	4
46	Slavikai	Šakių	V. Urbanavičius	1985	22
47	Štaronys	Rokiškio	S. Juodelis	1981	28
49	Taikūnai	Lazdijų	E. Svetikas	1982	1
50	Tiltagaliai	Panevėžio	P. Tebelškis	1988	22
51	Trakai (Skaisčiausio Dievo Motinos gimimo cerkvė)		B. Lisauskaitė	1988	4
52	Tulpiakėmis	Ukmergės	B. Sipavičiūtė	1984	31
53	Varniai	Telšių	J. Genys	1984, 1987	61
54	Vilnius (Kalnų parkas)	D. Misiukaitė	1989	19	
55	Vilnius (Katedra)	A. Lisanka	1984–1988	39	
56	Vilnius (Šv. Mikalojaus cerkvė)	G. Gendrėnas	1980–1981	141	
57	Vinkšninės	Alytaus	E. Svetikas	1987	40
58	Žalakiai	Kelmės	L. Valatkienė	1982	21
59	Žuvyčiai	Trakų	B. Lisauskaitė	1987	16
Iš viso:					2829

Kalesninkų, Ponkiškių, Mankūnų, Pupasodžio ir Skovagalų kapinytai, kuriuose iš viso atidengta 56 kapai (Idem, 1983š). 1984–1986 m. kasinėtas Alytaus kapinytas, kuriame atidengti 1152 XV–XVIII a. pradžios kapai (Idem, 1984–1986š; 1986, p. 99–102; 1988a, p. 158–160). 1987 m. kasinėtas Vinkšnių kapinytas, kuriame atidengta 40 kapų (Idem, 1987š; 1988b, p. 160–161). Tai gi, dirbant Alytaus kraštotyros muziejuje, iš viso kasinėta 12 vėlyvųjų kapinytų ir atidengta 1425 kapai.

Didžioji dalis kasinėjimų rezultatų buvo paskelbta informaciniuose straipsniuose, tačiau 18 vietų iš 59 kasinėtų vietų jų nėra. Apie tokias kasinėtas vietas buvo skelbiami trumpi kasinėjimų rezultatų aprašai¹⁹. Net tokios informacijos nėra apie kasinėjimus Vilniaus Katedroje ir buvusios Šv. Mikalojaus cerkvės šventoriaus kapinėse (Latako g-vė). Be to, neparašytos kelių kapinytų kasinėjimų ataskaitos.

Šio etapo istoriografija itin negausi, palyginti su tuo, kiek buvo kasinėta ir sukaupta naujos medžiagos. Keli

darbai priskirtini prie publikacijų žanro. Tai V. Žulkus paskelbta Palangos Naglio kalno (Žulkus, 1981, p. 63–72), A. Varno – Griežės kapinyno II (Varnas, 1986, p. 24–36) ir Šapnagių kapinyno kasinėjimų medžiaga. Kadangi pastarajame kapinyne buvo rasta nemažai monetų, tai, skelbdamas medžiagą, A. Varnas į pagalbą pasitelkė net kelis numizmatų (Varnas, Ivanauskas, 1987, p. 24–41; Senapėdis, 1987, p. 42–47). Iš esmės šios publikacijos nesiskiria nuo aštuntajame dešimtmetyje įsigalėjusio eklektiškos mokslinės publikacijos žanro, kada nei paskelbiama atskiro objekto medžiaga, nei atliekama gilesnė jos analizė. A. Varno straipsniuose matyti pastangos plačiau pažiūrėti į analizuojamus radinius, jie kruopščiau suklasifikuoti, nurodytos analogijos, pateikti informatyvūs piešiniai. Vis dėlto nei V. Žulkus, nei A. Varnas skelbiamoje medžiagoje neižiūrėjo jokių pagonybės pasireiškimų. Randame ir nebūdingų išvadų, padarytų tyrinėjant vėlyvųjų kapinytų medžiagą, pvz.: „Griežės senkapiuose, be paprastų kaimiečių, buvo laidojami ir dvarui artimi žmonės, gal net tarnavę pačiame dvare“ (Varnas, 1986, p. 34).

Šiame dešimtmetyje pradėta dalimis skelbti ir Alytaus kapinytų medžiagą. Alytaus kraštotyros muziejus išleido poligrafiniu požiūriu nelabai vykusį antsmilkinų ir auskarų katalogą, kuriame buvo suklasifikuoti ne tik tokie dirbiniai iš Alytaus kapinytų, bet ir visi žinomi radiniai iš kitų Lietuvos vietų, išskirti auskarų tipai ir jų atmainos (variantai), taip pat bandyta nustatyti šių papuošalų chronologiją (Svetikas, 1988c). Paskelbtas ir straipsnis, kuriame suklasifikuoti ir detalai aprašyti Alytaus kapinytų monetų radiniai (Idem, 1989, p. 40–44).

Svarbiu mokslo įvykiu galėjo tapti Obelių kapinytų, kuriame buvo atidengta ne tik vėlyvųjų, bet ir V–VI a. bei XIII–XIV a. degintinių ir žirgų kapų, publikacija (Urbanavičius, Urbanavičienė, 1988), tačiau dėl autorių atsainaus požiūrio ar ribotų galimybių taip neįvyko. Pozityvių dalykų toje publikacijoje nėra. Joje nėra visų publikacijai būtinų elementų, o vietoj radinių analizės randame tik jos imitaciją.

Keletą analitinių straipsnių paskelbė tyrinėtojai iš V. Urbanavičiaus artimiausios aplinkos. S. Urbanavičienė archeologinėje medžiagoje bandė ieškoti XV–XVI a. žemaičių drabužių (Urbanavičienė, 1988, c. 156–167) bei aptarė tariamus kaimo siuvėjų įrankius (Urbanavičienė, 1988, p. 51–63), o D. Urbanavičiūtė ieškojo maginės metalinių papuošalų reikšmės (Urbanavičiūtė, 1987, p. 94–96). Pats V. Urbanavičius naujų darbų neparašė, matyt, nesidomėjo ir nauja kasinėjimų medžiaga, tačiau vis dėlto dar kartą pakartojo visus anksčiau savo sukurtus postulatus apie XIV–XVI a. pagonybės relikvus Lietuvoje Baltijos valstybių konferencijoje, kuri vadinosi „Pabaltijo ir kaimyninių teritorijų archeologijos naujienos“ (Urbanavičius, 1985, c. 161–167).

Kasinėjimai Lietuvos Respublikoje 1990–1999 m.

Iki 1990 m. buvo atidengti 7489 kapai iš daugiau kaip 200 kapinytų, tarp kurių didžiausias buvo Alytaus kapinytas. Per šį dešimtmetį kasinėta 44 vietose ir atidengta 1938 kapai (žr. 8 lentelę). Taigi iš viso Lietuvoje nuo XIX a. pirmosios pusės iki pat XX a. pabaigos kasinėta 240 vietų ir atidengta 9427 kapai.

Šiuo laikotarpiu Lietuvos istorijos institutas kasinėjo 9 vietose, kuriose atidengė tik 240 vėlyvųjų kapų. Didžiausias kapų skaičiumi yra Didžiųjų Likiškių kapinytas – jame atidengti 145 XVI a. antrosios pusės–XVII a. kapai (Svetikas, 1998c, p. 240–247; 2000c, p. 320–324). Įdomios medžiagos sukaupta kasinėjant Masteikių kapinytą, kuriame atidengta 60 XV–XVII a. kapų (Varnas, 1994 ir 1996š; 1994, p. 178–184; 1996, p. 138–141). Žvalgomųjų kasinėjimų metu Gudiškiuose (Zabiela, 1993š; 1994, p. 187–190), Luokėje (Idem, 1990b (š); 1992c, p. 89–90), Šeimyniškiuose (Idem, 1990a (š); 1992b, p. 87–88) ir Šukionyse (Vaškevičiūtė, 1992, p. 177–180) iš viso buvo atidengti 35 vėlyvieji kapai. Be to, instituto archeologai kasinėjo 3 vietose pagal Kultūros vertybių apsaugos departamento vykdomą „Apsaugos tikslais tiriamų archeologijos vertybių programą“. Kasinėta Kejėnuose (Kazakevičius, 2000, p. 261–263), Šeimyniškiuose (Zabiela, 2000, p. 335–337) ir Užubaliuose (Svetikas, 2000, p. 326–330). Iš viso šiuose kapinyuose atidengta 55 vėlyvieji kapai.

Vilniaus universiteto Archeologijos katedra, kasinėdama Paalksnių pilkapyne ir vėlyvojo geležies amžiaus kapinyne, atidengė 36 XV–XVI a. kapus (Michelbertas, 1994š; 1996–1997š; 1996, p. 79–82; 1998, p. 145–150; 2000, p. 265–267). Be to, dar keli vėlyvieji kapai aptikti kasinėjant Paragaudžio pilkapius (Idem, 1991š; 1992, p. 114).

Vilniaus Pedagoginis universitetas kasinėjo Tauragnų Šv. Jurgio bažnyčios vietoje, kurioje aptiko ir atidengė apie 78 vėlyvuosius kapus (Laužikas, 1998, p. 349–352; 2000, p. 395–399).

Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejus 1998–1999 m. dar kartą kasinėjo Karmėlavos kapinyne, kuriame atidengė 88 kapus (Rickevičiūtė, 1998–1999š; 2000, p. 315–318). Šiame kapinyne 1975–1977 m. buvo atidengti 122 kapai, taigi iš viso Karmėlavos kapinyne atidengta 190 kapų.

Kernavės archeologijos ir istorijos muziejaus rezervato archeologai tęsė 1989 m. pradėtus kasinėjimus senųjų Kernavės bažnyčių vietoje ir per tris sezonus atidengė 351 kapą (Jankauskas, 1990š; 1992, p. 24–28; Karnatka, 1991š; 1994š; 1992, p. 79–83). Taigi šioje vietoje

8 lentelė. Kasinėjimai Lietuvos Respublikoje 1990–1999 m.

Eil. Nr.	Kapinytas	Rajonas	Archeologas	Tyrinėjimų metai	Ištirtų kapų skaičius
1	Balsupiai	Marijampolės	T. Ostrauskas	1994	1
2	D. Likiškiai	Alytaus	E. Svetikas	1996–1998	145
3	Dapkūnai	Šiaulių	V. Ramanauskaitė	1999	8
4	Degėšiai	Pakruojo	E. Striškienė	1999	2
5	Drąseikiai	Panevėžio	A. Petruilienė	1995–1996	30
6	Geniakalnis	Utenos	D. Ribokas, G. Zabiela	1998	6
7	Gudiškiai	Anykščių	G. Zabiela	1993	24
8	Jasvilonys	Panevėžio	A. Petruilienė	1997	11
9	Jutkonys	Panevėžio	A. Gedeikis	1990–1991	11
10	Karmėlava	Kauno	K. Rickevičiūtė	1998–1999	88
11	Kejėnai	Raseinių	V. Kazakevičius	1999	11
12	Kernavė (bažnyčios šventorius)		A. Jankauskas, G. Karnatka	1990–1991, 1994	351
13	Kriukai (bžn. šventorius)	Joniškio	A. Šapaitė	1994	125
14	Kriveikiškis	Širvintų	G. Vėlius	1994–1996, 1998–1999	253
15	Krūminiai	Varėnos	Z. Baubonis, B. Dakanis	1997	1
16	Luksėnai	Alytaus	A. Strazdas	1996	7
17	Luokė	Telšių	G. Zabiela	1990	2
18	Mačiūčiai	Plungės	Z. Baubonis, B. Dakanis	1997	2
19	Markūniškė	Kelmės	Z. Baubonis, B. Dakanis	1998	3
20	Masteikiai	Kauno	A. Varnas	1993–1994	60
21	Nociūnai	Kėdainių	M. Bertašius	1999	102
22	Noriūnai	Kupiškio	P. Tebelškis	1993	9
23	Paalksniai	Kelmės	M. Michelbertas	1994–1997, 1999	36
24	Palanga (Birutės kalno gyvenvietė)		V. Žulkus	1999	1
25	Palanga (Žemaičių kalnelis)		V. Žulkus	1990–1991	58
26	Panevėžys (buvusios bžn. šventorius)		A. Petruilienė	1995	13
27	Paragaudis	Šilalės	M. Michelbertas	1991	2
28	Poškoniai	Šalčininkų	G. Abaravičius, A. Astrauskas	1992, 1997	5
29	Ramoniškiai	Šakių	A. Astrauskas, R. Kraujalis	1997–1999	23
30	Rinkušiai	Biržų	A. Petruilienė	1998–1999	21
31	Rukliai	Utenos	D. Ribokas,	1990–1991, 1993–1998	124

8 lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Kapinynas	Rajonas	Archeologas	Tyrinėjimų metai	Ištirtų kapų skaičius
32	Simnas (bažnyčia)	Alytaus	D. Baliliūnaitė	1992	8
33	Šeimyniškeliai	Anykščių	G. Zabiela	1990, 1999	27
34	Šukionys	Pakruojo	I. Vaškevičiūtė	1990	1
35	Tauragnai (Šv. Jurgio bžn.)	Utenos	R. Laužikas	1997–1999	78
36	Užubaliai	Alytaus	E. Svetikas	1999	25
37	Užventis	Kelmės	Z. Baubonis, B. Dakanis	1998–1999	5
38	Varniai	Telšių	D. Karalienė	1998	17
39	Varniai (Šv. Aleksandro bžn.)	Telšių	L. Valatkienė	1992	15
40	Verkiai	Vilniaus m.	A. Varnas	1991	3
41	Vilnius (Pranciškonų bžn.)		A. Vaicekaskas	1994, 1997	64
42	Vilnius (Šv. Dvasios cerkvės šventorius)		A. Vaicekaskas	1998	131
43	Vilnius (Šv. Pranciškaus ir Šv. Bernardino bžn.)		V. Daminaitis	1992	16
44	Vilnius (Šv. Stepono bžn.)		A. Vaicekaskas	1993	13
Iš viso:					1938

iš viso buvo atidengti 357 kapai. Labai svarbus vėlyvųjų viduramžių archeologijai buvo XIII–XIV a. Kriveikiškio–Kernavės kapinyno atradimas, kuriame G. Vėlius per penkis sezonus atidengė 253 kapus (Vėlius, 1994š; 1995š; 1996š; 1998š; 1996, p. 149–154; 1998, p. 248–250; 2000, p. 332–335). Nors didžioji kapų dalis iš šio kapinyno yra ankstyvesni už šioje apžvalgoje aprašomus kapinynus, tačiau jame atidengta ir XIV a. pabaigos–XV a. pradžios kapų su LDK pinigėliais bei kitais dirbiniais, todėl jį įtraukėme į bendrą vėlyvųjų kapinynų sąrašą.

Mažosios Lietuvos muziejus (Klaipėda) kasinėjo Palangos Žemaičių kalnelį, kuriame atidengė 58 kapus (Žulkus, 1990b (š); 1991š; 1992b, p. 90–92) bei Birutės kalno gyvenvietėje aptiko 1 kapą (Idem, 1990a (š); 1992a, p. 62–65).

Panevėžio kraštotyros muziejus kasinėjo 5 vietose – Drąseikiuose (Petruilienė, 1996a, p. 146–147; 1998a, p. 235–236), Jasvilonyse–Vainiškiuose (Idem, 1998b, p. 236–237), Jutkonyse (Gedeikis, 1990–1991š; 1992, p. 78–79), Panevėžio buvusios bažnyčios šventoriuje (Petruilienė, 1996b, p. 219–220) ir Rinkuškiuose (Idem, 2000, p. 307–309), kuriose atidengė 86 vėlyvuosius kapus.

Šiaulių „Aušros“ muziejus kasinėjo Kriukų bažnyčios šventoriaus kapines ir jose atidengė 125 kapus (Šapaitė, 1994š; 1996, p. 223–224) bei Dapkūnų kapinyną, kuriame atidengė 8 kapus (Ramanauskaitė, 2000, p. 309–311).

Telšių Žemaičių „Alkos“ muziejus kasinėjo keliuose Varnių vietose ir atidengė virš 30 kapų (Karalienė, 2000, p. 302–305; Valatkienė, 1992š; 1994, p. 218–220).

Utenos kraštotyros muziejus tęsė 1988–1989 m. pradėtus Ruklių kapinyno kasinėjimus ir 1990–1998 m. (su pertrauka 1992 m.) atidengė 124 kapus, o iš viso šiame kapinyne buvo atidengti 157 kapai (Ribokas, 1990–1991š; 1993–1997š; 1992, p. 83–85; 1994, p. 175–176; 1996, p. 147–148; 1998, p. 238; 2000, p. 311–312). Be to, šis muziejus kartu su Lietuvos istorijos institutu kasinėjo ir Geniakalnio kapinyną, kuriame atidengė 6 kapus (Ribokas, Zabiela, 2000, p. 313–315).

Paminklų restauravimo institutas kasinėjo keliuose Vilniaus katalikų bažnyčiose²⁰ ir jų šventoriuose bei stačiatikių Šv. Dvasios cerkvės šventoriuje. Sunku suskaičiuoti, kiek buvo atidengta iš viso kapų šiuose paminkluose, nes kasinėjo skirtingi archeologai ir kiekvienas savaip fiksovo kapus bei suardytų kapų palaikus. Po kelis kartus bu-

vo kasinėta Bernardinų²¹ ir Pranciškonų²² bažnyčiose, kuriose atidengta nemažai XV–XVII a. kapų. Tuo tarpu kasinėjant Šv. Stepono bažnyčios šventoriuje, atidengti tik keli XVII a. kapai, o visi kiti buvo iš XVIII–XIX a.²³ Be to, dar kasinėta Šv. Dvasios cerkvės šventoriuje, kuriame buvo atidengtas 131 kapas (Vaicekaskas, 2000, p. 477–480).

Paminklų restauravimo–projektavimo institutas kasinėjo Simno bažnyčioje, kurioje atidengė 7 XVII a. kapus (Baliliūnaitė, 1992š; 1994, p. 208–210). Be to, šis institutas kasinėjo Nociūnų kapinyno dalį, patekusią po tiesiamu keliu „Via Baltica“, ir atidengė 102 XV a. pabaigos–XVII a. kapus (Bertašius, 2000, p. 300–302).

Kultūros paveldo centro (buv. MMT) archeologai, šiuo laikotarpiu vykdydami žvalgomojo pobūdžio kasinėjimus, 7 vietose aptiko ir atidengė 28 vėlyvuosius kapus. Jie kasinėjo Balsupiuose (Ostrauskas, 1994š; Dakanis, Ostrauskas, Strazdas, 1996, p. 145–146), Krūminiuose (Baubonis, Dakanis, 1998a, p. 232–234), Luksnėnuose (Strazdas, 1998, p. 239), Mačiūkiuose (Baubonis, Dakanis, 1998b, p. 234–235), Markūniškėje (Baubonis, Dakanis, 2000a, p. 297–298), Noriūnuose (Tebelškis, 1993š; 1994, p. 176–177) ir Užventyje (Baubonis, Dakanis, 2000b, p. 298–299).

Dar keliuose kapinyuose kasinėjo archeologai iš kitų institucijų pagal Kultūros paveldo centro ir Kultūros vertybių apsaugos departamento patvirtintas ir finansuojamas programas. Po kelis vėlyvuosius kapus atidengta Degėsių (Striškienė, 2000, p. 319–320) ir Poškonų (Abaravičius, 1992š; 1994, p. 171–173; Astrauskas, 1998a; p. 229–230) kapinyuose, o Ramoniškių kapinyne per tris sezonus atidengti 23 vėlyvieji kapai (Astrauskas, 1998b, p. 230–232; Kraujalis, 2000, p. 305–307).

Šiuo laikotarpiu istoriografija pradėjo šiek tiek keistis. Galima pastebėti, jog padaugėjo publikacijų ir analitinių darbų (tiesa, žinant, kiek jau yra sukaupta vėlyvųjų kapinynų medžiagos ir kiek jos kas metai kaupiasi, tų darbų parašyta ir paskelbta dar nedaug).

Istoriografijos apžvalgoje negalime nepaminėti kelių darbų, kurie atsirado Žemaičių kultūros draugijai organizuojant konferencijas Varniuose. Tiesa, šiose konferencijose pranešimus skaitė, o vėliau jų pagrindu straipsnius paskelbė ne tik mokslininkai, bet ir kraštotyrininkai, turintys mokslinių aspiracijų. Pvz., 1990 m. Varnių konferencijos leidinyje yra trys straipsniai, kurie parašyti analizuojant Kražių, Kuršų ir Varnių kapinynų medžiagą (Gedminienė, Valatkienė, 1990, p. 45–51; Ge-

nys, 1990, p. 65–76; Sprainaitis, 1990, p. 81–85). Iš šių straipsnių atkreipsime dėmesį tik į Varnių kapinyno duomenų apibendrinimą, kuris labai panašus į aukščiau aptartą Gėlupos bažnyčios ir šventoriaus medžiagos interpretavimą. 1984 ir 1987 m. J. Genys kasinėjo XV a. pastatytos Žemaičių vyskupijos Katedros šventoriuje ir atidengė 61 XV–XVII a. kapą. Pabandęs paanalizuoti šių kasinėjimų medžiagą, J. Genys priėjo prie paradoksalios išvados, jog „Varniai XV a. pradžioje tampa Žemaičių krikščionybės centru, bet XV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje Varniuose dar buvo praktikuojami pagonybės papročiai (įkapių dėjimas, krikščioniškų sakramentalijų nežinojimas ar nenaudojimas)“ (Genys, 1990, p. 76)²⁴. Nei šis, nei kiti tyrinėtojai kitaip ir negalėjo žiūrėti į turimą medžiagą, nes jie neanalizavo radinių ir nematė juose jokių simbolių. Jeigu bent minimaliai būtų pasidomėję katalikų liturgija ir simbolika, galbūt tokių teiginių nebūtų atsiradę.

1993 m. V. Urbanavičiui už pateiktas disertacijos tezes „Lietuvių pagonybė ir jos relikvai XIII–XVI a.“ buvo suteiktas aukščiausias mokslinis įvertinimas – habilituoto daktaro laipsnis (Urbanavičius, 1993)²⁵. Nedaug vietos tezėse skirta aptarti XIV a. pabaigos–XVII a. kapinynų kasinėjimų medžiagos tyrinėjimams. Kadangi nuo 1977 m. jis pats, kaip ir kiti archeologai, vėlyvųjų kapinynų medžiagą mažai tyrinėjo, tai ir tezėse nieko naujo negalima buvo pasakyti. Jose pakartoti visi svarbiausi postulatai iš septintojo ir aštuntojo dešimtmečio darbų.

Šiuo laikotarpiu buvo paskelbta keletas darbų (Urbanavičienė, 1994, p. 10–15; Volkaitė-Kulikauskienė, 1997, p. 85–106), kuriuose užsibrėžtas tikslas nagrinėti drabužius, tačiau vietoj jų nagrinėjamos įkapsės ir kai kurios aprangos detalės. Daugybę kritinių pastabų galima būtų išsakyti šių darbų atžvilgiu, tačiau tam reikėtų labai daug vietos. Svarbu tai, kad juose beveik nenagrinėjamos svarbiausios drabužių liekanos – tekstilės fragmentai arba jų mineralizuotos dalys, prilipusios prie metalinių dirbinių, nors tokių kapuose rasta pakankamai.

1995 m. buvo išleistas „Lietuvos archeologijos“ 11-asis tomas, kuriame yra net vienuolika vėlyvųjų kapinynų publikacijų (Akavickas, 1995, p. 5–15; Petruilienė, 1995, p. 47–72; Rickevičiūtė, 1995, p. 73–103; Urbanavičienė, 1995a, p. 152–168; Idem, 1995b, p. 169–206; Valatkienė, 1995 Kuršų senkapis, p. 214–243; Varnas, 1995, p. 244–289; Vaškevičiūtė, 1995a, p. 290–316; Idem, 1995b, p. 317–329; Zabiela, 1995a, p. 330–381; Idem, 1995b, p. 382–397), trys straipsniai skirti alytiškių antropologijos

klausimams, taip pat keletojė darbų nagrinėjami atskiri vėlyvųjų kapų radiniai (Aleksiejūnas, 1995, p. 16–20; Svetikas, 1995, p. 117–151; Senvaitienė, Vedrickienė, Čeplinskaitė, Urbanavičienė, 1995, p. 104–116). Tai pirmas toks leidinys, kai vienu metu buvo atspausdinta tiek daug vėlyvųjų kapinynų medžiagos. Ne viskas šiame tome pavyko. Visi publikacijų autoriai pasinaudojo galimybėmis ir paskelbė kapų aprašus, tačiau nepakankamai dėmesio skyrė radinių analizei. Be to, beveik visi paskelbti radinių piešiniai daryti lauko kasinėjimų sąlygomis, kada radiniai dar nėra gerai nuvalyti ir konservuoti, juose nesimato dekorų detalių ir simbolių. Kai kurie autoriai po radinių perdavimo į muziejus taip ir nepasidomėjo, kaip jie atrodo po konservavimo ir restauravimo. Tai gi paskelbta tik pirminė fiksacijos medžiaga, kurią kitiems tyrinėtojams būtinai reikės patikrinti muziejuose²⁶. Kasinėjant vėlyvuosius kapinynus, paskutiniame XX a. dešimtmetyje sukaupia labai daug radinių. Kai kurie iš jų sudaro grupes, kuriose yra nuo kelių tūkstančių (monetos, žiedai) iki daugiau kaip tūkstančio (sagtys, segės, peiliai) radinių, kitų dirbinių rasta nuo kelių šimtų iki kelių dešimčių arba tik po kelis vienetus. Atskirų radinių grupių tipologijos ir chronologijos tyrimų stoka yra viena iš svarbiausių vėlyvųjų kapinynų istoriografijos problemų. Šioje srityje nuveikta dar nedaug. Esame minėję, jog devintajame dešimtmetyje buvo tyrinėti auskarai. Dešimtajame dešimtmetyje dėmesys buvo sutelktas klasifikuojant monetas (Svetikas, 1995, p. 117–151), žiedus (Idem, 1991š) ir sagtis (Idem, 1998, p. 389–431). Pastarųjų dviejų grupių dirbiniai išskirti į tipus, bandyta apibrėžti jų chronologiją bei paskirti.

Tik nuo 1997 m. XIV a. pabaigos–XVIII a. pradžios kapinynų medžiagoje pradėta pastebėti krikščioniškosios Vakarų kultūros reiškinys po 1387 m. Lietuvos krikšto. Visų pirma atkreiptas dėmesys į krikščioniškus simbolius aprangos detalių puošyboje (Svetikas, 1997a, p. 28–34; 1997b, p. 20–29), o po to ir į tokių aprangos reikmenų kaip odiniai kapšeliai su simboliniais metaliniais apkalais konfesinę paskirtį. Nustatyta, kad tokie kapšeliai yra pranciškonų Trečiojo ordino narių atributas (Idem, 1997c, p. 13–38). Ėmus tyrinėti kaulinius stilius, kurie iki tol laikyti neaiškios paskirties dirbiniais (Idem, 1998b, p. 21–42), aptikta ir vaškuotųjų lentelių pėdsakų vėlyvuosiuose kapuose (Idem, 1999, p. 45–77). Nemažai vaškuotųjų lentelių pėdsakų rasta be rašiklių. Vėliau paaiškėjo, kad rašymo reikmenys buvo ne vien socialinės padėties rodiklis. Atrodo, protestantų raštuose minimi laiškai Šv. Petriui buvo ra-

šomi ant vaškuotųjų lentelių, o šios įdedamos į kapą (Idem, 2000b, p. 37). Nagrinėjant vieną iš labiausiai paplitusių papročių XIV a. pabaigoje–XVIII a. pradžioje laidosenoje – monetų dėjumą į kapus, kuris Lietuvos istoriografijoje buvo interpretuojamas kaip ryškiausias pagonybės pasireiškimas krikščioniškoje Lietuvoje, nustatyta, jog tai universalus christianizacijos procesą lydintis reiškinys (Ibid, p. 26–48). Be to, analizuojant atskirus papuošalus (rozetines seges ir daugiakarolius antsmilkinius), buvo dešifruotos krikščioniškų simbolių reikšmės ir šių dirbinių kilmė bei paskirtis (Idem, 2000a, p. 173–187; 2001, p. 5–19). Tai gi gausioje XIV a. pabaigos–XVIII a. pradžios kapinynų medžiagoje tik pastaruoju metu pradėta žiūrėti Lietuvos christianizacijos požymius. Tyrinėjant Lietuvos christianizacijos procesą, archeologų sukaupti ir išnagrinėti duomenys ateityje turėtų būti toks pat pažinimo šaltinis kaip istorijos dokumentai bei ikonografinė medžiaga.

MONOGRAFIJOS STRUKTŪRA

Darbe išsikėlėme sau tikslą paskelbti ne tik visą kasinėjimų medžiagą, bet ir išsamiai ją išanalizuoti. Tokio pobūdžio darbuose dažniausiai pradėdama nuo laidosenos aptarimo, o po to pereinama prie radinių klasifikavimo ir analizės. Šiuo atveju pasirinkome kitą kelią ir pradėjome nuo radinių ir tik po to perėjome prie laidosenos. Taip pasielgėme todėl, kad siekėme išsiaiškinti kai kurių laidosenos elementų ir reiškinų chronologiją, o tai buvo galima padaryti tik nustatius radinių chronologiją. Svarbiausiu darbo uždaviniu laikėme parodyti archeologijos duomenų reikšmę tyrinėjant Lietuvos christianizacijos procesą, todėl vietoj įprastų išvadų parašėme atskirą skyrių „Alytiškių christianizacija XIV a. pabaigoje–XVII a.“

Atskirai turime paaiškinti kai kuriuos radinių katalogo ir radinių lentelių sudarymo dalykus. Radinių katalogas sudarytas pagal tokią pačią seką, kaip jie suklasifikuoti pagrindiniame tekste. Kadangi skyriuje „Radinių klasifikavimas, tipologija ir chronologija“ radiniai suskirstyti į monetas, papuošalus, amuletus ir devocionalijas, aprangos detales, rašymo reikmenis, ginklus, buitines reikmenis, keramiką ir kitus dirbinius, tai ir kataloge laikytasi tokio suskirstymo principo. Radinių lentelės sudarytos pagal kitą principą. Jose norėjome pateikti vienoje vietoje kiekvieno kapo inventorių pagal jų eilę, t. y. nuo 1-ojo iki 1152-ojo kapo, o atsitiktinius radinius nuo 1-osios iki 102-osios perkasos. Deja, ne visur tai pavyko padaryti, nes

vienų kapų inventoriai mažesni, o kitų didesni. Be to, skiriasi ir pačių radinių dydžiai ir jų užimamas plotas lentelėje. Todėl virš 20 kapų inventoriai bendroje eilėje yra iškelti prieš mažesnius arba nukelti po didesnių numerių²⁷. Lentelėse yra linijiniai masteliai, kurie tinkami naudoti nustatant didžiosios radinių dalies dydžius ir proporcijas (sudarant lenteles buvo panaudotos natūralaus dydžio radinių nuotraukos). Linijiniai masteliai netinkami nustatant

visų žiedų ir monetų dydžius, nes jų nuotraukos pateiktos padidintos. Padidintas ir kapšelio apkalas iš kapo 71 (VII:10 lent.). Keliose lentelėse radinių dydžius teko sumažinti. Tai padaryta su kapo 104 odinio diržo fragmentais (X:18 lent.) ir atsitiktiniais keramikos dirbiniais iš perkasų 39 ir 45 (LXXXVII lent.). Kadangi simbolius įvairiuose dirbiniuose laikėme svarbiu dalyku, todėl prie kai kurių nelabai aiškių nuotraukų pridėjome ir jų piešinius.

IŠNAŠOS

¹ Vienam tikslui šia mintimi ir pasinaudojau. Nuo pirmųjų darbo valandų aplink perkasą stovėjo visą darbo dieną besikeičianti minia žioplių, kurių komentarai buvo negailastingi ir pokvailiai. Norint normaliai dirbti, reikėjo jų atsikratyti. Ant presuoto kartono plokštės vienas iš mokinių subjaurotu šriftu užrašė tekstą: „1709 m. MARO EPIDEMIJOS KAPAI. Vaikščioti DRAUDŽIAMA!!!“ Žiopliai dingo, ir visus tris sezonus buvo patogiu dirbti. Net žvejai iš aplinkinių namų ir šiaip mėgstantys pasivaikščioti lanku apeidavo nekropolį. Įdomu prisiminti, kai 1985 m. į kasinėjimus vienu metu atvyko profesoriai J. V. Nainys ir G. Česnys. Besikalbant profesorius Nainio žvilgsnis užkliuvo už skydo su minėtu tekstu. Profesorius pradėjo juoktis ir pasakė: „Dabar jau žinau, kodėl Kaune šneka apie marą“. Pasak jo girdėtų gandų, ties Alytumi Nemunas paplovęs senas maro kapines, o vėliau ir kauniškiai juo susirgę ...

² Daugelį metų profesorius Gintautas Česnys per savo atostogas važinėdavo po visas archeologines ekspedicijas, tiriančias laidojimo paminklus, ir asmenine iniciatyva sukūrė antropologijos laboratoriją su saugyklomis. Pranešimai etnogenozės konferencijose ir straipsniai specializuotuose mokslo ir mokslo populiarinimo leidiniuose parodė, kad be biologinės antropologijos humanitariniai mokslai negali atskleisti visų praeities aspektų. Tuo metu surinkti visus kaulus, juos transportuoti ir saugoti – tai buvo ištisas problemų mazgas. Surinkdavo ir transportuodavo archeologai, saugojimu rūpinosi G. Česnys. Grįžtant prie minėtos konferencijos, įsidėmėtinas vienas lemtingas epizodas. Diskusijų metu į „tribūną“ išėjo G. Česnys ir išklajo, kad mieli archeologai prašomi surinkti visą osteologinę medžiagą, nes padidėjo saugyklos ir atsirado naujų tyrinėtojų, kurie, be kraniologijos ir odontologijos, užsiims paleopatologiniais ir somatologiniais tyrimais.

³ Keletą pastabų apie didžiąją kaukolę yra išsakę R. Jankauskas ir G. Česnys: „Ypatingo dėmesio vertas kapo 78 vyras, kurio kaukolė toli prašoka visas dydžio varijavimo ribas (jos talpa – 3140 ml). Kaukolės siūlėse – daugybė įterptinių kaulų. Postkranijinis skeletas be patologijos. Tokio kaukolės dydžio priežastis galėtų būti hidrocefalija (nors rentgenogramoje aiškių jos požymių ir nematyti“ (Jankauskas, 1986, p. 129). „Teko matyti patologinių formų kaukolių. Pvz., žmogaus galva ir smegenys per mažos. Mačiau dvigubai didesnę už normalią galvą. Matyt, žmogus sirgo smegenų vandene: besikaupiantis smegenų skystis plečia kaukolę, smegenys sunyksta. Dažniausiai serga vaikai ir paprastai miršta. O minėtajam žmogui buvo maždaug 45 metai, tikriausiai jis pats išgijo“ (Dianos Mundrienės interviu su G. Česniu: G. Česnys: „Tarytum kalbėčiausi su kažkada gyvenusiais žmonėmis...“ // Pirmadienis. 1994 vasario 7–13 d., Nr. 5(56), p. 3).

⁴ Šiame ardomame kapinyne radinių buvo randama ir vėliau. Pvz., 1843 m. daktaras Volfgangas rado II tipo LDK pinigėlių (Tyszkiewicz, 1845, p. 187, lent. I:c). Bandydamas XX a. pabaigoje surasti Švendubrės kapinyną, iškasus tik 20 m² plotelį, buvo nesėkmingas (Kvizikevičius, Ostrauskas, Vaitkevičius, 2000, p. 43).

⁵ Radinių iš Verkių dvaro piešinius, paskelbtus laikraštyje „Виленский вестник“, persispausdino „Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)“ autoriai (Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 41, 6 pav.). 1990–1991 m. Verkiuose buvo padarytas pailgos kalvelės (spėjamos bažnyčios vietos), esančios apie 70 m į šiaurę nuo rytinės ofšinos, skerspjūvis. A. Varnas nustatė, kad kalvelė susidarė iš smėlio kopos, iš dalies ją apkasus. Pjūvyje aptikta vienas apardytas bei trijų suardytų kapų liekanos. Remiantis radiniais, kapai datuojami XVI a. (Varnas,

1992, p. 71–71). Kapuose rasta įtveriamasis peilis, skiltuvas ir geležinė grandis (Varnas, 1991š). Greičiausiai A. Varnas tyrinėjo 1845 m. aptikto kapinyno vietą.

⁶ 1973 m. Juozas Markelevičius ir Romas Olišauskas kasinėjo jau suardytą Vizdergių (Papelkių) pilkapyno teritorijoje, kur aptiko vieną kapą su XV a. įkapėmis. Į pietus nuo pilkapyno jie aptiko ir kapinyną, kuriame atidengė 10 XV–XVII a. kapų (Markelevičius, Olišauskas, 1974, p. 101–102; Markelevičius, 1973 š).

⁷ T. Daugirdas rašė, kad tai du dideli Vaclovo III Prachos grašiai, t. y. iš 1305–1306 m. Mums atrodo, kad dėl grašių priklausomumo bus padaryta klaida – greičiausiai tai buvo Vaclovo IV pinigai.

⁸ Alovės kapinyno kasinėjimų medžiagos yra Rusijos mokslų akademijos archyve ir Rusijos materialinės kultūros instituto archyve Sankt-Peterburgo skyriuose. Iš pastarojo archyvo gavome kelių dokumentų kopijas, o iš pirmojo gauti nepavyko. Atrodo, kad Rusijos mokslų akademijos archyve saugojama tyrinėjimų medžiagos juodraščiai (F. 178. Ap. 1. Nr. 108. 116 l.) bei lauko dienoraštis ir radinių sąrašas (Ibid., Nr. 104. L. 39–43). Neseniai iš šios medžiagos kaip teksto iliustracija paskelbtas vienas iš Alovės kapinyno planų (Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 122, pav. 36). Matyt, tai ir bus karininko V. A. Veitko darytas planas. Rusijos materialinės kultūros instituto archyve saugojamas radinių sąrašas (F. 1/1888. Arch. Nr. 13^a. L. 27–34), 1888 m. ekspedicijos ataskaita (Ibid., l. 60–74), kurioje beveik nieko nekalbama apie Alovės kapinyno kasinėjimus bei žvalgomosios perkastos kapų piešinius ir kapinyno situacijos planą (Ibid., l. 6–8).

⁹ Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus fonduose šiuo metu saugojama apie 150 Alovės kapinyno radinių (AR 138–1–150). Tarp jų nėra 26 monetų, kurios išvardytos 1898 m. kataloge (Karalior, 1898, c. 29–30, № 832–849). Gali būti, kad jos yra tarp radinių, praradusių metrikas.

¹⁰ E. Volteris Alovės radinius yra paminėjęs tik straipsnyje „Archaiologiniai nesusipratimai“: „Tyrinėjant senkapį, radau puodžiuką su vištos sutrupėjusiais kaulais, kruopų grūdais ir sidabro pinigėlių Keistučio laikų. Iš rastų karste papuošalų matyt, kad tenai buvo palaidota kokia tai ponija. Bet šitas puodelytis surastas prie kojų, o ne prie galvos, palaidotos Alovės senkapy aukšto luomo ponios“ (Volteris, 1924, p. 4–5). Netiksliai šiuos duomenis panaudojo A. Tautavičius, nes pasak jo, viename moters kape buvo rastas vienas LDK II tipo pinigėlis (Tautavi-

čius, 1965, p. 75, Nr. 21). Monetų, rastų Alovės kapinyne, skaičius paminėtas V. Urbanavičiaus sudarytame XVI–XVII a. monetų, kurios rastos kapuose, radimo vietų sąrašė (Urbanavičius, 1967 b, p. 65, Nr. 1). Dviejų sidabrinių papuošalų (pasaginė segė ir inkrustuotas žiedas) aprašai paskelbti B. Tautavičienės sudarytame sidabrinių dirbinių, saugojamų LNM, kataloge (Tautavičienė, 1981, Nr. 273, 295). Į mokslinę apyvartą įvesti duomenys apie daugiakarolių antsmilkinių ir auskarų radinius iš Alovės (Kuncienė, 1974, p. 72, išn. 22; Svetikas, 1988, p. 6, 8, 14, 16, 21).

¹¹ Niekas iki šiol nėra parašęs visų V. Šukevičiaus kasinėjimų apžvalgos, todėl ypač sudėtinga susivokti šio tyrinėtojo veikloje. V. Šukevičius dirbo tiek vienas, tiek kartu su kitais archeologais ir kasinėjo daugelyje paminklų, be to bendradarbiavo su įvairiomis to meto mokslo organizacijomis ir institucijomis Peterburge, Maskvoje, Krokuvoje, Vilniuje, kurioms siuntė savo tyrimų aprašymus bei radinius. Pvz., V. Šukevičius yra paminėjęs, jog kartu su prof. E. Volteriu Zablotės kapinyuose ištyrė 120 kapų (Szukiewicz, 1902, p. 44). Tik bendrais bruožais V. Šukevičiaus kasinėjimus apibūdino su juo artimai bendradarbiavęs J. Talko-Hryncevičius (Talko-Hryncewicz, 1920, p. 69–70). Išsamesnę V. Šukevičiaus kasinėtų akmeninių pilkapių tyrinėjimų apžvalgą parašė A. Kviatkovskaja (Kviatkovskaja, 1998, p. 15–20). Deja, šioje apžvalgoje neaprašyti XIV–XVII a. plokštinių kapinynų kasinėjimai.

¹² Senovės kapai // Viltis. Nr. 76 (261), liepos 5 (18) d.

¹³ Šunų griaučių rasta Bazorų k. 19 ir 54 bei Paežerio kapinyne.

¹⁴ Štangenvaldės kaimas Kuršių Nerijoje anksčiau turėjo Kuncų pavadinimą, o dabar – Krasnorečė ir priklauso Rusijos Federacijos Kaliningrado sričiai. 1869 m. šį kapinyną kasinėjo Wittichas, Berendas ir Lohmeyeris, 1870 m. (?) pratęsė P. Schiefferdeckeris. Po metų pastarasis Kuncų kasinėjimų medžiagą paskelbė (Schiefferdecker, 1871, p. 42–56). Po šešių dešimtmečių Karlas Engelis dar kartą paskelbė Kuncų kapinyno medžiagą (Engel, 1931, p. 97–121). P. Kulikauskas kasinėjimų duomenis perskelbė iš K. Engelio publikacijos.

¹⁵ „Dar ilgą laiką po krikščionybės įvedimo žemaičiai laikėsi senojo tikėjimo, senųjų pagoniškųjų laidojimo papročių, senųjų tradicijų“ (Urbanavičius, 1967a, p. 51–67). „Archeologinių tyrinėjimų duomenys patvirtina rašytinių šaltinių žinias apie tai, kad XIV–XVI amžiais

lietuviai kapinėse, laidodami mirusįjį, puotaudavo ir aukodavo aukas, tuo pačiu išlaikydami dalį pagoniškų papročių. (...) Šios senųjų papročių liekanos laidosenoje rodo, kad žmonių sąmonėje senasis realistinis pagoniškas pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimas susiliejo su krikščionybės mokymu apie pomirtinį gyvenimą“ (Urbanavičius, 1970a, p. 32). „Aukščiau paminėti duomenys rodo tai, kad čia dar XVI a. žmonių sąmonėje buvo pakankamai gyvi kai kurie pagoniški papročiai ir tradicijos“ (Дaugудис, 1966, c. 6). „Šis paminklas, kaip ir kiti vėlyvieji kapinynai, papildė rašytinius šaltinius apie senovės lietuvių tikėjimą. Jis ryškiai rodo, kaip ilgai buvo gyvos pagonybės tradicijos, įvedus krikščionybę Lietuvoje“ (Kulikauskienė, 1970, p. 100). „Ir Šilelio, ir kitų Lietuvos vietų gyventojai nemėgo kardu jiems primestos krikščionybės. Praėjus net 2 šimtmečiams po jos įvedimo, jie mirusiuosius laidojo pagal senus lietuvių papročius“ (Gabriūnaitė, 1969, p. 18).

¹⁶ Aštuntojo dešimtmečio kasinėti kapinynai, kurių duomenys nepaskelbti informaciniuose straipsniuose: Jutkiai, Zastaučiai (AETL 1972 ir 1973 metais, 1974, p. 102–103); Flerijoniškė, Laičiai, Meldiniai, Onciškiei, Plukiai, Stripiniai, Stulgiai, Vabalninkas (Tautavičius, 1977a, p. 173–174); Druskiai, Pienionys, Purvai, Repengiai, Rudžiai, Sniegiškės, Strazdziai, Verbūnai II, Visaginas (Tautavičius, 1977b, p. 162–163); Aknystėlės, Aleknai, Kalesninkai, Kuosėnai, Žiliai (Tautavičius, 1978, p. 189–190); Juškėnai, Lygalaukiai, Maniuliškės, Pakiršiniai, Raginėnai (Tautavičius, 1980b, p. 135–136). Apie Gaiciūnų, Ibutonių ir Maironių kasinėjimus informacija nepaskelbta.

¹⁷ Tuo pačiu klausimu 1973 m. skaitytas pranešimas Lietuvos TSR Ateizmo muziejaus organizuotoje mokslinėje konferencijoje (Urbanavičius, 1977a, p. 17–28).

¹⁸ 1984–1988 m. Vilniaus Katedroje vykdytų kasinėjimų metu buvo atidengti 39 numeruoti kapai ir 16(?) kapų kriptose. Taip pat buvo aptikti 5 kapai, kurie nebuvo atpreparuoti. Rasta ir daugybė kaulų iš suardytų kapų (pvz., visa kriptą Nr. 7 buvo prikrauta kaulų, kurie, atrodo, buvo surinkti XVIII a. pabaigoje vykdant katedros rekonstrukciją).

¹⁹ Devintojo dešimtmečio kasinėti kapinynai, kurių duomenys nepaskelbti informaciniuose straipsniuose: Gaidžiai, Giluičiai, Kalesninkai, Mankūnai, Pakubėtiškiai, Palazdijai, Ponkiškiai, Pupasodis, Rumšiškės, Skovagalai (Tautavičius, 1984, p. 161–162); Kaimeliai, Plundakiai, Slavikai (Idem, 1986, p. 136–137); Kiūčiai,

Paketuriai II (Tautavičius, 1987, p. 168–169), Tiltagalai (Kazakevičius, 1989, p. 233).

²⁰ Į 8 lentelę neįtraukėme kasinėjimų Šv. Kazimiero bažnyčioje. Čia 1993 m. V. Daminaitis prie pietinės bažnyčios laiptinės pusės surado pralaužtą skliautinį perdengimą, iš kurio būta įėjimo į iki tol nežinomus tris rūsius po bažnyčios priekine dalimi. Rūsiai buvo užpilti storu žemių su griuvenomis sluoksniu. Nukasant tą sluoksnį ir toliau tiriant rūsius, aptikta ne mažiau kaip 207 žmonių palaikai, kurių dauguma buvo sutraiškyti užpilant rūsius. Tik geriau išlikę kapai buvo sunumeruoti. Manoma, kad, pastačius bažnyčią, čia pradėta laidoti nuo 1616 m. (Daminaitis, 1993š).

²¹ Į 8 lentelę įrašyta tik 16 geriau išsilaikiusių kapų, atidengtų 1992 m., kada V. Daminaitis bažnyčios rūsiuose ištyrė 12 XVI–XVIII a. kriptų su daugybe žmonių palaikų (Daminaitis, 1992 š; Daminaitis, 1994, p. 212–214). 1994 m. V. Vainilaitis tyrinėjo presbiterijos rūsyje (atidengta ne mažiau kaip 258 XVII–XVIII a. asmenų palaikai, iš jų išskirti 252 suaugusių žmonių – 13 moterų, 214 vyrų ir ne mažiau kaip 6 vaikų ir paauglių) ir bažnyčios šventoriaus pietvakarinėje dalyje (ne mažiau 33 asmenų palaikai). Šventoriaus kapai datuojami XVI a. pabaiga–XVII a. (Vainilaitis, 1995š; Vainilaitis, 1996, p. 227–228). 1996 m. V. Daminaitis ištyrė po bažnyčios prieangiu dar 1978 m. surastą kriptą, kurioje aptikta 52 XVI a. pabaigoje–XIX a. pradžioje mirusiųjų palaikai (Daminaitis, 1996 š). Be to, 1997 m. V. Daminaitis ištyrė Benedikto Voinos kriptą, kurioje aptikta 89 asmenų palaikai (Daminaitis, 1998, p. 341).

²² 1994 ir 1997 metais vykdyti kasinėjimai Vilniaus pranciškonų Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų bažnyčios viduje ir šventoriuje. 1994 m. A. Vaicekauskas tyrinėjo vakarinėje koplyčioje krikščioniais skliautais ir vakarinėje bažnyčios dalyje. Atidengtos 4 kriptos su 13 kapų ir 216 asmenų kaulais iš suardytų kapų (Vaicekauskas, 1994a (š); 1996, p. 224–227). Tais pačiais metais kasinėta bažnyčios šventoriaus pietinėje dalyje, tarp bažnyčios ir vienuolyno šiaurinio korpuso, kur aptikti 107 žmonių kaulai iš suardytų kapų bei 6 kapai be įkapių (Vaicekauskas, 1994b (š)). 1997 metais buvo baigti tyrimai pietvakarinėje centrinės navos dalyje, kurie pradėti vykdyti 1994 m. Kasinėjimų metu bažnyčios viduje buvo aptikta žmonių kaulų iš suardytų kapų bei atidengtas dar 51 (su 1994 m. atidengtais iš viso 64 kapai) XV–XVII a. kapas (Sarcevičius, Vaicekauskas, 1998, p. 352–355; Vaicekauskas, 1998š; 2000š).

²³ 1993 m. A. Vaicekauskas tyrinėjo bažnyčios šventoriuje. Keliuose šurfluose atidengta 13 XVII–XIX a. kapų (Vaicekauskas, 1993 š; Vaicekauskas, Sarcevičius, 1994, p. 214–215).

²⁴ Panašus autoriaus teiginys išliko ir vėlesniame darbe: „Ne tik kaimo bendruomenės nariai, bet ir Varnių miesto žmonės XV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje buvo daugiau pagonys nei krikščionys“ (Genienė, Genys, 1999, p. 44).

²⁵ Paskelbtas ir sutrumpintas tezių variantas. Žr.: Urbanavičius, 1994, p. 1–7.

²⁶ Lyginant Lietuvos archeologijos 11-ojo tomo publikacijas su kitų kraštų tokiais darbais, aiškiai matyti, jog

jos paruoštos be teorinio pagrindo. Ateityje tokiuose leidiniuose reikėtų įvesti komentarus, įvairias rodykles, suvienodinti sąvokas ir terminus.

²⁷ Kapo 35 inventorius iškeltas prieš kapo 32, k. 156 prieš k. 154, k. 263 prieš k. 258–259, k. 393 prieš k. 389–392, k. 929 prieš k. 926–928, k. 1103 prieš k. 1100.

Kapo 59 inventorius nukeltas po kapo 61, k. 277 po 279–287, k. 334 po k. 335–338, k. 449 po k. 450, k. 453 po k. 458–460, k. 515 po k. 516–521, k. 528–529 po k. 534, k. 646 po k. 648–662, k. 680 po k. 681–686, k. 688 po k. 689–690, k. 710 po k. 714–720, k. 711 po k. 714–724, k. 780 po k. 781–782, k. 795 po k. 796–797, k. 871 po k. 880–916, k. 997 po k. 998.

RADINIŲ KLASIFIKAVIMAS, TIPOLOGIJA IR CHRONOLOGIJA

Alytiškių kapuose ir atsitiktinai iš suardytų kapų rasta apie 1800 radinių arba jų liekanų. Sudėtinga būtų nurodyti tikslų visų radinių skaičių, nes prie jų priskirtos tekstilės ir vaškuotų lentelių liekanos, o jų dar atrandama palaiptam konservuojant kapinyno medžiagą. Visus radinius suskirstėme į devynis skyrius: monetas, papuošalus, amuletus ir devocionalijas, aprangos detales, rašymo reikmenis, ginklus, buitines reikmenis, keramiką ir kitus radinius. Šios klasifikacijos tikslas buvo nustatyti radinių paskirtį. Keli skyriai iš esmės yra nauji, lyginant juos su kitų paskelbtų XIV a. pabaigos–XVII a. kapinynų publikacijomis (amuletai ir devocionalijos bei rašymo reikmenys). Vienas iš svarbiausių šios dalies tikslų yra nustatyti atskirų dirbinių tipų chronologiją. Kadangi dirbinių chronologija dažniausiai nustatoma pagal kartu su jais kapų komplektuose randamų monetų datavimą, todėl monetas nagrinėjame pačioje pradžioje, o ne gale, kaip yra darę kiti tyrinėtojai. Ieškant optimalaus dirbinių tipų skaičiaus ir tikslinant jų chronologiją, panaudotos išsamios analogijos iš kitų Lietuvos kapinynų iki 1999 m. kasinėjimų, o vėlesnių dvejų metų medžiaga (Karmėlavos, Užubalių, Varnių ir kt.) panaudota tik kai kuriais atvejais.

MONETOS

XIV a. pabaigos–XVII a. kapinynuose moneta yra dažniausia įkapė. Alytaus kapinyne monetos sudaro daugiau kaip ketvirtį visų radinių (Svetikas, 1989, p. 40)¹. 396 monetos rastos 164 kapuose ir dar 69 aptiktos atsitiktinai iš suardytų kapų. Iš viso rastos 465 monetos.

Monetas išskyrėme į tris laikotarpius: 1. XV–XVI a. I ketvirtis. 2. XVI a. II ir III ketvirtis. 3. XVI a. IV ketvirtis – XVII a. Kiekvieno laikotarpio monetą aprašysime pagal jas kaldinusių valdovų chronologinę seką. Išimtį čia sudaro tik XV a. kaldinti LDK pinigėliai, dėl kurių priklausomybės yra įvairių požiūrių. Šiuos pinigėlius aptarsime pagal jų tipus.

XV–XVI a. I ketvirtis

Lietuviški pinigėliai. Viena iš svarbiausių chronologijos problemų Lietuvos vėlyvųjų viduramžių archeologijoje yra pirmųjų kaltinių monetų, kurios dažniausiai vadinamos lietuviškais (toliau LDK) pinigėliais, chronologinės sekos ir jas kaldinusių valdovų nustatymas. Su tokių monetų chronologijos tyrimais tiesiogiai susijęs visų XIV a. pabaigos–XV a. dirbinių datavimas, todėl jų aptarimui skirsime ypač didelį dėmesį².

XX a. antrosios pusės archeologijoje ir numizmatikoje vadovaujama G. Fiodorovo pirmųjų LDK monetų tipologija bei P. Karazijos III tipo monetų suskirstymu į tris atmainas. G. Fiodorovas visas LDK monetą suskirstė į penkis tipus: I tipas – monetos su ietigaliu ir kryžiumi vienoje pusėje ir įrašu „ПЕЧАТЬ“ kitoje pusėje, kurias kaldino Kęstutis nuo XIV a. septintojo dešimtmečio iki 1382 m.; II tipas – monetos su ietigaliu ir kryžiumi vienoje pusėje ir stiebų vartais kitoje pusėje, kurias 1384 m. – XV a. pradžioje kaldino Vytautas; III tipas – monetos su raiteliu vienoje pusėje ir stiebų vartais kitoje pusėje, kurias 1390 m. – XV a. pirmajame ketvirtyje kaldino Vytautas; IV tipas – monetos su raiteliu vienoje pusėje ir skydu su dvigubu kryžiumi kitoje pusėje, kurias 1392 m. – XV a. pradžioje kaldino Vytautas; V tipas – totoriškos monetos su kontrastuotais stiebų vartais, kurios datuojamos XIV a. pabaiga – XV a. pradžia ir priskiriamos Vytautui (Федоров, 1949, с. 115)³. Pirmąjį darbą pagal G. Fiodorovo tipologiją (be V tipo) paskelbęs A. Tautavičius abejojo šių monetų priskyrimu vienam ar kitam to meto valdovui, tačiau pateikė savo samprotavimus tuo klausimu. Pasak A. Tautavičiaus: I tipo monetos turėjo būti kaldintos Kęstučio arba greičiausiai Algirdo; II tipo monetos taip pat kaldintos Kęstučio; III tipo monetą kaldino Vytautas; IV tipo monetos, pagal heraldikos duomenis, kaldintos Jogailos 1377–1392 m. (Tautavičius, 1965, p. 79, 80–83). Taigi A. Tautavičius ir G. Fiodorovas I tipo

monetas vieningai priskiria Kęstučiui, III tipo – Vytautui, tuo tarpu jų požiūriai skiriasi dėl II ir IV tipo monetų priklausomybės.

Praejus dviem dešimtmečiams nuo A. Tautavičiaus straipsnio paskelbimo, požiūris Lietuvos archeologijos ir numizmatikos literatūroje į pirmųjų LDK monetų tipologiją, chronologiją ir į tai, kokie valdovai jas kaldino, nepasikeitė (Aleksiejūnas, 1985, p. 121–126; 1993, p. 207–213). Tuo tarpu Lenkijos istoriografijoje pasirodė R. Kiersnovskio darbas, kuriame nustatyta kitokia šių monetų chronologinė raida ir jų priklausomybė. Iki šio darbo pirmosios LDK monetos buvo priskiriamos visiems Lietuvos kunigaikščiams nuo Algirdo iki Kazimiero, išskyrus Švitrigailą, tačiau vyravo požiūris, jog po intensyvaus monetų kaldinimo XIV a. pabaigoje ir pirmaisiais XV a. dešimtmečiais šis procesas buvo nutrauktas ir buvo 40–60 metų pertrauka (Kiersnowski, 1984, p. 140)⁴. R. Kiersnovskis, skirtingai negu aukščiau paminėti tyrinėtojai, pirmųjų monetų atsiradimą susiejo su vėlyvu 1387 m. Lietuvos christianizacijos aktu⁵. Jo nuomone, daugelis ankstyvesnių analogijų Vidurio ir Rytų Europos valstybių istorijoje rodo, jog monetų kaldinimas yra viena iš valstybės christianizacijos pasekmių (Kiersnowski, 1984, p. 129). Taigi R. Kiersnovskio nuomone, pirmųjų LDK monetų chronologinė seka tokia: IV tipas kaldintas Jogailos tarp 1387–1392 (arba 1401), I tipas – Vytauto tarp 1392–1401, II tipas – Vytauto 1401–1430, III tipas – Švitrigailos ir Kazimiero Jogailaičio (galbūt ir Žygimanto) tarp 1430–XV a. vidurio arba dar ir ilgiau (Kiersnowski, 1984, p. 164).

R. Kiersnovskio nustatyta LDK pinigėlių kaldinimo chronologinė seka Lietuvos numizmatų ir archeologų buvo įvertinta prieštarinčiai. Vieni ir toliau palaikė ankstesnį požiūrį, kad šios monetos buvo kaldintos dar iki Lietuvos krikšto ir Vytautui valdant, kartu pripažindami bemonetinį periodą iki Aleksandro monetų kaldinimo (Michelbertas, 1988, p. 117–122; 1989, p. 35–40; Svetikas, 1995, p. 119–121; Святिकास, 1996, c. 81–83), kiti ją priėmė ir modifikavo (Ivanauskas, Balčius, 1994, p. 5), o dar kiti pabandė iš dviejų skirtingų požiūrių sukurti savitą chronologinės sekos schemą (Sajauskas, 1992, p. 99–107; Sajauskas, Kaubrys, 1993, p. 18–54)⁶. Savaip pirmųjų LDK pinigėlių kaldinimo chronologinę seką įsivaizduoja baltarusių numizmatas Š. Bektinejevas. Pasak jo: I tipas kaldintas – 1387–1392 m., II tipas – XV a. pradžioje, III tipas – iki 1410–1420 m., o IV tipas – po 1430 m. (Бектинеев, 1994, c. 14).

Pirmasis iš Lietuvos archeologų R. Kiersnovskio chronologinę seką pripažino A. Luchtanas, kuris, nagrinėdamas pirmašias LDK monetas iš įvairių Kernavės paminklų, padarė išvadą, jog IV tipo monetas ir galbūt

I tipo galima datuoti iki 1390 m., o II ir III tipo – aiškiai XV a. (Luchtanas, 1997, p. 58)⁷.

Vertinant šiuos skirtingus tyrinėtojų požiūrius, būtina išsiaiškinti, ar sprendžiant pirmųjų LDK kaltinių monetų chronologinės sekos problemą panaudoti visi įmanomi būdai. Visų pirma atkreipkime dėmesį į tokių monetų radimo aplinkybes. Vienos jų randamos lobiuose kartu su kitomis monetomis, kurių žinoma priklausomybė ir kaldinimo laikas. Deja, bandymai lobių radinius koreliuoti davė prieštarigus rezultatus dėl pačių lobių susidarymo ir jų turinio chronologinio neapibrėžtumo. Pvz., III tipo monetų koreliacija lobyje su Čekijos karaliaus Václavo IV (1378–1419) grašiais negali objektyviai nurodyti jų chronologijos ir priklausomybės, nes tokie grašiai apyvartoje cirkuliavo visą XV amžių. Kitą negausią grupę sudaro monetos, kurios randamos pilių, pilialkalnių, miestų ir gyvenviečių kultūrinuose sluoksniuose. Deja, tokių kultūrinių sluoksnių chronologija taip pat objektyviai nenustatoma. Trečią, gausiausią, radinių grupę sudaro monetos, randamos vėlyvųjų viduramžių kapuose. Kapai – tai uždari kompleksai, kuriuos sudaro įvairūs dirbiniai. Vieni jų būdingi tik moterims, kiti – vyrams, o dar kiti randami tiek vienuose, tiek kituose kapuose. Tyrinėjant atskirus dirbinius, pastebėta, jog kai kurių dirbinių tipai randami tik kartu su II tipo monetomis, bet jų niekad nerandama kartu su III tipo monetomis. Arba, pvz., kai kurie auskarų variantai randami su III tipo ir Aleksandro monetomis, bet niekad jų nebūna kartu su II tipo monetomis. Čia turime atkreipti dėmesį į vieną labai svarbų dalyką pirmųjų LDK monetų chronologijai – ypač charakteringas ir aiškiai neatsitiktinis reiškinys, kad kelių skirtingų tipų monetos niekad nerandamos kartu nei kapuose, nei lobiuose (Tautavičius, 1965, p. 80). Šio reiškinio priežastis aiškinama atskirų monetų tipų skirtinga chronologija ir cirkuliacijos diapazonu (Kiersnowski, 1984, p. 141).

Monetų radiniai iš kapų kompleksų tyrinėtojų buvo tik registruojami, o pačių komplektų visapusiški duomenys tyrimams nebuvo naudojami. Tai paaiškintina objektyvia priežastimi – vėlyvųjų viduramžių dirbinių tipologijos ir chronologijos tyrimų stoka. Pastaruoju metu ši spraga pradėta užpildyti auskarų, žiedų, kapšelių apkalų tipologijos ir chronologijos tyrimais. Taigi vienas iš galimų objektyvių būdų nustatyti monetų chronologinę seką yra dirbinių kompleksų kapuose su šiomis monetomis klasterizavimas. Retrospektyvinis klasterių palyginimas, pvz., nuo Aleksandro iki II tipo monetų, turėtų padėti nustatyti vėlyviausią monetų tipą, po to einantį kitą ir t. t., t. y. atkurti chronologinę seką, o kartu atsakyti į klausimą, kuri iki šiol tyrinėtojų pateikta schema jai artimesnė.

Lietuvos Respublikos teritorijoje (iki 1999 m. kasinėjimų sezono) pirmųjų LDK monetų rasta 127 kapuose

iš 37 kapinynų. Baltarusijoje, netoli dabartinės pietrytinės sienos su Lietuva, pirmųjų LDK monetų rasta 16 kapų iš 11 kapinynų. Daugiausia rasta II ir III tipo monetų. I ir IV tipo monetų rasta tik 8 kapuose iš 5 Rytų ir Centrinės Lietuvos kapinynų⁸. Pastarųjų monetų tipų nerasta Alytaus kapinyne, Žemaitijos ir Baltarusijos vėlyvųjų viduramžių kapuose.

II tipo lietuviški pinigėliai. Istoriografijoje yra du iš esmės labai skirtingi požiūriai į šių monetų priklausomybę. A. Tautavičiaus požiūriu, šios monetos kaldintos Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio (Tautavičius, 1965, p. 79, 80–83), vadinasi, iki 1382 m. Tuo tarpu R. Kiersnovskiui akivaizdi šio tipo monetų priklausomybė Vytautui, ir jų kaldinimo pradžią jis susieja su 1401 m., kada Vytautas įgavo didžiojo Lietuvos kunigaikščio valdžią. Pasak R. Kiersnovskio, tai vienintelis masiškai, galbūt su pertraukomis kaldintas monetų tipas valdant Vytautui 1401–1430 m. (Kiersnowski, 1984, p. 153–154). Svarbiausias momentas, kurį turėtų parodyti šio tipo monetos, tai – 1387 m. Lietuvos krikšto aktas ir prasidėjęs christianizacijos procesas⁹. Vadinasi, visame laidojimo paminklų kontekste turėtume pastebėti aiškia ribą tarp senųjų laidojimo papročių ir naujosios laidosenos.

Alytaus kapinyne rastos tik 4 šio tipo monetos: 3 moters kape 734 ir 1 perkasoje 82 atsitiktinai. Tai vertas dėmesio faktas, nes kituose kapinyuose, kuriuose ištirtų kapų skaičius kelis ar net dešimt ir daugiau kartų mažesnis už Alytaus kapinyno, kapų su šio tipo monetomis buvo atidengta nepalyginamai daugiau. Iš viso žinomi 56 kapai, kuriuose buvo rasta II tipo monetų¹⁰.

Išanalizavus atskirų dirbinių klasterius, kurie rasti komplektuose su II tipo LDK pinigėliais, galime pritarti R. Kiersnovskio nuomonei, jog šios monetos yra iš XV a. I ketvirčio.

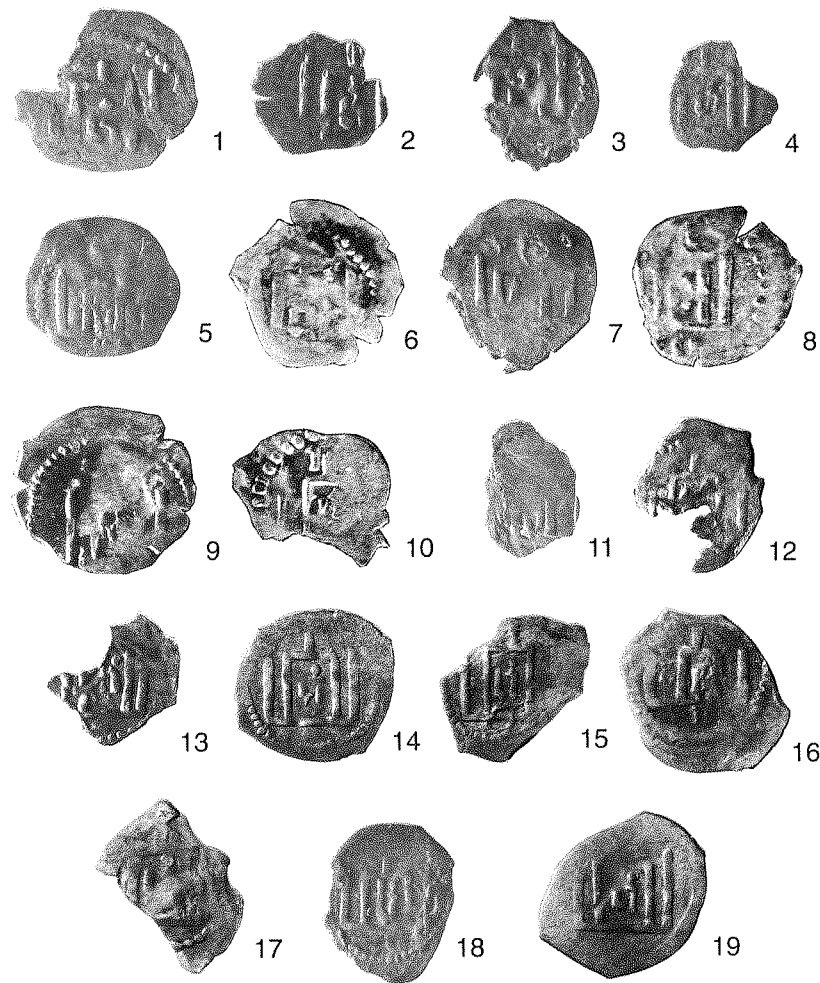
III tipo lietuviški pinigėliai. Tyrinėtojų požiūriai į šio tipo monetų priklausomybę, kaip ir į II tipo monetų, taip pat labai skiriasi. P. Karazija, G. Fiodorovas ir A. Tautavičius įtvirtino požiūrį, jog III tipo monetas kaldino Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas (Karazija, 1941, p. 130–133; Федоров, 1949, c. 115; Tautavičius, 1965, p. 79, 80–83). R. Kiersnovskio nuomone, šio tipo monetos kaldintos Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero Jogailaičio, nors kai kurios III tipo monetų atmainos su deformuotomis ar fragmentiškomis raidėmis galėjo būti kaldintos Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Kęstutaičio (Kiersnowski, 1984, p. 157–159). R. Kiersnovskis (Kiersnowski, 1984, p. 158) ir V. Aleksiejūnas (Aleksiejūnas, 1985, p. 124) atkreipė dėmesį, kad III tipo monetos į kapus buvo įdedamos kartu su XV a. pabaigos–XVI a. monetomis. Šiuo metu ži-

noma po 1 kapą iš 5 kapinynų, kuriuose III tipo monetos buvo rastos kartu su vėlyvesnėmis Aleksandro, Žygimanto Senojo ir Žygimanto Augusto monetomis (Opanovcai, Rumšiškių k. 203, Skrebinų k. 26, Šilelio k. 65, Tiltagalių k. 3).

Iki šiol išsamiausias III tipo monetoms skirtas analitinis darbas yra P. Karazijos Aluonos–Šklėrių ir Krūminių lobių publikacija. P. Karazija ypač domėjosi stiebų vartų puse ir pagal ženklus viduriniame vartų stačiakampyje ir po juo skyrė tris pagrindines atmainas – A, B, C (Karazija, 1941, p. 66, 105–117). Šis III tipo monetų suskirstymas ilgam įsitvirtino istoriografijoje. Tikrai 1985 m. Bečių kapinyno (Ukmergės r.) kape 69 rasta moneta iš esmės papildė III tipo atmainas (Zabiela, Aleksiejūnas, 1988, p. 66). Visų pirma Bečių moneta nuo kitų monetų atmainų skiriasi stiebų vartų puse. Čia viduriniame stačiakampyje ir po juo nėra jokių raidžių, o vartų sijos apvestos dviguba linija. Kita tokia moneta 1992 m. rasta Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmuose (Kuncevičius, Aleksiejūnas, 1992, p. 67–69; Tautavičius, Urbanavičius, 1995, p. 62–63). Šias monetas kai kurie numizmatai priskiria Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Vytautui ir netgi datuoja 1401–1404 m. (Ivanauskas, Balčius, 1994, p. 55–56, pav. 23–24; Sajauskas, 1992, p. 104, pav. 3; Sajauskas, Kaubrys, 1993, p. 50). Dar viena šios atmainos moneta rasta 1997 m. Vilniuje, Pranciškonų bažnyčios viduje (Trakų g.). Ši moneta yra iš suardyto kapo. Jos faktūra yra labai gera, visos detalės aiškiai matomos (Vaicekauskas, 1998, nuotr. 8–9).

Įvairiai aiškinamos raidės ar ženklai viduriniame vartų stačiakampyje ir po juo¹¹. Visų pirma išsakyti skirtingi požiūriai dėl šių raidžių priklausomybės kirilicos ar gotikiniam alfabetui. P. Karazija buvo labiau linkęs šias raides susieti su kirilicos alfabetu – galbūt dėl to, kad tai atitiko jo požiūrį priskirti III tipo monetas Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Vytautui¹². Pasak R. Kiersnovskio, viduriniame vartų stačiakampyje yra gotikinio alfabeto raidės ir jas reikia aiškinti kaip valdovų, kurie valdė LDK po Vytauto mirties, vardų inicialus, o raidė K gali reikšti tik Kazimierą Jogailaitį (Kiersnowski, 1984, p. 157–159). Paleografės R. Čapaitės nuomone, III tipo monetų viduriniame stačiakampyje atmuštos gotikinės raidės – vienoje minuskulinė s, kitose majuskulinė K, o po stačiakampiu minuskulinė d¹³.

Alytaus kapinyne rastos 22 III tipo monetos. 15 kapų (9, 39, 71, 94, 255, 304, 500, 511(5 vnt.), 591, 645(2 vnt.), 733, 782, 871, 923, 1120) rasta 20 monetų ir po 1 monetą atsitiktinai perkasoje 11 bei 74. Į 13 kapų įdėta po vieną, į kitus du – po 2 ir 5 pinigėlius. Geriau išlikę 19 monetų (6:1–19 pav.). Kapuose 39 ir 923 išlikę tik monetų fragmentai, kuriuose įžiūrėtos detalės leidžia

6 pav. III tipo LDK pinigėlių stiebų vartų pusė: 1 – kapas 9, 2 – kapas 71, 3 – kapas 94, 4 – kapas 255, 5 – kapas 304, 6 – kapas 500, 7–11 – kapas 511, 12–13 – kapas 645, 14 – kapas 733, 15 – kapas 782, 16 – kapas 871, 17 – kapas 1120, 18 – perkasa 11, 19 – perkasa 74.

šias monetas priskirti III tipui, o kapo 591 moneta stiebų vartų puse prilipusi prie skiltuvo. Raidės žiūrims tik 9 monetose. Kapo 871 (6:16 pav.) ir perkastos 11 (6:18 pav.) monetų stiebų vartų viduriniame stačiakampyje atmušta minuskulinė gotikinė *s* raidė. Tokia raidė aptinkama ant atmainos A (pagal P. Karazijos klasifikaciją) monetų ir ji, lyginant su majuskuline *K* raide, yra gana reta tarp III tipo monetų¹⁴. Žymiai daugiau monetų su atmušta majuskuline gotikine *K* raide viduriniame stiebų vartų stačiakampyje – tai monetas iš kapo 9 (6:1 pav.), 71 (6:2 pav.), 255 (6:4 pav.), 645 (2-oji moneta – 6:13 pav.), 733 (6:14 pav.), 782 (6:15 pav.) ir perkastos 74 (6:19 pav.). Visos šios monetas pagal P. Karazijos klasifikaciją priskirtinos vėlyviausiajai atmainai C. Raidė po stiebų var-

čiakampyje atmušta minuskulinė gotikinė raidė *s*, o po stačiakampiu minuskulinė raidė *d* (pagal P. Karazijos klasifikaciją atmaina A). Pirmoji raidė galėjo reikšti lotynišką Žygimanto (Sigismundus) vardo, o antroji kunigaikščio (dux) inicialą. 2. 1440–1447 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Kazimieras kaldino monetas, kurių viduriniame stiebų vartų stačiakampyje atmušta majuskulinė gotikinė raidė *K*, o po stačiakampiu minuskulinė raidė *d* (pagal P. Karazijos klasifikaciją atmaina B). 3. Po 1447 m., Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Kazimierui tapus ir Lenkijos karaliumi, monetose po stiebų vartų stačiakampiu nustojama atmušti minuskulinė raidė *d*, reiškiančią kunigaikščio inicialą (pagal P. Karazijos klasifikaciją atmaina C). Matyt, Kazimierui turint du ti-

tų viduriniu stačiakampiu žiūrima kapo 304 (6:5 pav.), 511 2-ojoje monetose (6:8 pav.), 871 (6:16 pav.) ir perkastos 11 (6:18 pav.) monetose¹⁵. Pastarosios dvi monetas iš kapo 871 ir perkastos 11 yra su atmušta minuskuline gotikine *s* raide ir pagal P. Karazijos klasifikaciją turėtų priklausyti atmainai A. Deja, kapų 304 ir 511 (2-oji moneta) monetose raidė viduriniame stiebų vartų stačiakampyje neaiški, todėl nepakanka duomenų priskirti šių monetų konkrečiai atmainai, bet galima konstatuoti, jog jos nepriskirtinos vėlyviausiajai atmainai C, kurios monetose raidės po stiebų vartų stačiakampiu nebūna. Tik vienoje monetose iš kapo 511 (4-oji moneta – 6:10 pav.) virš stiebų vartų atmuštas ženkliukas, kuris pagal P. Karazijos sudarytą schemą atitinka 4-ąją padėtį (Karazija, 1941, p. 66, pav. 1:4). Tokį ženkliuką turi tik atmainų A ir B monetas. Deja, daugumos monetų raidės viduriniame stiebų vartų stačiakampyje atmuštos neaiškiai – tai monetas iš kapo 94 (6:3 pav.), 304 (6:5 pav.), 500 (6:6 pav.), 511 (visų penkių monetų – 6:7–11 pav.), 645 (1-oji moneta – 6:12 pav.), 1120 (6:17 pav.).

Mūsų požiūriu, pagal paleografinius duomenis III tipo monetų priklausomybė gali būti tokia: 1. Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Kęstutaitis kaldino monetas, kurių viduriniame stiebų vartų sta-

tulus, buvo atsisakyta hierarchiškai žemesnio titulo kaldinimo.

Iš viso žinomi 76 kapai iš Lietuvos ir Baltarusijos kapinynų, kuriuose rasta III tipo monetų¹⁶. Išanalizavus atskirų dirbinių klasterius, kurie rasti komplektuose su III tipo LDK pinigėliais, galime pritarti R. Kiersnovskio nuomonei, jog šios monetas yra iš XV a. II–IV ketvirčio.

Kazimieras Jogailaitis (1447–1492). Vienas Dancige kaldintas šilingas įdėtas į XVII a. kapą 18 kartu su Zigmanto Vazos Rygos šilingu (kape buvo dar ir Žygimanto Senojo Lenkijos pusgrašis).

Jonas Albrechtas (1492–1501). Vienas šio valdovo kaldintas pusgrašis rastas atsitiktinai perkasoje 2 iš suardyto kapo.

Aleksandras (1492–1506). Šio valdovo kaldintų pinigų rasta net 62 kapuose (7, 30, 50, 59, 75, 125, 149, 163, 177, 185, 213, 318, 347, 389, 391, 401, 451, 452, 462, 463, 466, 473, 502, 508, 526, 528, 534, 541, 545, 554, 575, 584, 602, 606, 614, 623, 629, 648, 659, 662, 681, 686, 698, 703, 704, 705, 710, 711, 728, 760, 799, 800, 913, 916, 920, 934, 941, 972, 1023, 1024, 1087, 1144), t. y. daugiau negu trečdalyje Alytaus kapinyno kapų, kuriuose buvo įdėta monetų. Iš viso žinoma daugiau kaip 230 kapų (kartu su Alytaus) iš beveik 50 Lietuvos¹⁷ ir 4 Baltarusijos kapinynų, kuriuose rasta Aleksandro monetų¹⁸. Taigi Aleksandro monetų kolekcija iš Alytaus kapinyno sudaro daugiau kaip ketvirtį kapų su šio valdovo pinigais. Iš viso Alytaus kapinyne rasta 224 denarai (212 – kapuose ir 12 – atsitiktinai¹⁹) ir 13 pusgrašių (11 – kapuose ir 2 atsitiktinai²⁰). Tarp Aleksandro monetų absoliučią daugumą sudaro vietinės LDK kaldintos monetas ir tik du Lenkijos pusgrašiai.

Į kapus dėtas nevienodas Aleksandro monetų kiekis, dažniausiai po vieną monetą. Tokių kapų buvo 41 (visuose denarai, tik viename – pusgrašis). Neretai dėta po du ar tris denarus: po du 6 ir po tris 7 kapuose. Tik viename kape buvo keturi denarai. Išsiskiria 5 kapai, iš kurių 2 kapuose buvo po 5 monetas, o 3 kituose 15, 51 ir 72 monetas. Suardytame kape 7 buvo penki pusgrašiai, kape 462 – 3 denarai, pusgrašis ir nenustatyta moneta, kape 528 – 15, o kape 623 net 51 denaras. Kape 177 rastas didžiausias monetų skaičius ne tik Alytaus kapinyne, bet ir tarp visų iki šiol tyrinėtų XV–XVII a. Lietuvos kapinynų. Čia iš 72 monetų net 67 buvo kaldintos Aleksandro (64 denarai ir 3 pusgrašiai), o kitos 5 – Žygimanto Senojo (1 Lenkijos (Krokuva) denaras ir 4 pusgrašiai). Vėlyviausia moneta šiame kape – 1525 m. pusgrašis. Iš dviejų kapų duomenų matyti, jog Aleksandro monetas apyvartoje cirkuliavo net XVII a. pirmojoje pusėje. Kape 163 Aleksandro Lenkijoje kaldintas pusgrašis rastas kartu su Zigmanto Vazos Rygos šilingu. Kape 934 buvo

rasta 17 monetų, tarp kurių 2 Aleksandro kaldinti denarai įdėti kartu su 6 Zigmanto Vazos dvidenariais, 4 šilingais ir 2 pusantrokais bei 3 Gustavo II Adolfo šilingais. Čia vėlyviausios monetas su 1626 m. data – tai Zigmanto Vazos Lenkijoje kaldintas šilingas ir Gustavo Adolfo Rygos šilingas.

Iš kitų kapinynų žinomi dar 53 kapai, kuriuose Aleksandro monetas rastos kartu su vėlyvesnėmis monetomis. Norėdami nustatyti, kaip Aleksandro monetas pasiskirsčiusios daugiau kaip per 100 metų laikotarpį, šiuos kapus suskirstėme į tris sąlygines chronologines grupes: 1. XVI a. II ketvirtis. 2. XVI a. III ketvirtis. 3. XVI a. IV ketvirtis – XVII a. pirmoji pusė. Šitaip siekėme patikrinti, ar Alytaus kapinyno trijų vėlyvesnių kapų su Aleksandro monetomis duomenys rodo šio reiškinio dėsningumą. Pirmąją chronologinę grupę sudaro kapai, kuriuose vėlyviausios yra Žygimanto Senojo monetas. Be Alytaus kapo 177, žinomi dar 5 kapai, kuriuose Aleksandro monetas rastos kartu su Žygimanto Senojo monetomis²¹. Panaši į Alytaus kapo 177 monetų sudėtis rasta Šilelio kape 35. Čia buvo 37 Aleksandro denarai bei 1 pusgrašis ir 5 Žygimanto Senojo pusgrašiai. Kituose keturiuose šios grupės kapuose kartu su Žygimanto Senojo monetomis buvo įdėta ir po vieną Aleksandro pusgrašį. Antrąją chronologinę grupę sudaro 26 kapai, kuriuose vėlyviausios yra Žygimanto Augusto bei XVI a. vidurio Livonijos monetas²². Šioje grupėje nėra kapų iš Alytaus kapinyno. Dažniausiai antrosios grupės kapuose rasta po vieną Aleksandro denarą (11 k.) ar pusgrašį (12 k.) ir retai po du ar tris denarus (2–3 k., 3–1 k.). Žygimanto Augusto 1570 m. dvidenariai yra vėlyviausios monetas antrojoje grupėje, su kuriomis rasta Aleksandro pinigų. Trečiąją chronologinę grupę sudaro 20 kapų, kuriuose vėlyviausios yra Stepono Batoro, Zigmanto Vazos, Gustavo Adolfo, Kristinos ir Georgo Vilhelmo monetas²³. Šioje grupėje yra ir du paminėti kapai iš Alytaus kapinyno. Čia, panašiai kaip ir antroje grupėje, dažniausiai rasta po vieną Aleksandro denarą (9 k.) ar pusgrašį (6 k.), bet dar pasitaiko po du (3 k.) ir tris (1 k.) denarus. Vėlyviausia moneta trečioje grupėje – tai Kristinos 1644 m. Rygos m. šilingas. Palyginus pirmosios grupės kapų skaičių su antrosios ir trečiosios, matyti, kad Aleksandro monetas dažniau buvo dedamos į vėlyvesnius kapus. Taigi kapai, kuriuose buvo įdėtos tik Aleksandro monetas, gali būti chronologiškai pasiskirstę panašiai. Vadinas, datuojant kapus pagal Aleksandro monetas XVI a. I ketvirčiu, turime atsižvelgti į kapų kompleksus sudarančių dirbinių klasterius ir jų koreliaciją, nes visiškai nepatikima dautuoti kapus ir jų kompleksus remiantis tik Aleksandro monetomis. Taigi ir tų kapų, kuriuose Aleksandro monetas buvo vienintelės įkapės, chronologija gali būti labai plati –

nuo XVI a. pradžios iki XVII a. pirmosios pusės. Tokių kapų Alytaus kapinyne yra devyni: moterų kapai 318, 391; vyro kapas 554; vaikų ir paauglių kapai 125, 213, 584, 623, 659, 703.

XVI a. II ir III ketvirtis

Žygimantas Senasis (1506–1548). 6 alytiškių kapuose (18, 44, 177, 566, 632, 719) rasta dešimt šio valdovo monetų (1 denaras ir 9 pusgrašiai) ir dvi iš suardytų kapų atsitiktinai (1 pusgrašis ir 1 šilingas). Daugumą sudaro LDK kaldinti pusgrašiai (8 vnt.). Lenkijoje kaldintų monetų nedaug – 1 denaras ir 2 pusgrašiai bei 1 Dancigo šilingas. 3 kapuose rasta tik po vieną Žygimanto Senojo LDK pusgrašį: moters kape 566 (data nenustatyta), vyro kape 632 (data nenustatyta) ir vaiko kape 719 (1511 m.; moneta buvo vienintelė įkapė kape). Ir kituose kapinyuose labai mažai kapų, į kuriuos buvo įdėtos vien tik Žygimanto Senojo monetos. Žinoma tik trylika tokių kapų²⁴. Beveik visuose buvo įdėta po vieną pusgrašį (9 LDK, 4 Lenkijos) ir tik viename kape – Lenkijoje kaldintas šilingas. Moters kape 177 penkios Žygimanto Senojo 5 monetos (1 Lenkijos denaras ir 4 LDK pusgrašiai: 2 – 1509 m., po 1 – 1520 m., 1525 m.) rastos kartu su 67 Aleksandro monetomis. Panaši įdėtų monetų sudėtis ir Šilelio kapinyne moters kape 35: kartu su penkiais Žygimanto Senojo LDK pusgrašiais buvo 38 Aleksandro monetos. Žinomi dar 7 kapai (5 k. – po 1, 2 k. – po 2 pusgrašius; iš visų šių pusgrašių tik vienas Lenkijos), kuriuose kartu su Žygimanto Senojo monetomis buvo įdėta ankstyvesnių Jono Albrechto ir Aleksandro, ar vienalaikių Liudviko Jogailaičio (1516–1526), Hermano von Briugenėjaus (1535–1549) ir Johano VI Bėjaus (1528–1543) Livonijos monetų²⁵. Dviejų kapų duomenys rodo, kad Žygimanto Senojo kaldintos monetos, kaip ir ankstesnės Aleksandro, apyvartoje buvo ne tik XVI a. III ketvirtyje, bet ir XVII a. viduryje. Vienas Žygimanto Senojo 1509 m. kaldintas LDK pusgrašis aptiktas su Žygimanto Augusto 1570 m. LDK dvidenariu kape 44. Kitas Žygimanto Senojo Lenkijoje kaldintas pusgrašis rastas XVII a. pirmosios pusės kape 18 kartu su Kazimiero Jogailaičio Dancigo šilingu ir Zigmanto Vazos Rygos šilingu. Gausiai šių dviejų kapų duomenis papildo kitų kapinynų medžiaga, kuriuose Žygimanto Senojo monetos kartu su vėlyvesnėmis monetomis rastos 40 kapų²⁶. Iš viso Žygimanto Senojo monetų rasta daugiau kaip 60 kapų (kartu su Alytaus) iš 33 Lietuvos ir 1 Baltarusijos kapinyne.

Žygimantas Augustas (1545–1572). 23 kapuose (44, 200, 251, 332, 334, 337, 348, 354, 394, 453, 714, 784, 809, 810, 838, 841, 842, 880, 947, 981, 998,

1019, 1049) rasta trisdešimt šešios šio valdovo monetos (1 obolas, 13 denarų ir 22 dvidenariai) ir dar dešimt iš suardytų kapų atsitiktinai (3 denarai ir 7 dvidenariai). Visos Alytaus kapinyne rastos Žygimanto Augusto monetos kaldintos LDK. Vyro kape 334 rasta labai retos monetos – obolo – fragmentų (XXV:9 lent.). Atrodo, kad tai 1546 m. kaldintas obolas. Šio nominalo monetų kituose kapinyuose rasta tik trijuose kapuose²⁷. Iš šešiolikos denarų tik šešių aiški kaldinimo data: 2 – 1554 m., po 1 – 1555 m., 1556 m., 2 – 1558 m. Dar šešiuose denaruose įskaitomi pirmieji trys skaičiai (155.). Keturių denarų data nenustatyta. Tuo tarpu iš dvidešimt devynių dvidenarių net dvidešimt penkiems nustatytos kaldinimo datos: 6 – 1566 m., 2 – 1567 m., 17 – 1570 m.. Vieno dvidenario įskaitomi pirmieji trys skaičiai (156.). Trijų dvidenarių aptikti tik fragmentai, kuriuose skaičių neįžiūrėta. Alytaus kapinyne iš viso neaptikta Žygimanto Augusto kaldintų pusgrašių ir grašių, tuo tarpu kituose kapinyuose šių nominalų monetos nėra retas radinys. Net 17 kapų buvo įdėta po vieną monetą ir 3 kapuose – po dvi. Įdomus sutapimas – visuose šešiuose moterų kapuose (kapai 332, 337, 714, 838, 842, 880) įdėta tik po dvidenarij. Dviejuose kapuose rasta daugiau Žygimanto Augusto pinigų: paauglio kape 809 buvo įdėtos 5 monetos (3 denarai ir 2 dvidenariai), o nenustatytos lyties kape 453 – 9 monetos (4 denarai ir 5 dvidenariai). Gana svarbus faktas, kad alytiškių kapuose Žygimanto Augusto monetos nerastos su vėlesnių valdovų kaldintais pinigais. Tik viename kape 44 Žygimanto Augusto 1570 m. kaldintas dvidenaris rastas kartu su Žygimanto Senojo 1509 m. Lenkijos pusgrašiu. Įdomu ir tai, jog kapinyne taip gausiai randamos Aleksandro monetos nebuvo rastos kartu su Žygimanto Augusto pinigais. Kituose kapinyuose Žygimanto Augusto pinigai gana dažnai buvo įdedami į kapus. Vienuose rasta tik Žygimanto Augusto monetų²⁸, kituose kartu su ankstyvesnėmis ir maždaug tuo pačiu metu kaldintomis (III tipo LDK pinigėliais, Kryžiuočių ordino, Kazimiero Jogailaičio, Jono Albrechto, Aleksandro, Žygimanto Senojo, Liudviko Jogailaičio, Fridriko II, XVI a. Livonijos ir Prūsijos)²⁹. Nemažą grupę sudaro kapai, kuriuose Žygimanto Augusto monetos įdėtos kartu su Stepono Batoro, Zigmanto Vazos, Gustavo Adolfo, Kristinos, Georgo Vilhelmo, Karolio Gustavo pinigais į XVI a. IV ketvirčio–XVII a. kapus³⁰. Į šiuos duomenis reikės atsižvelgti nustatant alytiškių kapų su Žygimanto Augusto monetomis chronologiją. Iš viso Žygimanto Augusto monetų rasta daugiau kaip 200 kapų iš 58 kapinynų.

Žygimanto Augusto monetos buvo vienintelės įkapės dvylikoje alytiškių kapų (kapai 251, 332, 348, 354, 394, 784, 810, 838, 880, 947, 981, 1019).

Maksimilianas II (1564–1576). Iš suardytų kapo perkasoje 79 atsitiktinai rastas 1571 m. Vengrijos karalystėje kaldintas denaras.

XVI a. IV ketvirtis – XVII a.

Steponas Batoras (1576–1586). Iš suardytų kapo perkasoje 11 atsitiktinai rastas 1579 m. Dancige kaldintas šilingas.

Zigmantas Vaza (1587–1632). 27 kapuose (18, 48, 49, 74, 85E, 143, 163, 258, 274, 296, 317, 320, 321, 322, 402, 778, 797, 798, 828, 909, 934, 945, 990, 1026, 1074, 1107, 1111) rasta keturiasdešimt septynių šio valdovo monetų (20 dvidenarių, 23 šilingai, 3 pusantrakai ir 1 grašis) ir dar devynios iš suardytų kapų atsitiktinai (1 dvidenaris, 8 šilingai). Daugumą sudaro LDK kaldintos monetos – 33 vnt. Nemažą grupę sudaro prie LDK prijungtos Livonijos monetos, kaldintos Rygoje, – 19 vnt. Įdomu, jog visos šios monetos smulkių nominalų – dvidenariai ir šilingai, tuo tarpu Lenkijoje kaldinti Zigmanto Vazos pinigai, kurių rasta tik keturi, yra didesnių nominalų – pusantrakai ir grašis. Iš dvidešimt vieno dvidenario kaldinimo data aiški vienuolikoje monetų: 2 – 1611 m., po 1 – 1613 m., 1614 m., 4 – 1620 m., 3 – 1621 m. Trijuose dvidenariuose įskaitomi trys pirmieji skaičiai (162.) ir dar trijuose du (16.). Keturių dvidenarių kaldinimo data nenustatyta. Iš dvylikos LDK kaldintų šilingų datos nustatytos tik pusės: po 1 – 1617, 1618, 1626 m., 3 – 1624 m. Viename šilinge įskaitomi pirmieji trys skaičiai (162.) ir dar viename – du (16.). Keturių LDK šilingų kaldinimo data nenustatyta. Iš devyniolikos Rygoje kaldintų šilingų tik keturių datos aiškios: po 1 – 1599, 1609, 1613, 1617 m. Kitų penkiolikos šilingų kaldinimo datos nenustatytos. Iš Lenkijoje kaldintų trijų pusantrokų tik viename įskaitomi pirmieji trys skaičiai (162.). Aiškiai įskaitoma ir grašio kaldinimo data – 1613 m. Atrodo, jog šis grašis gali būti falsifikuotas. 15 kapų įdėta po 1 Zigmanto Vazos pinigą, 5 kapuose – po 2 monetas, 2 kapuose – po 3. Trijuose kapuose Zigmanto Vazos monetos rastos kartu su XV a. antrosios pusės–XVI a. pirmosios pusės pinigais: kape 18 su Rygos šilingu buvo įdėtas Kazimiero Jogailaičio Dancigo šilingas ir Lenkijoje Žygimanto Senojo kaldintas pusgrašis; kape 163 taip pat su Zigmanto Vazos Rygos šilingu įdėtas Lenkijoje Aleksandro kaldintas pusgrašis; kape 934 Zigmanto Vazos pinigai (2 LDK šilingai ir 2 Rygos šilingai, 6 LDK dvidenariai ir 2 Lenkijos pusantrakai; vėlyviausia moneta – 1626 m. LDK šilingas) rasti kartu su 2 Aleksandro denarais bei 3 vienalaikiais Gustavo Adolfo Rygos šilingais (1 – 1626 m.). Šiame kape rasta net 12 Zigmanto Vazos monetų, o tai yra daugiausia šio valdovo monetų viename alytiškio

kape. Su vienalaikėmis monetomis Zigmanto Vazos LDK kaldintas dvidenaris rastas kape 798. Į šį kapą buvo įdėtos dar keturios monetos: 2 Gustavo Adolfo Rygos šilingai (1 – 1625 m.), Georgo Vilhelmo Prūsijoje 1629 m. kaldintas šilingas bei vienas neidentifikuotas šilingas. Tik viename kape 322 Zigmanto Vazos Rygos šilingas rastas su vėlyvesniu Kristinos Livonijoje kaldintu šilingu. Penkiolikoje kapų, o tai sudaro daugiau kaip pusę kapų su Zigmanto Vazos pinigais, monetos buvo vienintelės įkapės (kapai 49, 85E, 143, 274, 296, 317, 402, 778, 797, 828, 909, 945, 990, 1074, 1107). Matyt, dauguma Zigmanto Vazos monetų buvo įdėta į XVII a. II ketvirčio ir tik pavienės į I ketvirčio pabaigos bei III ketvirčio alytiškių kapus. Kituose Lietuvos kapinyuose Zigmanto Vazos kaldintos monetos randamos labai dažnai ir jos sudaro pačią didžiausią grupę tarp kapų su monetomis. Vien tik Zigmanto Vazos monetų rasta 185 kapuose³¹. Atidengta netoli šimto kapų, kuriuose Zigmanto Vazos monetos rastos kartu su ankstyvesnėmis ar vienalaikėmis monetomis (Vaclovo IV, Kazimiero Jogailaičio, Kryžiuočių ordino, Jono Albrechto, Aleksandro, Žygimanto Senojo, Liudviko Jogailaičio, Žygimanto Augusto, Stepono Batoro, XVI a. Vokietijos ir Prūsijos, XVI–XVII a. Livonijos, Rudolfo II ir Gustavo Adolfo)³². Tik apie penktadalį visų kapų su Zigmanto Vazos monetomis sudaro kapai, kuriuose šio valdovo pinigai rasti su vėlyvesnėmis (Kristinos, Fridriko Vilhelmo, Jono Kazimiero, Karolio X Gustavo, Karolio XI) ir vienalaikėmis monetomis (Gustavo Adolfo, Georgo Vilhelmo). Ir šioje kapų grupėje kartu su XVII a. I–III ketvirčio monetomis randama įdėtų ankstyvesnių valdovų pinigų (Kazimiero Jogailaičio, Aleksandro, Jono Albrechto, Žygimanto Senojo, Žygimanto Augusto, Stepono Batoro, XVI a. Livonijos ir XVII a. pradžios Rusijos)³³. Iš viso Zigmanto Vazos monetų rasta daugiau kaip 370 kapų iš 72 kapinynų.

Gustavas II Adolfas (1621–1632). 5 kapuose (140, 215, 798, 934, 1097) rasta devyni Gustavo Adolfo Rygoje kaldinti šilingai bei dar keturi iš suardytų kapų atsitiktinai. 2 kapuose buvo įdėta po Rygos šilingą. Kituose trijuose kapuose Gustavo Adolfo šilingai buvo įdėti kartu su vienalaikėmis Zigmanto Vazos ir Georgo Vilhelmo monetomis: kape 798 – 2 Rygos šilingai kartu su 1 Zigmanto Vazos dvidenariu, 1 Georgo Vilhelmo 1629 m. Prūsijos šilingu ir 1 nenustatytu šilingu; kape 934 – 3 Rygos šilingai kartu su 12 Zigmanto Vazos monetų (2 LDK šilingai, 2 Rygos šilingai, 6 LDK dvidenariai ir 2 Lenkijos pusantrakai) ir 2 Aleksandro denarais; kape 1097 – 2 Rygos šilingai kartu su Georgo Vilhelmo šilingu ir pusantroku. Iš trylikos Gustavo Adolfo rastų Rygos šilingų datos nustatytos tik dviejų: 1 – 1625, 1 – 1626 m. Kituose šilinguose skaičiai nusitrynę. Kape

215 Gustavo Adolfo šilingas buvo vienintelė įkapė. Kituose kapinyuose palyginus retai aptinkami tik Gustavo Adolfo pinigai³⁴. Žymiai dažniau jie randami įdėti kartu su vienalaikėmis Zigmanto Vazos ir Georgo Vilhelmo³⁵ bei vėlyvesnėmis Kristinos, Jono Kazimiero ir Karolio XI monetomis³⁶. Iš viso žinoma virš 160 kapų su Gustavo Adolfo monetomis iš 46 kapinytų.

Georgas Vilhelmas (1619–1640). 3 kapuose (765, 798, 1097) rasta keturios šio valdovo monetos ir viena iš suardyto kapo atsitiktinai. Viename kape buvo šilingas, kituose dviejuose Georgo Vilhelmo pinigų rasta su kitų vienalaikių valdovų monetomis: kape 798 – 1629 m. šilingas kartu su Zigmanto Vazos LDK dvidenariu ir 2 Gustavo Adolfo Rygos šilingais bei vienu nenustatytu šilingu; kape 1097 – 1 šilingas ir 1 1624 m. kaldintas pusantrokas kartu su 2 Gustavo Adolfo Rygos šilingais. Iš penkių Georgo Vilhelmo monetų datos nustatytos dviejų: 1 – 1629 m. kaldintas šilingas ir 1 – 1624 m. pusantrokas. Žinoma dar 30 kapų su Georgo Vilhelmo kaldintais pinigais iš 18 kapinytų³⁷.

Kristina Augusta Vaza (1632–1654). 9 kapuose (108, 162, 173, 313, 322, 673, 694, 816, 1004) rasta šešiolika šios valdovės kaldintų šilingų ir dar trys monetos (2 šilingai ir 1 pusantrokas) iš suardyto kapo atsitiktinai. Penkiuose kapuose buvo įdėta po vieną šilingą. Dar dviejuose kapuose rasta po tris ir šešis šilingus. Kape 322 kartu su Kristinos Livonijos šilingu buvo įdėtas ankstyvesnis Zigmanto Vazos Rygos šilingas, o kape 673 kartu Livonijos šilingu – nenustatytas šilingas, kuris galėjo būti ir kito valdovo. Iš aštuoniolikos šilingų – keturi Livonijos, o visi kiti Rygos. Tik trijų šilingų nustatyta kaldinimo data: 2 – 1645 (po vieną Rygos ir Livonijos), 1 – 1649 Rygos. Perkasoje 23 rastas vienintelis Kristinos pusantrokas, kaldintas 1635 m. Elblionge. Kituose kapinyuose, skirtingai negu Alytaus kapinyne, Kristinos pinigai, kaip ir aukščiau aprašytų valdovų, dažnai randami įdėti kartu su kitų valdovų pinigais. Iš daugiau kaip šimto tokių kapų beveik trečdalyje jų Kristinos pinigai buvo įdėti kartu su vėlyvesnėmis Jono Kazimiero, Fridriko Vilhelmo, Karolio X Gustavo, Karolio XI monetomis³⁸. Tuose kapuose pasitaikė ir ankstyvesnių XVI a. (Aleksandro, Žygimanto Augusto, Stepono Batoro ir Livonijos) bei XVII a. pirmosios pusės (Zigmanto Vazos, Gustavo Adolfo, Georgo Vilhelmo) monetų. Beveik trečdaliu mažesnė kapų grupė, kuriuose rasta tik Kristinos pinigų³⁹. Iš viso žinoma virš 180 kapų su Kristinos monetomis iš 53 kapinytų.

Karolis X Gustavas (1654–1660). Tik į kapą 17 buvo įdėtas 1654 m. Rygos šilingas. Kituose kapinyuose Karolio X Gustavo monetos randamos taip pat gana retai. Iš viso žinoma virš 30 kapų su šio valdovo monetomis iš 21 kapinytų⁴⁰.

Frydrichas Vilhelmas (1640–1657). Iš suardyto kapo perkasoje 81 atsitiktinai rastas 1654 m. šilingas.

Jonas Kazimieras (1648–1668). 5 kapuose (139, 158, 231, 324, 1005) rasta penki šio valdovo šilingai bei septyniolika (16 šilingų ir 1 šeštokas) monetų iš suardyto kapo atsitiktinai. Iš dvidešimt vieno varinio šilingo didžiąją daugumą sudaro LDK kaldinti (15 vnt.) ir tik trečdalis Lenkijoje. Kaldinimo datos nustatytos 7 šilingų: LDK – po 1 1663 m. ir 1665 m., 3 – 1666 m.; Lenkijos – po 1 1664 m. ir 1666 m. Vienintelis atsitiktinai rastas Lenkijos šeštokas su 1664 m. kaldinimo data. Kartu su Jono Kazimiero variniais šilingais alytiškių kapuose nebuvo jokių kitų monetų. Ir kituose kapinyuose Jono Kazimiero šilingai dažniausiai rasti vieni⁴¹, o kapų, kuriuose jie buvo įdėti kartu su kitų valdovų monetomis, yra labai nedaug⁴². Iš viso žinoma apie 170 kapų su Jono Kazimiero šilingais iš 46 kapinytų.

Karolis XI (1660–1697). Kape 955 buvo rastas šio valdovo Rygos šilingas. Karolio XI pinigai retai randami ir kituose kapinyuose⁴³. Iš viso žinoma 15 kapų su Karolio XI monetomis iš 14 kapinytų.

Nenustatytos monetos. 19 kapų (38, 65, 180, 279, 411, 443, 460, 601, 616, 671, 697, 798, 926, 1008, 1049, 1064, 1091, 1110, 1146) rasta dvidešimt tokių monetų bei trys iš suardyto kapo atsitiktinai. Vienų monetų aptiktos tik liekanos (7 vnt.), iš kurių neaišku, koks metalas buvo naudotas jų kaldinimui. Kitas konservuojant nustatyta, kad jos kaldintos iš balto metalo, greičiausiai sidabro (10 vnt.). Aptikti ir 6 šilingai. 3 iš jų – Rygos šilingai, bet neaiškus jas kaldinęs valdovas. Dar 3 šilingai kaldinti iš vario. 2 kapuose (798, 1049) rasta po 1 nenustatytą monetą kartu su identifikuotais pinigais.

PAPUOŠALAI

Alytaus kapinyne mirusieji buvo laidojami su galvos, krūtinės ir rankų papuošalais. Gausiausias yra auskarų ir žiedų kolekcijos. Lyginant su kitų kapinytų medžiaga, alytiškių kapuose labai mažai rasta segių. Visiškai nerasta apgalvių, antkaklių ir apyrankių.

Antsmilkiniai⁴⁴

Įvairiausi antsmilkiniai buvo nešiojami Bizantijoje ir Vakarų Europoje jau I tūkstantmetyje po Kristaus. Kartu su krikščionybės plitimu X a. pirmojoje pusėje naujo tipo antsmilkiniai pasirodo Vidurio ir Rytų Europoje. Skandinavijoje jų rasta nedaug. Slavų kultūros tyrinėtojai antsmilkininių paplitimą sieja su slavų apgyvendinta teritorija arba jų kultūrine įtaka kaimynams. Įvairiausių jų

tipų ir variantų dažniausiai randama kapuose, bet pasitaiko ir lobiuose, taip pat piliakalnių ir gyvenviečių kultūrinuose sluoksniuose. Vidurio ir Rytų Europoje antsmilkiniai datuojami nuo X a. iki XIII a. pabaigos (Bukowski, 1960; Eisner, 1962, p. 395–403; Kostelníková, 1957 p. 331–336; Kóčka-Krenz, 1993, p. 42–60; Kralovszky, 1959, p. 327–361; Musianowicz, 1949 p. 115–232; Sláma, 1957, p. 250–268; Terminológia, 1996, p. 11–15; Váňa, 1954, p. 51–104; Кольчатова, 1984, c. 167–176; Левашева, 1967, c. 7–54; Нидерле, 1924, c. 230–238; Равдина, 1975, c. 218–223; Седова, 1981, c. 9–21).

Lietuvoje kelių tipų žiedinių antsmilkininių rasta XIII–XIV a. Kriveikiškių (Kernavės) kapinyne. Čia taip pat rasti ir trikaroliai antsmilkiniai (Vėlius, 1997, p. 33–34, pav. 11, 13). Antsmilkinis su S pavidalo galu rastas Imbarės (Kretingos r.) piliakalnio gyvenvietėje (Daugudis, 1994, pav. 2:14). Galbūt dabartinės Lietuvos teritorijoje rasta ir daugiau įvairių tipų antsmilkininių, kurie buvo paplitę beveik visoje X–XIV a. Europoje ir pas artimiausius kaimynus, tačiau jie paprasčiausiai galėjo būti tyrinėtojų neidentifikuoti. Negalima tvirtai pasakyti, kad antsmilkiniai iki XIII–XIV a. ir vėliau Lietuvoje nebuvo nešiojami, nes viduramžių antsmilkiniais iki šiol nėra domėjęsis nei vienas Lietuvos archeologas, nors jų randa LDK teritorijoje (Kviatkovskaja, 1998, p. 71–74; Tautavičienė, 1981; Гуревич, 1983, c. 48, pav. 1:1–3; Заяц, 1983, c. 36–40; Зверуго, 1989; Павлова, 1969, p. 120–121).

Antsmilkiniai buvo pakabinami ant juostų arba dirželių, o kai kuriais atvejais į juos įsmeigiami. Dažnai jie buvo tiesiog įpinami į plaukus, o kartais netgi įkabinami į ausies lezgelį kaip auskarai (Левашева, 1967, c. 7). M. Saburova, išanalizavusi lauko darbų stebėjimo duomenis (kartu su antsmilkiniais išsilaikę plaukai, oda ir tekstilė), išskyrė tris antsmilkininių tvirtinimo ir nešiojimo būdus: 1) antsmilkiniai įpinami į plaukus (dažniausiai į kasas); 2) jie tvirtinami prie galvos dangos, o ne įpinami į plaukus – šiuo atveju antsmilkiniai randami ne ant smilkinio, bet ties ausies vieta; 3) kai kurie antsmilkiniai įveriami kaip auskarai į ausį. Pasak jos, pirmas būdas būdingas mergaitėms, antras – ištekejusioms moterims (Сабурова, 1974, c. 85–97; Сабурова, 1975, c. 18–22). Trečiąjį antsmilkininių nešiojimo būdą tyrinėjo A. Agapovas ir T. Saračeva. Kartu su medikais kriminalistais jie ištyrė penkių odos fragmentų su įvertais antsmilkiniais pavyzdžius. Tyrimais nustatyta, jog visuose šiuose radiniuose oda laikyti fragmentai yra ausų kaušelių liekanos. Taigi įrodyta, kad į ausis buvo įveriami įvairių tipų antsmilkiniai. Iki šių tyrimų beveik visi tyrinėtojai manė, jog neįmanomas toks kai kurių antsmilkininių nešiojimo

būdas dėl jų galų užbaigimo, formos ir svorio. Taigi šis atradimas iš esmės pakeitė požiūrį į antsmilkininių ir auskarų nešioseną. Pasak šių tyrinėtojų, tokius papuošalus galima diferencijuoti tik pagal jų radimo aplinkybes, bet ne pagal galų užbaigimą, formą ir dydį, nes tiek antsmilkiniai, tiek ir auskarai galėjo būti pritvirtinti prie galvos dangos ar įverti į ausį (Агапов, Сарачева, 1997, c. 99–108)⁴⁵.

Slavų kultūros tyrinėtojai antsmilkininius laiko būdingiausiu slavų moterų papuošalu. Kai kurie tyrinėtojai drąsiai ir „įtikinamai“ teigė, kad kiekvienas antsmilkininių tipas yra patikimas etnis identifikatorius nustatant vieną kurią nors slavų gentį (Musianowicz, 1949 p. 115; Нидерле, 1924, c. 231; Левашева, 1967, c. 7, 39; Седова, 1981, c. 9)⁴⁶. Matyt, tokie teiginiai atbaidė baltų kultūros tyrinėtojus nuo antsmilkininių tyrinėjimų. Alytaus kapinyne rasta tik vieno tipo antsmilkininių, kurie rusų istoriografijoje vadinami daugiakaroliais⁴⁷.

Daugiakaroliai antsmilkiniai (7 pav.). Dviejuose smarkiai suardytuose kapuose tokių antsmilkininių rasta po porą. 20–25 metų amžiaus moters kape 58 antsmilkiniai rasti prie apatinio žandikaulio (kaukolė neišlikusi). Vienas antsmilkinis pagamintas iš 0,12 cm storio vielos. Ši sulenкта ir padarytas 4,7 cm skersmens žiedas, ant kurio užmauta 10 skardinių dvipusių suploto rutulio formos 1 cm skersmens karolių. Vienas žiedo galas

užbaigtas 0,6 cm skersmens kilpele, o kitame užspaustas žiedelis (pats galas nulūžęs). Šis antsmilkinis pagamintas iš vario (7 pav.). Kito, taip pat varinio, antsmilkinio žiedas sutrupėjęs į keturias dalis su išlikusių 9 karolių fragmentais. Vienas galas užbaigtas kilpele, kitas

7 pav. Daugiakarolis antsmilkinis iš kapo 58.

išplotas, su trimis aiškiais kampais. 16–18 metų amžiaus mergaitės kape 233 antsmilkiniai rasti abiejose kaukolės pusėse. Abu antsmilkiniai padengti baltu metalu. Vieno antsmilkinio žiedo skersmuo 4,1 cm, o ant jo suvertų 9 skardinių dvipusių suploto rutulio formos karolių skersmuo 0,95 cm. Prie kraštinio karolio užspaustas plokščias žiedelis. Vienas žiedo galas užbaigtas kilpele, o kitas išplotas, su skylute. Antrojo antsmilkinio, kuris gulėjo po kaukole, kairėje jos pusėje, išlikę tik fragmentai (XVIII:1–2 lent.).

Kaip jau minėta, abu kapai, kuriuose rasti daugiakaroliai antsmilkiniai, buvo labai suardyti, todėl ir jų įkapių komplektai negausūs – tai dviejų žiedų fragmentai, įteriamasis peilis ir neaiškios paskirties varinė plokštelė. Vienas iš žiedų paplatintu priekiu sukeistais galais

priklauso žiedų tipui, kuris datuojamas XIV a. pabaiga–XV a. I ketvirčiu. Taigi alytiškių daugiakaroliai antsmilkiniai priskirtini šiai chronologinei grupei. Kitas žiedas – juostinis su dviem išilginiais lygiagrečiais grioveliais lankelyje. Šio tipo žiedų chronologija labai plati – nuo XIV a. pabaigos iki XVIII a.

Dabartinėje Lietuvoje daugiakarolių antsmilkinių rasta dar 12 vietovių⁴⁸. 8 antsmilkiniai iš suardytų kapų rasti atsitiktinai 5 vietovėse⁴⁹. 20 daugiakarolių antsmilkinių rasta 11 kapų iš 8 kapinynų⁵⁰. Keliuose kapuose tokie antsmilkiniai buvo rasti 5–7 ir 11 metų amžiaus vaikų kapuose. Kapų inventoriai gausesni nei alytiškių⁵¹. Rumšiškių kape 146 kartu su daugiakaroliais antsmilkiniais rastas II tipo LDK pinigėlis. Kitų dirbinių chronologija ne vėlyvesnė kaip XV a. I ketvirtis, o dalies ir ankstyvesnė nei XIV a. pabaiga. Vadinasi, daugiakaroliai antsmilkiniai buvo nešiojami prieš pat 1387 m. Lietuvos krikštą ir pirmaisiais christianizacijos dešimtmečiais.

Daugiakaroliai antsmilkiniai randami ir įvairiose LDK žemėse. Juodojoje Rusijoje jų rasta bent 7 kapuose iš 3 kapinynų ir 1 pilkapyno⁵². Nepagrįstas jų datavimas XII a. pabaiga–XIII a. pradžia (Kviatkovskaja, 1998, p. 267–268), nes kartu su daugiakaroliais antsmilkiniais nerasta to laikotarpio dirbinių. Negausiuose kapų inventoriuose su daugiakaroliais antsmilkiniais rasti tokie pat dirbiniai kaip ir kapuose iš Lietuvos kapinynų⁵³. Keli tokie antsmilkiniai rasti Palenkėje⁵⁴ ir kiek daugiau Podolėje⁵⁵. Beveik visi šie radiniai atsitiktiniai ir tinkamų duomenų nustatyti jų chronologijai nėra. Vienur spėjama, kad jie iš X–XI a., o kitur – XVI–XVII a. (Sulimirska, 1936, p. 83).

Po vieną daugiakarolių antsmilkinį rasta Kryžiuočių ordino (Prūsija)⁵⁶ bei Livonijos (dab. Latvija) teritorijoje⁵⁷. Estijos viduramžių kapuose daugiakaroliai antsmilkiniai randami tikrai vadinamųjų „novgorodiečių“ kapinynuose. Čia jų rasta 34 egzemplioriai iš 4 kapinynų. Spėjama, kad jie kilę iš Šiaurės vakarų Rusios kultūrinio konteksto. Datuojami XIV a. pabaiga–XV a. pirmąja puse (Valk, 1999, p. 53, lent. XIX:1)⁵⁸.

Daugiausia daugiakarolių antsmilkinių rasta Novgorodo žemės Vodės pietiniuose. Čia XIX a. buvo iškasta daugiau kaip penki tūkstančiai pilkapių, kuriuose rasta virš 100 tokių papuošalų iš daugiau kaip 70 kapų⁵⁹. Rusų literatūroje daugiakaroliai antsmilkiniai tapo ypatingu archeologijos šaltiniu, kai V. Sedovas juos paskelbė pačiu patikimiausiu vodų (suomių gentis, gyvenusi į pietus nuo Suomiių įlankos) senienų indikatoriumi. Jo nuomone, šių papuošalų paplitimo arealas – Novgorodo žemės šiaurės vakarų pakraštys, o kitur nerasta nei vieno tokio tipo antsmilkinio. Tiesa, Sedovas paminėjo ir daugiakarolių antsmilkinius, rastus Estijos rytinės dalies pakrastyje, Šiaurės

ir Vakarų Pričudjėje bei Novgorode. Jam aišku, kad pavieniai daugiakarolių antsmilkinių radiniai kitose vietose liudija apie vodų persikėlėjus, o jų radiniai Novgorode leidžia daryti prielaidą apie vodų gyvenimą šiame mieste. Pasak Sedovo, tokie antsmilkiniai atsiranda XII a., paplinta XIII a. ir nešiojami visą XIV a. (Седов, 1953, c. 193–195, išnaša c. 212–213, рис. 2:II 1–3; Седов, 1987, c. 34–42). Visuose šiuose Sedovo išvedžiojimuose esama ir mokslininko nesąžiningumo, nes jis akivaizdžiai nutyli daugiakarolių antsmilkinių radinius iš LDK⁶⁰.

Sedovo teiginiai susilaukė rezervuotos kritikos. G. Grozdilovas pareiškė abejones dėl daugiakarolių antsmilkinių priklausomybės vodams. Pasak jo, analogiškų dirbinių, nors ir nedaug, rasta keliose Pskovo žemės pietinių rajonų vietovėse ir jų skaičius galėjo būti didesnis, jeigu tose vietose būtų daugiau tyrinėta paminklų. Grozdilovas daugiakarolių antsmilkinius priskyrė prie slavų papuošalų (Гроздилов, 1965, c. 86, išnaša 25, рис. 19). Sedovo sudarytas daugiakarolių antsmilkinių paplitimo vaizdas pasikeitė, kai juos kartografavo V. Kolčatovas, papildęs žinomus jų radinius Ižoro plynaukštėje (Novgorodo žemės Vodės pietina) naujais duomenimis. Pasirodė, kad kapinynai, kuriuose rasta tokių antsmilkinių, nesudaro kokių nors grupių ir tolygiai paplitę visoje plynaukštės teritorijoje. Kolčatovo nuomone, antsmilkinių, rastų Ižoro plynaukštėje, tipų ir variantų įvairovė visų pirma atspindi moterų galvos dangos chronologinius pasikeitimus ir nesudaro prielaidų etninėms išvadoms (Кольчатов, 1984, c. 170–172, рис. 1).

Žinoma apie 12 daugiakarolių antsmilkinių radinių iš Novgorodo. Vienur jie rasti XIII a. pabaigos–XV a. pradžios (Седова, 1981, c. 14, 2:10–11 рис.), kitur – XIV a. vidurio–XV a. II ketvirčio sluoksniuose (Гайдуков, 1992, c. 95–96, рис. 67:2–3). Pasak M. Sedovos, šių dirbinių gamyba rodo, kad tarp miesto gyventojų galėjo būti vodų amatininkų (Седова, 1981, c. 14). J. Lesmano nuomone, daugiakaroliai antsmilkiniai Šiaurės Vakarų krašte nėra nerasti iki 1268 m. datuojamuose kompleksuose. Remiantis Novgorodo kultūrinių sluoksnių stratigrafijos chronologija, teigiama, jog tokie antsmilkiniai pasirodė 1281 m. ir buvo nešiojami iki XV a. I trečdalis. Lesmanas atmetė ir daugiakarolių antsmilkinių panaudojimą etninei diagnostikai, be to, išvardijo šių dirbinių paplitimo regionus, be Novgorodo žemės: Rytų Estija, Latvija, Pskovo žemė, Panemunė, Pamaskvė ir kai kurie kiti rajonai (Lietuva neminama) (Лесман, 1990a, c. 70; 1990b, c. 99–101).

Jeigu pritartume V. Sedovo teiginiui, kad daugiakarolių antsmilkinių radiniai kitose vietose liudija apie vodų persikėlėjus, tai išeitų, jog kelios alytiškės, taip pat ir kitų Lietuvos vietų moterys bei mergaitės, palaidotos su šiais dirbiniais, buvo vodų kilmės. Tačiau tai akivaizdi

nesąmonė. Daugiakarolių antsmilkinių paplitimas didesnėje LDK dalyje, Kryžiuočių ordine, Livonijoje bei Novgorodo žemėje atspindi ne etninius dalykus, o labai intensyvius prekybinius ryšius, amatininkų migraciją ir, matyt, susijęs su stačiatikybės kultūrine įtaka.

Auskarai⁶¹

Šie galvos papuošalai savo paskirtimi iš esmės nesiskiria nuo antsmilkinių. Svarbiausias kriterijus, pagal kurį auskarai atskiriami nuo antsmilkinių, yra šių dirbinių galų konstrukcija. Jeigu nors vienas šių dirbinių galas būna neužlenktas, neišplotas ir panašiai, t. y. tinka įverti į ausį, toks papuošalas gali būti priskirtas prie auskarų.

Yra žinoma labai daug ir įvairių auskarų tipų bei jų variantų visoje Europoje. Vienur jais buvo puošiamasi jau Antikos laikais, kitur tik nuo ankstyvųjų viduramžių. Plintant krikščionybei, auskarai kaip ir antsmilkiniai pradėti nešioti Vidurio Europoje ir kaimyniniuose su Lietuva kraštuose. Deja, Lietuvos teritorijoje neaptinkami IX–XIV a. auskarų tipai, kurie buvo paplitę Vidurio ir Rytų Europos valstybėse (Kóčka-Krenz, 1993, p. 60–84; Terminologija, 1996, p. 15–21; Zausznice, 1982–1986, p. 85–90). Kita vertus, palyginus vėlai pradėti nešioti XIV a. pabaigos–XVI a. auskarų tipai iš LDK beveik neturi analogų to laikotarpio Lenkijos, Čekijos ir kitose Vidurio bei Vakarų Europos valstybėse.

Alytaus kapinyno kolekciją sudaro 152 auskarai – 136 egzemplioriai rasti 76 moterų ir mergaičių kapuose ir dar 16 suardytuose kapuose. Tai didžiausia kolekcija iš vieno tyrinėto XIV–XVII a. kapinyno Lietuvoje. Kitos didesnės kolekcijos yra iš Rumšiškių (54 egz.) ir Karmėlavos (40 egz.) kapinynų. Iš viso Lietuvoje rasta virš 500 auskarų iš beveik 70 vietovių.

Didžioji dalis alytiškių auskarų pagaminta iš vario (131 egz., 86,1%), keliolika yra sidabruotų arba alavuočių (17 egz., 11,1%) ir keletas auksuotų (4 egz., 2,6%).

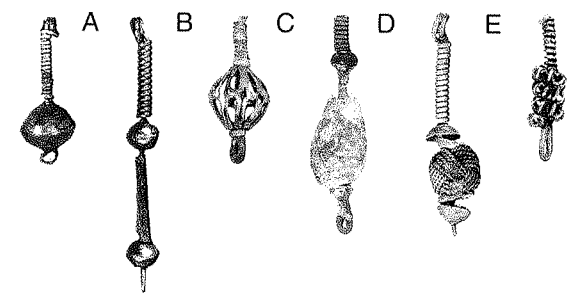
Pagal konstrukciją skiriame tris auskarų tipus: su kilpiniu galu (I tipas), žiedinius (II tipas) ir vadinamuosius klaustuko formos (III tipas). Pagal įvairias sudedamąsias dalis kiekvienas tipas suskirstytas į variantus. Kai kurie variantai pagal tam tikras detales suskirstyti į atmainas⁶².

P a k a b u č i ų v a r i a n t a i (8 pav.). Nemaža dalis visų trijų tipų auskarų yra su kabučiais, kurie suskirstyti į 6 variantus.

A varianto pakabučiai sudaryti iš plonos vielytės apvijos ir skardinio rutulio arba suploto rutulio formos dviųpusio karolio, o pakabučio galas užbaigtas kilpele. Pasitaiko pakabučių, kurių toks karolis yra tarp 2 mažų žiedelių. Rasta keli auskarai, ant kurių užmaiti 2 karoliai arba stiklo karoliukas kartu su skardinio karoliu. Vadina-

mieji klaustuko formos auskarai (III tipas) su A varianto pakabučiu išskirti į 3-įjį to tipo variantą.

B variantui priskirti pakabučiai, sudaryti iš vielytės apvijos ir varinės skardelės tūtelės, ant kurios būta neaiškios trapios medžiagos karolio (žalios, geltonos ir baltos spalvos), o pakabučio galas užbaigtas kilpele. Retai pasitaiko, kad ši medžiaga būtų išlikusi. Pastebimos tik mažos jos liekanos. Tarp vadinamųjų klaustuko formos

8 pav. Pakabučių variantai.

auskarų tokių pakabučių nepastebėjome, nors keletas galėtų būti iš 5-ojo varianto.

C varianto pakabučiai susideda iš vielytės apvijos, azūrinio karolio tarp dviejų žiedelių, o pakabučio galas užbaigtas kilpele. Vadinamieji klaustuko formos auskarai (III tipas) su C varianto pakabučiu priskirti 1-ajam to tipo variantui.

D varianto pakabučiai susideda iš plonos vielytės apvijos ir stiklo, emalio arba neaiškios trapios medžiagos karolio, o pakabučio galas užbaigtas kilpele. Yra pakabučių su daugiau kaip vienu stiklo karoliu. Vadinamieji klaustuko formos auskarai (III tipas) su D varianto pakabučiu priskirti 5-ajam to tipo variantui.

E varianto pakabučius sudaro plonos vielytės apviją, du skardiniai rutulio formos karoliai, tarp kurių yra iš tordiruotų vielyčių pintas karolis, o kabučio galas užbaigtas kilpele. Kai kuriuose pakabučiuose vietoj skardinių užnerti stiklo karoliai. Vadinamieji klaustuko formos auskarai (III tipas) su E varianto pakabučiu priskirti 2-ajam to tipo variantui.

F varianto pakabučiai susideda iš plonos vielytės apvijos ir iš vielytės susuktos spiralinės įvijos, kuri imituoja vynuogių kekę, o pakabučio galas užbaigtas kilpele. Kai kurių pakabučių spiralinė įvija yra tarp stiklo karoliukų. Vadinamieji klaustuko formos auskarai (III tipas) su F varianto pakabučiu priskirti 4-ajam to tipo variantui.

A u s k a r a i k i l p i n i u g a l u (I tipas). Šio tipo auskarų lankelio vienas galas baigiasi išlenkta kilpa. Ši detalė yra pagrindinis tokio tipo auskarų požymis. Auskarų kilpų esama įvairių formų. Lietuvos auskarų kolekcijoje yra dirbinių su keturiomis kilpų formomis: 1) lankelio

gale kilpelė iš karto išlenkta į išorę ir panaši į graikiškąją minuskulinę σ (sigma) raidę, 2) galas atlenkiamas, pasidaro trumpas tiesus strypelis ir užbaigiama kilpele (ji išlenkta į kitą auskaro galo pusę), 3) galas atlenktas, pasidaro trumpas tiesus strypelis, iš kurio išlankstoma dviguba kilpa, panaši į graikiškąją minuskulinę ϕ (fi) raidę, 4) strypelio galas perskeltas ir abi dalys atlenktos į kilpeles, o pati kilpa panaši į graikiškąją minuskulinę ω (omega) raidę. Pagal šias kilpų formas skiriami 4 variantus (1, 4, 6, 8), tačiau tai dar neatspindi auskarų kilpinių galų įvairumo. Šių keturių variantų auskarai yra be kabučių. Skirtingų kilpų auskarai, rasti su įkabintais kabučiais, skiriami dar į 4 variantus (2, 5, 7, 9). Be to, Karmėlavos kapinyne rastas vienas auskaras su sigma formos kilpa ir ant lankelio užmautais dviem skardiniais suploto rutulio formos dvipusiais karoliais. Šį auskarą išskyrėme į atskirą 3-įjį variantą. Toks būtų pilnas visų Lietuvoje rastų auskarų kilpinių galų klasifikavimas. Keturių šio tipo variantų (3, 7, 8, 9) auskarų alytiškių kapuose nerasta.

1-asis variantas. Tokių auskarų vienas galas užbaigtas nuo lankelio į išorę išlenkta kilpa, kuri panaši į graikiškąją minuskulinę σ (sigma) raidę. Tarp šio varianto auskarų yra keli, kurių kitas galas išplotas ir su skylute (taip kaip daugiakarolių antsmilkinių). Pagal šias detales skiriami dvi šio varianto atmainos: 1) tik su sigma formos kilpiniu galu, 2) kada kitas galas išplotas, su skylute.

1-osios atmainos (9 pav.) 7 auskarai rasti šešiuose alytiškių mergaičių ir moterų kapuose (43, 449, 491, 734, 958, 1105). Visi auskarai pagaminti iš varinės 0,2 cm storio vielos. Jų skersmuo nuo 2 iki 2,5 cm. Penkiuose kapuose rasta po vieną tokį auskarą, o keturiuose iš jų poroje kartu su kitoku auskaru: kape 43 su žiediniu 4-ojo varianto, kape 449 kairėje kaukolės pusėje su kilpiniu 5-ojo varianto (dar vienas 5-ojo varianto auskaras gulėjo dešinėje kaukolės pusėje), kapuose 491 ir Nr. 958 su žiediniu 1-ojo varianto bei kape 734 abiejose kaukolės pusėse po vieną porose su kilpiniais 6-ojo varianto auskarais. Tik kape 1105 rastas vienas šio varianto auskaras. Taigi šie auskarai alytiškių kapuose rasti su to paties tipo kitų variantų ir kelių variantų žiediniais auskarais, bet jie nekoreliuoja su vadinamaisiais klaustuko formos auskarais.

Tokie auskarai rasti komplektuose su XV a. I ketvirčio monetomis ir įkapėmis: II tipo LDK pinigėliais (1 kape), žvaigždine sege su aštuoniais spinduliais, rozetine sege su septyniais lapeliais, skardiniais žiedais alfa galais (2 kapai), amuletu bei gaidžio kaulais. Kai kurios įkapės iš šių komplektų neturi apibrėžtos chronologijos – tai įtvieriamieji peiliai (3 k.), keli individualūs (2 k.) ir juostiniai žiedai su dviem išilginiais lygiagrečiais grioveliais lankelyje (2 k.).

9 pav. Kilpinis 1-ojo varianto 1-osios atmainos auskaras iš kapo 449.

Virš 40 1-ojo varianto 1-osios atmainos auskarų rasta 11 Lietuvos kapinynų. 5 tokie auskarai rasti atsitiktinai iš suardyto kapų⁶³, o visi kiti 24 kapuose. 6 kapuose rasta po vieną tokį auskarą⁶⁴, o 11 kapų – po du⁶⁵. 4 kapuose po vieną tokį auskarą rasta poroje kartu su kilpiniu 2-ojo varianto auskaru⁶⁶. Pasitaiko ir kitokių atvejų, kada vienas arba du tokie auskarai rasti kartu su vienu arba dviem skirtingų variantų kilpiniais auskarais⁶⁷. Tik viename kape toks auskaras rastas su žiediniu auskaru⁶⁸. Taigi šie duomenys patvirtina alytiškių kapuose pastebėtą dėsninę, kad 1-ojo varianto 1-osios atmainos auskarai nekoreliuoja su vadinamaisiais klaustuko formos auskarais.

Kilpinių 1-ojo varianto 1-osios atmainos auskarų klasteris iš kitų Lietuvos kapinynų kapų yra žymiai platesnis nei alytiškių kapų ir leidžia praplėsti šių dirbinių chronologiją⁶⁹. Atrodo, tokie auskarai Lietuvoje pradėti nešioti iš karto po 1387 m. krikšto. Plačiausiai jie buvo paplitę XV a. I ketvirtyje, o II ketvirčio kapuose rasti tik pavieniai jų egzemplioriai. Pagal turimus duomenis jų nerasta XV a. antrosios pusės kapuose. Tokie auskarai neretai yra priskiriami prie antsmilkinių ir nuo IX a. randami Vidurio ir Rytų Europoje (Musianowicz, 1949 p. 127–132, lent. II, žem. II; Kóčka-Krenz, 1993, p. 45–46, 172–175, žem. 2)⁷⁰. Randama jų ir XIV a. antrosios pusės–XV a. kapuose Šiaurės Kaukaze (Кузнецов, 1963, с. 88–89, рис. 26:14; Марковин, 1962, с. 52, рис. 10:15). Net aštuoni tokie auskarai (po keturis abiejose galvos pusėse) aptikti X–XI a. kape vienoje Kijevo cerkvių (Каргер, 1958, с. 146–147, табл. X:4). Keletas tokių auskarų rasta Novgorode – vienas XI a. 6–7 dešimtmečio sluoksnyje, kitas – XII a. pirmosios pusės sluoksnyje ir dar trys XIV a.–XV a. pradžios sluoksniuose (Седова, 1981, с. 13, рис. 3:7)⁷¹. Keli tokie auskarai rasti Juodojoje Rusijoje, kur jie datuojami XIII–XV a.⁷²

10 pav. Kilpinis 1-ojo varianto 2-osios atmainos auskaras iš kapo 509.

2-oji atmaina (10 pav.). Kape 509 rastas auskaras, kurio vienas galas išplotas ir susuktas į sraiginės įvijos kilpą, o kitas išplotas, su skylute. Toks lankelio galų užbaigimas būdingas daugiakaroliams antsmilkiniams. Antrojo šio kapo auskaro išlikę tik lankelio dalis ir kilpa. Sprendžiant pagal šias dalis, toks auskaras priskirtinas 1-ajai atmainai. Kartu su šiais auskarais kape 509 buvo rastas tik nedatuo-

11 pav. Kilpinis 2-ojo varianto auskaras iš perkaso 75.

Virš 20 šio varianto auskarų rasta 10 Lietuvos kapinynų. 2 tokie auskarai rasti atsitiktinai iš suardyto kapų⁷⁵, o visi kiti trylikoje kapų. 7 kapuose rasta po vieną tokį auskarą⁷⁶, o kituose šešiuose – po du⁷⁷. 4 kapuose po vieną tokį auskarą rasta poroje kartu su kilpiniu 1-ojo varianto auskaru⁷⁸, o Senojoje Pašaminėje auskaras buvo sukabintas su daugiakaroliu antsmilkiniu. Taigi ir šio varianto auskarai nekoreliuoja su vadinamaisiais klaustuko formos auskarais. Beveik visuose auskaruose į kilpą buvo įkabinta po du kabučius. Tik keliuose auskaruose buvo po vieną kabutį, kitas, matyt, neišlikęs⁷⁹. Daugiausia auskarų rasta su A varianto kabučiais, kiek mažiau su B varianto ir tik po vieną su C ir D varianto⁸⁰.

12 pav. Kilpinis 4-ojo varianto auskaras iš perkaso 20.

jamas peilio fragmentas. Matyt, šios atmainos auskaro chronologija tokia pati kaip ir 1-osios atmainos auskarų iš alytiškių kapų – XV a. I ketvirtis.

Dar 3 tokie auskarai aptikti kituose Lietuvos kapinyuose⁷³. Pagal negausų šių dirbinių klasterių⁷⁴ galime spręsti, jog 2-osios atmainos auskarų chronologija – XV a. I ketvirtis.

2-asis variantas (11 pav.). Šio varianto auskarai tokie patys kaip ir 1-ojo varianto 1-osios atmainos. Skirtumas tik toks, kad į 2-ojo varianto auskarų kilpas būna įnerti du kabučiai. Rasti du tokie alytiškių auskarai. Vieno fragmentai rasti kape 20 poroje su žiediniu 3-iojo varianto auskaru (tai vienintelis atvejis Lietuvos auskarų kolekcijoje, kai šio varianto auskaras rastas poroje su žiediniu auskaru), kitas aptiktas atsitiktinai iš suardyto kapo perkasoje 75. Kapo įkapių komplektas (įtvieriamasis peilis ir geležinė grandis), kuriame rastas šio varianto auskaras, susideda iš dirbinių su neapibrėžta chronologija.

Dar vienas toks auskaras rastas Rumšiškių kape 187. Į jo kilpą buvo įvertas nenustatyto varianto pakabutis, kuriame išlikusi vielytės įvija ir du maži žalio stiklo karoliai. Kapo įkapių komplektą sudarė individualus žiedas, odinio kapšelio liekanos su horizontaliu kilpiniu apkalu, įtvieriamasis peilis, puodas ir paukščio kaulai. Daugiau 5-ojo varianto auskarų kituose Lietuvos kapinyuose nerasta. Šiuos auskarus, kaip ir 4-ojo varianto, datuojame XV a. I ketvirčiu.

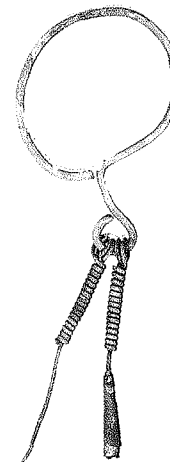
6-asis variantas (14 pav.). Tokių auskarų galas atlenktas į trumpą tiesų strypelį, iš kurio išlankstyta dviguba kilpa, panaši į graikiškąją minuskulinę ϕ (fi) raidę. Kape 734 rasti du šio varianto auskarai. Jie buvo prie abiejų galvos pusių porose su 1-ojo varianto 1-osios atmainos auskarais. Šio kapo įkapių komplektas gausus ir susideda iš kelių dirbinių su nustatyta chronologija (rozetinės segės su septyniais lapeliais, 3 žiedų paplaintu priekiu ir sukeistais galais, 2 juostinių žiedų su dviem išilginiais lygiagrečiais grioveliais lankelyje bei 1 juostinio žiedo lygiu neuždaru lankeliu, amuleto, įtvieriamojo peilio),

Pagal 2-ojo varianto auskarų klasterių⁸¹ galime spręsti, jog tokie auskarai galėjo pasirodyti XV a. I ketvirčio pabaigoje, o daugiausia nešioti II ketvirtyje (pavieniai galbūt net ir III ketvirtyje).

Tokių auskarų rasta Naugarduke, kur jie visiškai nepagrįstai datuojami XII–XIII a.⁸², bei Novgorode⁸³.

3-iojo varianto auskarų alytiškių kapuose nerasta⁸⁴.

4-asis variantas (12 pav.). Tokių auskarų galas atlenktas į trumpą tiesų strypelį ir užbaigtas σ (sigma) raidės

13 pav. Kilpinis 5-ojo varianto auskaras iš kapo 449.

Virš 40 1-ojo varianto 1-osios atmainos auskarų rasta 11 Lietuvos kapinynų. 5 tokie auskarai rasti atsitiktinai iš suardyto kapų⁶³, o visi kiti 24 kapuose. 6 kapuose rasta po vieną tokį auskarą⁶⁴, o 11 kapų – po du⁶⁵. 4 kapuose po vieną tokį auskarą rasta poroje kartu su kilpiniu 2-ojo varianto auskaru⁶⁶. Pasitaiko ir kitokių atvejų, kada vienas arba du tokie auskarai rasti kartu su vienu arba dviem skirtingų variantų kilpiniais auskarais⁶⁷. Tik viename kape toks auskaras rastas su žiediniu auskaru⁶⁸. Taigi šie duomenys patvirtina alytiškių kapuose pastebėtą dėsninę, kad 1-ojo varianto 1-osios atmainos auskarai nekoreliuoja su vadinamaisiais klaustuko formos auskarais.

5-ojo varianto (13 pav.) auskarai tokie patys kaip ir 4-ojo varianto, tik į jų kilpas įnerta po du pakabučius. 2 šio varianto auskarai rasti kape 449 kartu su 1-ojo varianto 1-osios atmainos auskaru. Į šių auskarų kilpas įnerta po du B varianto pakabučius. Kartu su šiais auskarais kapo įkapių komplekte buvo rasta žvaigždinė segė su aštuoniais spinduliais bei žiedas paplaintu priekiu ir sukeistais galais.

Dar vienas toks auskaras rastas Rumšiškių kape 187. Į jo kilpą buvo įvertas nenustatyto varianto pakabutis, kuriame išlikusi vielytės įvija ir du maži žalio stiklo karoliai. Kapo įkapių komplektą sudarė individualus žiedas, odinio kapšelio liekanos su horizontaliu kilpiniu apkalu, įtvieriamasis peilis, puodas ir paukščio kaulai. Daugiau 5-ojo varianto auskarų kituose Lietuvos kapinyuose nerasta. Šiuos auskarus, kaip ir 4-ojo varianto, datuojame XV a. I ketvirčiu.

6-asis variantas (14 pav.). Tokių auskarų galas atlenktas į trumpą tiesų strypelį, iš kurio išlankstyta dviguba kilpa, panaši į graikiškąją minuskulinę ϕ (fi) raidę. Kape 734 rasti du šio varianto auskarai. Jie buvo prie abiejų galvos pusių porose su 1-ojo varianto 1-osios atmainos auskarais. Šio kapo įkapių komplektas gausus ir susideda iš kelių dirbinių su nustatyta chronologija (rozetinės segės su septyniais lapeliais, 3 žiedų paplaintu priekiu ir sukeistais galais, 2 juostinių žiedų su dviem išilginiais lygiagrečiais grioveliais lankelyje bei 1 juostinio žiedo lygiu neuždaru lankeliu, amuleto, įtvieriamojo peilio),

14 pav. Kilpinis 6-ojo varianto auskaras iš kapo 734.

be to, jame buvo II tipo LDK pinigėlių. Taigi šių auskarų chronologija – XV a. I ketvirtis.

5 Lietuvos kapinyuose rasti dar 8 šio varianto auskarai⁸⁷. Tokie auskarai yra rasti porose su kilpiniais 1-ojo ir 7-ojo varianto (tokie pat auskarai kaip ir 6-ojo varianto, tik su įnertais dviem kabučiais) auskarais⁸⁸.

6-ojo varianto auskarų klasteryje⁸⁹ dirbinių chronologija, kaip ir alytiškės kapo 734, XV a. I ketvirtis.

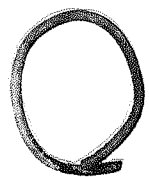
Dar trijų kilpinių auskarų variantų (nuo 7-ojo iki 9-ojo) alytiškių kapuose nerasta (Svetikas, 1988, p. 11).

Ž i e d i n i a i a u s k a r a i (II tipas). Šio tipo auskarus vadina žiediniais, nes jų lankelis išlenktas iš vielos ir yra žiedo pavidalo. Tokių auskarų galai yra nesueinantys arba sukeisti. Didžioji dalis žiedinių auskarų yra su pakabučiais arba ant lankelio užspausiais vieliniais žiedeliais. Pastarieji buvo skirti tam, kad neslankiotų ant lankelio užkabintas pakabutis. Žiediniai auskarai išskirti į 5 variantus.

1-asis variantas (15 pav.). Šio varianto auskarai yra labai paprasti. Ant jų lankelio nėra užspausių vielinių žiedelių ir tik tuo jie skiriasi nuo 2-ojo varianto žiedinių auskarų. Kai kurių šio varianto auskarų galai sukeisti. Tai daryta neatsitiktinai. Auskarų kilpiniu galu kilpų formos atitinka kelias graikiškas minuskulines raides. Žiedinių auskarų sukeistais galais forma atitinka minuskulinę graikišką raidę α (alfa). 15 šio varianto auskarų rasta vienuolikoje alytiškių mergaičių ir moterų kapų (12, 52, 69, 255, 728, 733, 930, 958, 1037, 1100, 1106) ir du atsitiktinai iš suardytų kapų (perkasa 22, 93).

Auskarų lankelio storis nuo 0,1 iki 0,3 cm. Jų skersmuo nuo 2 iki 3,4 cm. Tik vieno auskaro lankelis padengtas baltu metalu, o visi kiti pagaminti iš varinės vielos. Trijuose kapuose (12, 52, 728) rasta po du žiedinius 1-ojo varianto auskarus, o kape 1037 – vienas. Trys auskarai priskirti prie 1-ojo varianto auskarų sąlyginai (po 1 auskarą iš kapų 255, 733, 930), nes dalis jų lankelio ir vienas galas neišlikę. Keturiuose alytiškių kapuose 1-ojo varianto auskarai buvo poroje su kitų variantų žiediniais auskarais: kape 255 su 3-iojo varianto, kapuose 1100 ir 1106 su 4-ojo ir kape 733 su 5-ojo varianto žiediniu auskaru. Poroje su 2-ojo varianto žiediniu auskaru jų nerasta. Pavieniais atvejais 1-ojo varianto auskarai rasti poroje ir su kitų dviejų tipų auskarais. Kape 958 šio varianto auskaras buvo su I tipo 1-ojo varianto 1-osios atmainos auskaru, o kape 69 su vadinamoju klaustuko formos 3-iojo varianto auskaru.

1-ojo varianto žiediniai auskarai rasti komplektuose su XV a. antrosios pusės–XVI a. pradžios monetomis ir

15 pav. Žiedinis 1-ojo varianto auskaras iš kapo 930.

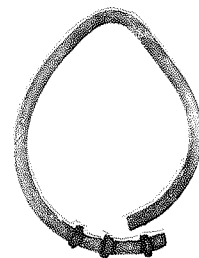
įkapėmis: III tipo LDK pinigėliais (2 kapuose), Aleksandro denaru (1 k.), įtviriamuoju peiliu, peiliais medinėmis kriaunomis (3 k.), geležinėmis keturkampėmis sagtimis (2 k.), geležine grandimi, juostiniais žiedais su dviem išilginiais lygiagrečiais grioveliais lankelyje (2 k.), juostiniu žiedu lygiu paviršiumi (III tipo 2-asis variantas), verpstuku, neaiškios paskirties kauliniu dirbiniu. Dviejuose kapuose (12, 930) žiediniai 1-ojo varianto auskarai buvo vienintelės kapo įkapės.

13 žiedinių 1-ojo varianto auskarų rasta 8 Lietuvos kapinyuose. 5 tokie auskarai rasti atsitiktinai iš suardytų kapų⁹⁰, o kiti 5 kapuose. 2 kapuose rasta po vieną tokį auskarą⁹¹, o 3 kapuose – po du⁹². Lyginant su alytiškių kapais, matyti, kad šio varianto auskarai nesudaro porų su žiediniais kitų variantų ar kitų tipų auskarais.

Žiedinių 1-ojo varianto auskarų klasteris iš kitų Lietuvos kapinyų kapų yra panašus kaip ir iš alytiškių kapų⁹³. Pagal šio klasterio duomenis žiediniai 1-ojo varianto auskarai nerasti nei XIV a. pabaigos–XV a. pirmosios pusės, nei XVI a. II–III ketvirčio kapuose. Taigi tokių auskarų chronologija – XV a. antroji pusė–XVI a. pradžia.

Paprasti žiediniai auskarai, kuriuos priskyrėme 1-ajam variantui, dažniausiai yra priskiriami prie antsmilkinių. Pavieniai jų egzemplioriai Vidurio Europoje randami jau nuo VI/VII–VIII a. Plačiausiai jie nešioti IX–XIII a. ir kiek rečiau XIV a. pirmojoje pusėje. Identiškus tokiems auskarams dirbinius Kristina Musianovič savo tipologijoje priskyrė prie antsmilkinių I tipo (Musianowicz, 1949, p. 121–127, lent. I, žem. I). Šios tyrinėtojos nustatytos tipologijos prisilaikanti Hanna Kóčka-Krenz tokius auskarus gausiai papildė naujais duomenimis (Kóčka-Krenz, 1993, p. 44–45, 170–171, žem. 1). Novgorode XI a. pabaigos–XIII a. pabaigos sluoksniuose rasti paprasti žiediniai auskarai priskirti prie žiedo pavidalo antsmilkinių. Jie su atlenktais ir truputį sukeistais galais, skersmuo nuo 1,3 iki 2,4 cm. Vienu atveju aptikti trys tokie dirbiniai, sunerti vienas su kitu (Седова, 1981, с. 13, рис. 3:11). Tokie auskarai (ar antsmilkiniai) plačiai aptinkami Šiaurės Rusios X–XIII a. paminkluose. Pavyzdžiui, Ižoro plynaukštėje (vadinamojoje Vodų žemėje) 23 kapuose rasti 32 tokie dirbiniai (prie jų priskirti ir tie, kurių galas su kilpa arba suplotas). Jų skersmuo 2–2,5 cm, galai sukeisti arba nesueinantys. Manoma, kad tai net ne antsmilkiniai, o tik paprasčiausios grandelės, skirtos prikabinti krūtinės pakabučiams arba kitų tipų antsmilkiniams prie galvos juostos ar šukuosenos (Кольчатова, 1984, с. 168–169). Keli tokie auskarai rasti Juodojoje Rusijoje⁹⁴.

2-asis variantas (16 pav.). Šio varianto auskarai yra su vienu, dviem arba trimis užspausiais žiedeliais lankelyje, kurie buvo skirti sutvirtinti ant lankelio užvertiems pakabučiams. Tuo jie skiriasi nuo žiedinių 1-ojo varian-

16 pav. Žiedinis 2-ojo varianto auskaras iš kapo 470.

Todėl pasirinkta tokius auskarus priskirti tarpiniam žiedinių auskarų variantui, atskiriant paprastus žiedinius auskarus be pakabučių (1-asis variantas) nuo auskarų su pakabučiais (3-iasis – 5-asis variantai). 21 šio varianto auskaras rastas trylikoje alytiškių mergaičių ir moterų kapų (10, 67, 76, 91, 308, 464, 470, 614, 691, 723, 833, 913, 972) ir keturi atsitiktinai iš suardytų kapų (perkasa 31, 64, 70, 82). Auskarų lankelio storis nuo 0,13 iki 0,25 cm. Jų skersmuo nuo 2,5 iki 3,4 cm. Tik kapo 913 abiejų auskarų lankeliai padengti baltu metalu, o visi kiti pagaminti iš varinės vielos. Penkiuose auskaruose tarp lankelio žiedelių buvo išlikusios pakabučio įvijos (po vieną auskarą iš kapų 691, 723, 833 ir du iš kapo 913). Aštuoniuose kapuose (76, 91, 308, 464, 470, 691, 833, 913) rasta po du žiedinius 2-ojo varianto auskarus, o kituose penkiuose (10, 67, 614, 723, 972) – po vieną. Kape 972 aptiktas gana retas auskarų nešiosenos atvejis – žiedinis 2-ojo varianto auskaras įnertas į vadinamąjį klaustuko formos auskarą. Tik kape 723 2-ojo varianto auskaras buvo poroje su 5-ojo varianto žiediniu auskaru. Taigi alytiškių kapuose šio varianto auskarai retai koreliuoja su kitais žiedinių auskarų variantais bei kitų tipų auskarais. Alytiškių kapuose nepasitaikė nė vieno atvejo, kad jie būtų rasti poroje su kilpiniu auskaru.

2-ojo varianto žiediniai auskarai rasti komplektuose su XV a. pabaigos–XVI a. pradžios monetomis ir įkapėmis: Aleksandro denarais (3 k.), įtviriamaisiais peiliais (4 k.), peiliais medinėmis kriaunomis (3 k.), juostiniais žiedais su dviem išilginiais lygiagrečiais grioveliais lankelyje (4 k.), žiedais paplatinta priekine ovalo formos akimi su spiralės simboliu (1 k.), geležine grandimi, žalvarinių tūtelų papuošimais nuo odinio kapšelio. Trijuose kapuose (308, 470, 691) žiediniai 2-ojo varianto auskarai buvo vienintelės kapų įkapės.

35 žiediniai 2-ojo varianto auskarai rasti 15 Lietuvos kapinyų. 18 tokių auskarų rasta atsitiktinai iš suardytų kapų⁹⁵, o kiti keturiolikoje kapų. 7 kapuose rasta po vieną tokį auskarą⁹⁶ ir 1 kape – po du⁹⁷. Aptikta ir retes-

nių nešiosenos atvejų: Didžiasalio kapinyne kape 1 mirusioji palaidota su trimis 2-ojo varianto auskarais – vienas vienoje galvos pusėje, o kitoje – du tarpusavyje sukabinti. Keliuose kapuose 2-ojo varianto auskarai rasti porose su kitų variantų žiediniais auskarais, vadinamaisiais klaustuko formos ir net su kilpiniu auskaru⁹⁸.

Žiedinių 2-ojo varianto auskarų klasteris iš kitų Lietuvos kapinyų kapų gerokai skiriasi nuo alytiškių kapų⁹⁹. Pagal šio klasterio duomenis žiedinių 2-ojo varianto auskarų chronologija gali būti kiek ankstyvesnė nei XV a. pabaiga–XVI a. pradžia ir siekti XV a. vidurį ar net II ketvirtį. Tuo tarpu vėlyviausia jų chronologinė riba nesikeičia – tai XVI a. I ketvirtis.

Keli 2-ojo varianto žiediniai auskarai rasti Juodojoje Rusijoje¹⁰⁰, tačiau jų duomenys neinformatyvūs ir šio varianto auskarų chronologijos nekeičia.

3-iasis variantas (17 pav.). Šio varianto auskarai, kaip ir 2-ojo varianto, yra su vienu, dviem arba trimis užspausiais žiedeliais lankelyje, kurie buvo skirti sutvirtinti ant lankelio užvertiems pakabučiams, bei vienu ant lankelio pritvirtintu pakabučiu. Taigi vienas kabutis ir yra šio varianto auskarų skiriamasis požymis (kitų dviejų žiedinių auskarų variantuose ant lankelio būna pritvirtinta po du ir tris pakabučius). 7 šio varianto auskarai rasti šešiuose alytiškių mergaičių ir moterų kapuose (20, 104, 255, 264, 517, 861) ir vienas atsitiktinai iš suardyto kapo (perkasa 35). Auskarų lankelio storis nuo 0,2 iki 0,25 cm. Jų skersmuo nuo 2,5 iki 3,4 cm. Keturi auskarai ir jų pakabučiai yra variniai, du padengti baltu metalu, o kapo 104 abu auskarai balto metalo, auksuoti. Tik kape 104 rasti du žiediniai 3-iojo varianto auskarai, dviejuose kapuose (517, 861) po vieną, o kituose trijuose poroje su kitokiu auskaru: kape 20 su kilpiniu 2-ojo varianto auskaru, kape 255 su 1-ojo varianto žiediniu (priskirtas sąlyginai) ir kape 264 su nenustatyto tipo auskaru. Taigi šio varianto auskarai nekoreliuoja su vadinamaisiais klaustuko formos auskarais.

Net penki 3-iojo varianto auskarai rasti su C varianto pakabučiais (kapai 20, 104(2), 255, 861). Po vieną auskarą rasta su B (kapas 264), E (kapas 517) ir F (perkasa 35) varianto pakabučiais. Nepasitaikė auskarų su A ir D varianto kabučiais. Beveik identiški kapo 20 ir kapo 861 auskarų C varianto pakabučiai. Juos sudaro vielytės įvija, ažūrinis karolis ir jam iš šonų užspausti žiedeliai

17 pav. Žiedinis 3-iojo varianto auskaras iš kapo 861.

(kapo 861 auskaro pakabutyje trūksta viršutinio žiedelio). Visiškai kitokie C varianto kapo 104 auskarų pakabučiai. Visų pirma jie auksuoti. Jų ažūriniai karoliai puošnesni ir sudėtingiau padaryti. Šoniniai karoliai iš dviejų dalių, tuščiaviduriai, suploto rutulio formos. Kapo 255 auskaro pakabutyje neišlikęs vidurinis karolis, bet pagal išlikusius šoninius žiedelius, lyginant su kitais pakabučiais, galima spręsti, kad tai buvęs ažūrinis karolis, todėl ir šį pakabutį priskyrėme prie C varianto. Kape 264 rasto auskaro B varianto pakabutyje išlikusi vielytės įvija bei kažkokios medžiagos karolio liekanos (išliko tik maži fragmentai). Karolis buvęs užmautas ant 1,3 cm ilgio skardinės tūtelės, o jam iš šonų užspausti žiedeliai. Kape 517 rasto auskaro E varianto pakabutis susideda iš vielytės įvijos ir trijų suvertų karolių: viduryje iš vielyčių supintas karolis, jam iš šonų tuščiaviduriai, iš dviejų dalių, suploto rutulio formos karoliai. Perkasoje 35 atsitiktinai aptikto auskaro F varianto pakabutis susideda iš vielytės įvijos, žiedelio ir trijų suvertų karolių: viduryje iš vielyčių išpinto spiralinio karolio, o jam iš šonų suploto rutulio formos žalių stiklinių karolių.

3-iojo varianto žiediniai auskarai rasti komplektuose su XV a. antrosios pusės monetomis ir įkapėmis: III tipo LDK pinigėliu (1 kape), apskrita lietinė sege, odiniu diržu su variniais apkaliukais, įtvieriamuoju peiliu, peiliais medinėmis (4 k.) ir kaulinėmis (1 k.) kriaunomis, geležinėmis grandimis, juostiniais žiedais su dviem išilginiais lygiagrečiais grioveliais lankelyje (1 k.), juostiniu individualiu žiedu, verpstuku, smeigtuku, sagutėmis.

Dar 5 žiediniai 3-iojo varianto auskarai rasti 3 Lietuvos kapinyuose. Vienas toks auskaras rastas atsitiktinai iš suardyto kapo¹⁰¹, o kiti 3 kapuose. 2 kapuose rasta po vieną tokį auskarą¹⁰² ir 1 kape – po du¹⁰³. Šių auskarų pakabučiai labai prastai išlikę ir tik pagal kai kurias detales galima spręsti, kad vienas galėjo būti B varianto, dar vienas C varianto, o likusiųjų trijų priklausomybė neaiški¹⁰⁴. Kituose Lietuvos kapinyuose surasti šio varianto auskarai nekoreliuoja ne tik su vadinamaisiais klaustuko formos auskarais, bet ir su kilpiniais auskarais.

Žiedinių 3-iojo varianto auskarų klasteris iš Lietuvos kapinynų kapų šiek tiek platesnis nei alytiškių kapų¹⁰⁵. Pagal šio klasterio duomenis žiediniai 3-iojo varianto auskarai nešioti ne tik XV a. antrojoje pusėje, bet gali siekti ir XV a. II ketvirtį. Apie jų nešiojimą XVI a. I ketvirtyje duomenų nėra.

Vidurio ir Rytų Europos archeologinėje medžiagoje 3-iojo varianto žiediniai auskarai yra reti. Žinome tik vieną auskarų porą iš Voinosolovo (Войносолово) pilkapių (Sank-Peterburgo gubernija). Vieno paskelbto auskaro pakabutyje matyti užvertas migdolo pavidalo karolis iš skalūninio akmens (Спицын, 1896, с. 52, табл. I:9).

4-ojo varianto (18 pav.) auskarai yra su dviem į lankelį įvertais pakabučiais. 22 šio varianto auskarai rasti keturiolikoje alytiškių mergaičių ir moterų kapų (43, 294, 424, 458, 493, 508, 512, 641, 686, 727, 747, 777, 1100, 1106). Jų skersmuo nuo 2,4 iki 3,3 cm, o lankelių storis 0,2–0,3 cm. Dauguma auskarų yra variniai. Išimtį sudaro trijuose kapuose rasti auskarai. Kapo 493 auskarai buvo padengti baltu metalu, o kapo 727 jo pėdsakai išlikę tik ant vieno auskaro pakabučių vielyčių įvijų. Kapo 641 abu auskarai yra auksuoti. Aštuoniuose kapuose (294, 424, 493, 508, 512, 641, 686, 727) rasta po du 4-ojo varianto auskarus, o kape Nr. 777 – vienas. Kape Nr. 458 kito porinio auskaro išlikęs tik fragmentas, iš kurio neįmanoma nustatyti jo tipą ir variantą. Kapuose 1100 ir 1106 4-ojo varianto auskaras rastas poroje su 1-ojo varianto žiediniu auskaru. Dviuose kapuose žiedinis 4-ojo varianto auskaras rastas poroje su kito tipo auskaru: kape 43 su kilpiniu 1-ojo varianto 1-osios atmainos auskaru ir kape 747 su vadinamuoju klaustuko formos auskaru. Šio varianto auskarai nekoreliuoja su kitais dviem žiedinių auskarų variantais, kuriuose būna įvertas vienas (3-iasis variantas) arba trys (5-asis variantas) pakabučiai.

18 pav. Žiedinis 4-ojo varianto auskaras iš kapo 294.

Tarp 4-ojo varianto auskarų neišsiskiria nė vienas pakabučių variantas: su A varianto rastos dvi auskarų poros (kapai 493, 512), su B varianto – septyni (43, 508(2), 641 (2), 688(2), su E varianto – penki (294(2), 424(2), 458), o su D varianto tik vienas auskaras (777). Penkių auskarų pakabučių variantas nenustatytas (727(2), 747, 1100, 1106). Alytiškių kapuose nerasta auskarų su C ir F varianto pakabučiais.

4-ojo varianto žiediniai auskarai rasti komplektuose su XV a. pabaigos–XVI a. pradžios monetomis ir įkapėmis: Aleksandro denarais (2 kapuose), įtvieriamaisiais peiliais (2 k.), peiliais medinėmis (6 k.) ir kaulinėmis (2 k.) kriaunomis, keturkampėmis geležinėmis sagtimis (3 k.), geležine grandimi, juostiniais žiedais su dviem išilginiais lygiagrečiais grioveliais lankelyje (3 k.), žiedu paplatinta profiliuota akimi su įgręžtomis duobutėmis, žiedu vieliniu kilpiniu užsegimu, individualiu žiedu, neaiškios paskirties kauliniu dirbiniu, variniu apkaliuku, geležiniu raktu (?). Keturiuose kapuose (458, 641, 727, 747) žiediniai 4-ojo varianto auskarai buvo vieningai kapų įkapės.

Dar 27 žiediniai 4-ojo varianto auskarai rasti 14 Lietuvos kapinynų. Septyni tokie auskarai rasti atsitiktinai iš suardytų kapų¹⁰⁶, o kiti 14 kapų. 6 kapuose rasta po vieną tokį auskarą¹⁰⁷, o po du – 8 kapuose¹⁰⁸. Daugumos šių auskarų pakabučiai labai prastai išlikę ir tik pagal kai kurias detales galima spręsti, kad trys galėjo būti B¹⁰⁹, po du E¹¹⁰ ir F¹¹¹ varianto bei vienas D¹¹² varianto. Visiškai nėra auskarų, kaip ir alytiškių, su C varianto pakabučiais (dominuojantis ažūrinis karolis). Likusiųjų pakabučių priklausomybė neaiški. Kituose Lietuvos kapinyuose surasti šio varianto auskarai nekoreliuoja su kitų dviejų tipų auskarais.

Žiedinių 4-ojo varianto auskarų klasteris iš kapų kituose Lietuvos kapinyuose žymiai platesnis nei alytiškių kapų¹¹³. Pagal šio klasterio duomenis žiediniai 4-ojo varianto auskarai nešioti jau XV a. I ketvirtyje. Apie jų nešiojimą XVI a. II ketvirtyje duomenų nėra. Taigi čia turime tam tikrą chronologinę koliziją. Pagal Alytaus 4-ojo varianto žiedinių auskarų klasterį matyti, kad tai gana kompaktiška dirbinių grupė iš XV a. IV ketvirčio – XVI a. I ketvirčio, tuo tarpu pagal Lietuvos kapinynų klasterį jų chronologija dukart platesnė.

Matyt, kituose kraštuose žiedinių 4-ojo varianto auskarų rasta labai nedaug, nes iš publikacijų žinome tik keletą jų. Vieną tokį auskarą iš Lankiškių kapinyno yra paskelbęs V. Šukevičius (Szukiewicz, 1921, p. 55–56, pav. 2). Pora tokių auskarų rasta Sireto XIV–XV a. kapinyne Moldavijos kunigaikštystėje (Spinei, Gherman, 1995, p. 235, pav. 3:1–2). Lankiškių auskaro pakabučiai išsilaikę gerai, tačiau iš paveiksluko sunku nustatyti jų variantą, o Sireto auskarų pakabučiuose karoliai neišlikę.

5-ojo varianto (19 pav.) auskarai yra su trimis į lankelį įvertais pakabučiais. 6 tokie auskarai rasti keturiuose alytiškių mergaičių ir moterų kapuose (510, 540, 723, 733). Jų skersmuo nuo 2,3 iki 3,1 cm, o lankelių storis 0,2. Visi jie pagaminti iš vario. Dviuose kapuose (510, 540) rasta po du 5-ojo varianto auskarus. Kituose dviuose kapuose (723, 733) 5-ojo varianto auskaras buvo poroje su sąlyginai prie žiedinių 1-ojo varianto priskirto auskaru ir 2-ojo varianto žiediniu auskaru. Negalime atmesti galimybės, kad pastarieji auskarai taip pat galėję būti su pakabučiais, kurie, deja, neišliko.

Šio varianto alytiškių auskarai rasti su B (510) ir E (540) varianto pakabučiais. Dvių auskarų pakabučių variantas nenustatytas (723, 733).

5-ojo varianto žiediniai auskarai rasti labai negausiose komplektuose. Deja, bet net toms negausioms įkapėms (III tipo LDK pinigėlis, įtvieriamasis peilis, peilis kaulinėmis kriaunomis, geležinė grandis, varinės tūtelės nuo kapšelio, juostinis žiedas su dviem išilginiais lygiagrečiais grioveliais lankelyje, nenustatyto tipo žiedas, o

kape 510 žiediniai 5-ojo varianto auskarai buvo vienintelės įkapės) būdinga plati chronologija. Taigi alytiškių 5-ojo varianto žiedinius auskarus galime rezervuoti datuoti XV a. antrąja puse tik pagal III tipo LDK pinigėli.

35 žiediniai 5-ojo varianto auskarai rasti 15 Lietuvos kapinynų. Penki tokie auskarai rasti atsitiktinai iš suardytų kapų¹¹⁴, o kiti 18 kapų. Po du auskarus rasta 12 kapų¹¹⁵, po vieną – 3 kapuose¹¹⁶. Viename kape šio varianto auskaras rastas poroje su žiediniu 2-ojo varianto auskaru, kurio lankelyje išlikę pakabučio liekanų, vadinasi, ir šis auskaras galėjo būti 5-ojo varianto¹¹⁷.

Dviuose kapuose šio varianto auskarai rasti poroje su vadinamaisiais klaustuko formos auskarais¹¹⁸. 5-ojo varianto auskarai rasti su visų variantų pakabučiais: su A varianto – 7¹¹⁹, su B varianto – 3¹²⁰, su C varianto – 4¹²¹, su D varianto – 1¹²², su E varianto – 2¹²³ ir su F varianto – 1¹²⁴.

Pagal žiedinių 5-ojo varianto auskarų klasterį iš kitų Lietuvos kapinynų kapų¹²⁵ tokie auskarai anksčiausiai nešioti XV a. viduryje, per visą to amžiaus antrąją pusę ir XVI a. I ketvirtyje.

19 pav. Žiedinis 5-ojo varianto auskaras iš kapo 733.

LDK teritorijoje rasta keletas 5-ojo varianto žiedinių auskarų. Puošnių, auksuotų auskarų pora rasta Gardine, kažkokios cerkvės viename kape (Воронин, 1954, с. 181, рис. 99–14; АНБ, 1993, с. 257, рис.). Trys tokie auskarai rasti Kuklių (Kviatkovskaja, 1998, p. 76, 281–282, pav. 13:9–11, nuotr. 26) ir vienas Opanovcų kapinyne (Szukiewicz, 1902, p. 45, lent. II:23). Du sidabriniai auskarai 1971 m. rasti Ukrainoje Darivkos (Дарівка) XVII a. lobyje (Тищенко, 1975, с. 98, рис. 9)¹²⁶.

Klaustuko formos auskarai (III tipas). Šio tipo auskarai nuo kitų dviejų auskarų tipų skiriasi tuo, kad neturi įveriamų pakabučių, o vietoj jų vienas lankelio galas baigiasi tiesiu kelių centimetrų ilgio strypeliu, kuris savo paskirtimi tolygus pakabučiui. Tokie auskarai panašūs į klaustuką, todėl archeologijos terminijoje jie ir vadinami klaustuko formos auskarais. Iš tiesų ši auskarų forma – tai graikiška minuskulinė raidė ρ (ro). Tačiau mes, gerbdami tradiciją, vartosime vadinamųjų klaustuko formos auskarų sąvoką.

Sunku būtų tiksliai atsakyti, kas pirmasis atkreipė dėmesį į tokio tipo auskarus. Matyt, prioritetas čia priklausė A. Spicynui, nes dauguma tyrinėtojų daro nuorodas į jo darbus. Spicynas išskyrė tokio tipo auskarus skelbdamas Sank-Peterburgo gubernijoje L. Ivanovskio kasinėtu pilkapių medžiagą. Jam buvo žinoma ne daugiau 20

tokių auskarų (paskelbė septynis). Pasak jo, tokie auskarai atsirado ne anksčiau kaip XIV a. (Спицын, 1896, c. 42). Minėtinas žymaus slavų archeologijos tyrinėtojo L. Niderlės teiginys, kad šis auskarų tipas vakaruose paplitęs iki Haličo ir Kijevo, šiaurėje siekia Peterburgo ir Viatkos gubernijas, o atsirado greičiausiai iš Prieškaukazės, iš tiurkų–totorių teritorijos (Нидерле, 1924, c. 246, табл. XIII:13). Kiek daugiau dėmesio tokie auskarai yra susilaukę tarp Rusijos archeologų, nors jiems nėra skirta nė vieno apibendrinamojo darbo. Vadinamuosius klausuko formos auskarus, rastus Ižoro plynaukštėje, aptarė E. Riabininas¹²⁷. Pasak jo, šie auskarai yra vieni iš vėlyviausių galvos papuošalų tarp Šiaurės vakarų viduramžių gyventojų. Tokie dirbiniai pasirodė XIII a. pabaigoje ir, sprendžiant pagal Novgorodo medžiagą, buvo nešiojami XIV–XV a. Patys vėlyviausi žinomi iš XVI–XVII a. kapinynų radinių. Kadangi svarbiausias sovietinės rusų archeologijos bruožas buvo būtinai kokį nors dirbinį susieti su konkrečia etnine grupe, tai ir Riabininas išsikelia sau retorinį klausimą: su kokia vietine etnine grupe susieti klausuko formos auskarus, jeigu viename kape toks auskaras rastas su daugiakaroliu antsmilkiniu, o pastarieji (nuoroda į Sedovą) priskirti prie vienu iš būdingiausių vodų kultūros elementų. Be to, tokių auskarų nerasta kartu su būdingiausiais slavų papuošalais (kelių tipų antsmilkiniais ir apyrankėmis, karoliais ir kt.). Ir dar – vadinamieji klausuko formos auskarai neturi nieko bendro su vietinės čudų kultūros elementais. Visa tai Riabininui leidžia vadinamuosius klausuko formos auskarus priskirti prie rusų gyventojų Vodos pietinoje papuošalų iš vėlyvųjų viduramžių, nes tokie auskarai pasirodė tuo metu, kai tipiškai slavų genčių antsmilkiniai išėjo iš mados (Рябинин, 1980, c. 79–81, рис. 1:4–5, карта 2). Ižoro plynaukštės radinių periodizacijoje vadinamieji klausuko formos auskarai priskirti IV a. periodui, kuris apima 1313–1396 m. (visas IV periodas – 1313–1429 m.). Radinių kompleksų priskyrimas šiam periodui remiasi vieninteliu siaurai datuojamu dirbinių tipu – vadinamaisiais klausuko formos auskarais ir monetomis. IV a. periodui būdingi radiniai rasti kartu su auskarais, kurie iš apyvarotos išėjo XIV a. pabaigoje (Лесман, 1982, c. 71). Nėdidelis kiekis vadinamųjų klausuko formos auskarų rastas nuo XIV a. pradžios iki XV a. vidurio Novgorodo kultūrinuose sluoksniuose (Седова, 1981, c. 16, рис. 3:2, 9)¹²⁸. M. Sedovos nuomone, šie papuošalai į Rusiją atkeliavo iš Rytų, nes analogiški auskarai žinomi Volgos Bulgarijoje, Aukso Ordoje ir kt. (Седова, 1981, c. 184). Nėdideliais kiekiais vadinamieji klausuko formos auskarai rasti ir kituose XIV–XV a. Rusijos paminkluose: Spas-gorodok (Спас-Городок) piliakalnyje, Kalūgos srityje (Никольская, 1980, c. 115–116, рис. 3:5, 14) bei ne-

toli Kalūgos esančiame Vorotynske (Воротынский), Maskvos XV–XVI a. kultūriniame sluoksnyje ir prie Kolumensko XVI a. cerkvės (Никольская, 1978, c. 121, рис. 4:3–5)¹²⁹.

Po vieną vadinamąjį klausuko formos auskarą rasta Volgos Bulgarijos Didžiųjų Bulgarų (Великие Булгары) (Смирнов, 1953, c. 11, рис. 2:2) ir Gorodnia (Городня) (Тараканова, 1947, c. 111, рис. 57:4) piliakalniuose bei Aga-Bazar (Ага-Базар) vietovėje, esančioje apie 7 km nuo Didžiųjų Bulgarų piliakalnio (Смирнов, 1960, c. 157, рис. 3)¹³⁰. Daugiau duomenų apie tokių auskarų radinius iš Volgos Bulgarijos nepavyko surasti, nors rusų archeologai teigia, kad vadinamieji klausuko formos auskarai šioje valstybėje buvo paplitę. Deja, nėra darbų, skirtų tokiems radiniams iš šios viduramžių valstybės ir jų analizei.

Vadinamųjų klausuko formos auskarų rasta Šiaurės Kaukaze ir Užkaukazėje. Šie auskarai labai įdomūs sėmantiniu požiūriu. Štai laidojimo rūsiuose Čečėnijoje rasta tokių auskarų su aiškiausiais vynuogių kekės karoliais. Jie rasti kartu su monetomis, todėl datuojami XIV a. antroje puse–XV a. (Марковин, 1962, c. 52, рис. 10:16). Keli tokie patys auskarai rasti Šatojaus duburio oļų kapuose. Be to, čia rastas ir vadinamasis klausuko formos auskaras su daugiabriauniu ryškiai raudonu chalcedono (karneolio) karoliu. Oļų kapa datuojami XIV–XVI a. (Марковин, 1961, c. 104–105, рис. 44:5–7). Šiaurės Osetijos Džulato (Джулатская) cerkvės krikščioniškose kapinėse 1959 m. ištirta 70 kapų, kuriuose rasta sidabrinių ir bronzinių vadinamųjų klausuko formos auskarų kilpiniu galu. Be to, kapuose rasta ir gintarinių karolių. Šios kapinės datuojamos XIII–XV a. (Кузнецов, Милорадович, 1961, c. 98, рис. 40:16, 19). Vadinamųjų klausuko formos auskarų ir sidabrinių auskarų su vynuogių kekės karoliais rasta ir kito Šiaurės Osetijos Aksau kapinyno moterų kapuose (Крупнов, 1947, c. 101, рис. 42:2) bei Kubanės srities Zelenčuskajos (Зеленчукская) bažnyčios XIII–XIV a. kapinių dviejose akmeninėse dėžėse (Кузнецов, 1963, c. 88, рис. 26:12–13). Nedaug žinome apie tokių auskarų radinius Užkaukazėje. Jų rasta Abchazijoje, Suchumio apylinkėse, suardyto XIV–XVI a. kapinyno vietoje. Tie auskarai yra su ilgu kabučiu, ant kurio sunerta po tris rutulio formos sidabrinius karolius (vidurinis karolis didesnis), o tarp karolių tordiruotas ar pintas iš kelių vielyčių žiedelis (Воронов и др., 1982, c. 254–259, рис. 4:3–4, 8).

Panašūs į vadinamuosius klausuko formos auskarus yra kamčiatraukio, arba suktuko, pavidalo auskarai. Tokių auskarų pakabutis susuktas į konuso arba cilindro formą. Jie randami IX–XIII a. Jugoslavijos, Vengrijos, Čekijos ir Slovakijos, Rumunijos, Vokietijos bei Lenkijos paminkluose (Szymański, 1962, p. 207–216). Tokio

tipo auskarai gali būti savotiškas vadinamųjų klausuko formos auskarų prototipas. Jų forma panaši į graikišką minuskulinę raidę ρ (ro), o vieno ir kito tipo auskarų pakabučiai, matyt, simbolizavo vynuogių kekę.

Palyginus su kitų kraštų radiniais, daugiausia vadinamųjų klausuko formos auskarų yra rasta LDK teritorijoje, kurią apžvelgsime pagal dabar esančias valstybes – Baltarusiją, Ukrainą ir Lietuvą.

Šiuo metu žinome penkias vadinamųjų klausuko formos auskarų radimo vietas Baltarusijoje. Jie rasti keturių kapinynų kapuose (Kviatkovskaja, 1998, p. 74–76, pav. 13:2–8, nuotr. 25)¹³¹ ir Naugarduke. Sunku pasakyti, kiek jų rasta Naugarduke, nes F. Gurevič neskyrė vadinamųjų klausuko formos auskarų nuo auskarų kilpiniu galu su įvertais dviem pakabučiais (Гуревич, 1981, c. 11, рис. 4). Iš viso Naugarduke rasti 6 auskarai, iš kurių bent du tikrai yra šio tipo. Apskritai visi Naugarduke rasti dirbiniai interpretuojami tendencingai, siekiant parodyti, kad šis miestas klestėjo tik iki jo įjungimo į Lietuvos valstybę XIII a. penktajame dešimtmetyje¹³².

Bent tris vadinamųjų klausuko formos auskarų radimo vietas žinome iš dabartinės Ukrainos. Vienas labai retas šio tipo auskaras rastas Leski (Čerkasų r.) kapinyno kape 5. Šis kapinynas yra netoli Kijevo, į pietus nuo jo – Padnieprėje. Sidabrinio auskaro lankelyje ir ant pakabučio vielytės įvijos yra po lašo formos lizdą su inkrustuotais melsvais turkio įdėklais. Į auskaro strypelio kilpelę įkabintas pakabutis, kurio išlikusi dalis apvyniota vielytės įvija (analogiškas auskaras rastas Kriveikiškio kapinyno vaiko kape 124). Auskaras datuojamas XIV a. pabaiga–XV a. pradžia (Сымонович, 1960, c. 108, рис. 49). Po keletą šio tipo auskarų rasta Kamenkos kapinyne (Zaporožės sritis) (Сымонович, 1956, c. 100, рис. 34:13–15) ir Nadporižži gyvenvietėje prie Dniepro (Козловський, 1980, c. 87, рис. 4:28). A. Kozlovskio nuomone, tokio tipo auskarai atsirado XIII a. pradžioje ir buvo būdingi klajokliams, урәч polovcams¹³³.

Lietuvoje pirmoji kiek daugiau dėmesio vadinamiesiems klausuko formos auskarams parodė O. Kuncienė. Jai jau buvo žinomos 7 tokių auskarų radimo vietos Lietuvoje. Kuncienės nuomone, paprotys nešioti auskarus lietuviams nėra būdingas. Jis į Lietuvą atėjo iš slavų tik XIV a. (Kuncienė, 1974, p. 73–74, išnaša 36).

Lietuvos teritorijoje šiuo metu žinoma virš 140 vadinamųjų klausuko formos auskarų, kurie rasti daugiau kaip 30 vietovių. Alytiškių kapuose rasta virš 50 šio tipo auskarų, t. y. daugiau kaip trečdalis visoje Lietuvoje rastų šio tipo auskarų. Pagal į kabučius įvertus karolius išskiriame 5 tokių auskarų variantus (pagal Kriveikiškio kape 124 rastą auskarą galima būtų išskirti ir 6-ąjį variantą). Tačiau daugiau kaip pusė vadinamųjų klausuko

ko formos auskarų kabučiai sunykę, juose neišlikę karoliai, todėl neįmanoma nustatyti jų tipo. Tokius auskarus su blogai išlikusiais bei sunykusiais pakabučiais priskyrimė prie X varianto.

1-ojo varianto (20 pav.) auskarų pakabutį sudaro vielytės įvija, ažūrinis karolis ir jam iš šonų užspausti du žiedeliai. Bendroje pakabučių klasifikacijoje – tai C variantas. Pakabučių su šiuo variantu yra visuose trijuose

20 pav. Vadinamasis klausuko formos 1-ojo varianto auskaras iš kape 1140.

auskarų tipuose. Po vieną šio varianto auskarą rasta dviejuose alytiškių kapuose (333, 1140). Jų lankelio skersmuo 2,3 cm, aukštis 4,25–4,5 cm, pakabučio ilgis 2,3–2,4 cm. Vienas auskaras varinis, o kitas padengtas baltu metalu. Kape 333 1-ojo varianto auskaras rastas poroje su 2-ojo varianto vadinamuoju klausuko formos auskaru, o kape 1140 toks auskaras buvo vienintelė įkapė. Taigi alytiškių kapų su 1-ojo varianto auskarais klasteris yra tik iš vieno kape, o jame rasta labai mažai įkapių – įtvėriamasis peilis, sagutės ir nenustatyto tipo žiedo fragmentai.

Dar 12 1-ojo varianto auskarų rasta 8 Lietuvos kapinyuose. Trys tokie auskarai rasti atsitiktinai iš suardyto kapų¹³⁴, o kiti 6 kapuose. Po du auskarus rasta 3 kapuose¹³⁵. Kituose 3 kapuose tokio varianto auskaras rastas poroje su vadinamuoju klausuko formos 3-iojo varianto (Sariai, k. 38), kilpiniu galu 7-ojo varianto (Kriemala, k. Nr. 5) ir žiediniu 5-ojo varianto (Karmėlava, k. 58) auskaru.

1-ojo varianto auskarų klasteryje iš kitų Lietuvos kapinynų kapų visiškai nėra monetų, o pagal kitas negausias įkapes sudėtinga apibrėžti konkretesnę jų chronologiją¹³⁶. Kadangi šio varianto auskarų skiriamasis požymis yra C varianto pakabutis, tai jų chronologiją galime bandyti apibrėžti lygindami su kitų tipų auskarais, į kuriuos buvo įverti tokie pakabučiai. Auskarų su C varianto pakabučiais rasta 8 kapuose. Viename kape tai buvo kilpinis 2-ojo varianto auskaras¹³⁷, penkiuose – žiediniai 3-iojo varianto¹³⁸ ir dviejuose – žiediniai 5-ojo varianto¹³⁹ auskarai. Nustatyta, jog kilpiniai 2-ojo varianto auskarai galėjo pasirodyti XV a. I ketvirčio pabaigoje, o daugiausia nešioti II ketvirtyje (pavieniai galbūt net ir III ketvirtyje). Žiediniai 3-iojo varianto auskarai nešioti ne tik XV a. antrojoje pusėje, bet gali siekti ir XV a. II ketvirtį. Apie jų nešiojimą XVI a. I ketvirtyje duomenų nėra. Žiediniai 5-ojo varianto auskarai ankstyviausiai nešioti XV a. viduryje, per visą to amžiaus antrąją pusę ir XVI a. I ketvirtyje. Taigi, atsižvelgdami į šiuos duomenis, 1-ojo varianto vadinamųjų klausuko formos auskarų chrono-

logiją sąlyginai galime apibrėžti XV a. antrąja puse, nes nėra duomenų apie jų nešioseną XV a. pirmojoje pusėje ir XVI a. I ketvirtyje.

Žinome tik vieną vadinamąjį klaustuko formos 1-ojo varianto auskarą iš Novgorodo žemės, kuris buvo rastas Gryzovo (Грызовъ) pilkapiuose. Įdomu tai, kad jo lankelio galas išplotas, yra trikampio formos ir su skylute, t. y. toks pat kaip daugiakarolių antsmilkinių vieno lankelio galas (Спицын, 1896, с. 14, 72–73, табл. XII:7)¹⁴⁰.

21 pav. Vadinamasis klaustuko formos 2-ojo varianto auskaras iš kapo 333.

2-ojo varianto (21 pav.) auskarų pakabutį sudaro vielytės įvija, karolis supintas iš keturių tordiruotų vielyčių ir jam iš šonų užspausti du žiedeliai arba du mažesni tuščiaaviduriai, iš dviejų dalių, rutulio formos karoliai. Bendroje pakabučių klasifikacijoje – tai E variantas. Po vieną šio varianto auskarą rasta dviejuose alytiškių kapuose (7, 333). Abu auskarai variniai. Kape 333 2-ojo varianto auskaras rastas poroje su 1-ojo varianto vadinamuoju klaustuko formos auskaru, o kape 7 tokio auskaro pakabutis (lankelis neišlikęs) prilipęs prie geležinės ketrkampės sagties.

2-ojo varianto auskarų klasteris iš alytiškių kapų yra labai negausus: kape 333 – įtviriamasis peilis ir sagutės, o kape 7 (visiškai suardytas kapas, išlikę tik kaukolės fragmentai ir šalia keletas kitų kaulų, todėl neaišku ar vienoje krūvelėje rastos įkapės tikrai yra iš šio kapo komplekto) – Aleksandro pusgraščių, peilio medinėmis kriaunomis fragmentas, galastuvas, geležinė dvigalė kilpa ir dar keletas dirbinių fragmentai. Taigi vien šių duomenų nepakanka nustatant 2-ojo varianto auskarų chronologiją.

Dar trys 2-ojo varianto auskarai rasti dviejuose kitų kapinynų kapuose¹⁴¹. Viename iš jų šio varianto auskaras rastas poroje su nenustatyto varianto vadinamuoju klaustuko formos auskaru, o kitame – jų pora.

2-ojo varianto auskarų klasteris¹⁴² iš kitų Lietuvos kapinynų kapų taip pat negausus kaip ir iš alytiškių kapų. Pagal jo duomenis tokie auskarai galėjo būti nešiojami XV a. antrojoje pusėje ir vėliau, bet ne anksčiau kaip XV a. viduryje. Šio varianto auskarų skiriamasis požymis yra E varianto pakabutis, o su tokiais pakabučiais dar 8 kapuose rasta žiedinių auskarų¹⁴³. Taigi tokie pakabučiai būna tik žiedinių ir vadinamųjų klaustuko formos auskarų. Jų visiškai neturi kilpiniai auskarai. Sujungus tų dviejų tipų auskarus su E varianto pakabučiais, susidaro klasteris iš 12 kapų. Pagal šio klasterio duomenis

auskarų su E varianto pakabučiais chronologija – XV a. antroji pusė–XVI a. I ketvirtis. Taigi tokia ir vadinamųjų klaustuko formos 2-ojo varianto auskarų chronologija.

3-ojo varianto (22 pav.) auskarų pakabutį sudaro vielytės įvija ir tuščiaaviduris, dvipusis, rutulio arba suploto rutulio formos skardinis karolis. Kai kurių auskarų pakabučių tokiam karolyje iš šonų būna užspausta po mažytį žiedelį. Būna auskarų, į kurių pakabutį įverta po du skardinius karolius arba kartu su skardiniu karoliu įvertas ir

22 pav. Vadinamasis klaustuko formos 3-ojo varianto auskaras iš kapo 1089.

vienas mažytis stiklo karolis. Bendroje pakabučių klasifikacijoje – tai A variantas. 23 tokie auskarai rasti keturiolikoje alytiškių mergaičių ir moterų kapų (27, 33, 69, 208, 379, 395, 507, 594, 661, 1058, 1087, 1089, 1092, 1120). Jų skersmuo nuo 2,1 iki 2,8 cm, aukštis nuo 4,3 iki 5,6 cm, pakabučių ilgis nuo 2 iki 3,2 cm. Tik kapo 1089 vienas auskaras padengtas baltu metalu (kapo 1058 auskaro karolių metalas nenustatytas), o visi kiti pagaminti iš vario. Devyniuose kapuose (33, 395, 507, 594, 661, 1087, 1089, 1092, 1120) rasta po du šio varianto auskarus, kapuose 27 ir 1058 – po vieną, kape 379 – poroje su nenustatyto varianto vadinamuoju klaustuko formos auskaru, kape 69 – poroje su žiediniu 1-ojo varianto ir kape 208 – su nenustatyto tipo auskaru.

3-ojo varianto auskarai rasti komplektuose su XV a. antrosios pusės–XVI a. pradžios monetomis ir įkapėmis: III tipo LDK pinigėliu, Aleksandro denaru, įtviriamaisiais peiliais (3 k.), peiliais medinėmis kriaunomis (5 k.), nenustatyto tipo peiliais (2 k.), juostiniais žiedais su dviem išilginiais lygiagrečiais grioveliais lankelyje (4 k.), žiedu juostiniu lygiu paviršiumi, apskrita geležine sagtimi, ketrkampe geležine sagtimi, geležine grandimi, verpstukais (3 k.), adata, žalvarinių tūtelių papuošimais nuo odinio kaspelio. Trijuose kapuose (208, 379, 1058) tokie auskarai buvo vienintelės kapų įkapės.

15 vadinamųjų klaustuko formos 3-ojo varianto auskarų rasta 8 Lietuvos vietovėse. Trys tokie auskarai rasti atsitiktinai¹⁴⁴, o kiti 8 kapuose. Po du auskarus rasta 4 kapuose¹⁴⁵, po vieną – 3 kapuose¹⁴⁶. Sarių kape 38 toks auskaras rastas poroje su to paties tipo 1-ojo varianto auskaru. Taigi šio varianto auskarai visiškai nekoreliuoja su kitų dviejų tipų auskarais (išskyrus vieną atvejį Alytaus k. 69, kuriame poroje buvo žiedinis 1-ojo varianto auskaras).

3-ojo varianto auskarų klasteris iš kapų kituose Lietuvos kapinynuose yra labai negausus¹⁴⁷. Pagal šio klasterio duomenis tokių auskarų chronologija – XV a. antroji pusė–XVI a. I ketvirtis. Šiai chronologijai neprieštarauja kitų dviejų auskarų tipų su A varianto pakabučiais duomenys.

Keli vadinamieji klaustuko formos 3-ojo varianto auskarai yra rasti dabartinės Baltarusijos teritorijoje¹⁴⁸ ir vienas Novgorodo žemėje¹⁴⁹.

23 pav. Vadinamasis klaustuko formos 4-ojo varianto auskaras iš kapo 129.

4-ojo varianto (23 pav.) auskarų pakabutį sudaro vielytės įvija ir iš susuktos spiralinės įvijos padarytas imitacinis vynuogių kekės karolis. Bendroje pakabučių klasifikacijoje – tai F variantas. Alytuje rasti tik du tokie auskarai kūdikio kape 129. Jų skersmuo 1,8 cm, storis 0,12 cm, aukštis 4 cm, pakabučių ilgis 2,4 cm. Jie pagaminti iš vario, padengto baltu metalu. Deja, tai buvo vienintelės kapo įkapės.

Dar 7 4-ojo varianto auskarai rasti 3 Lietuvos vietovėse. Penki tokie auskarai rasti atsitiktinai¹⁵⁰, o kiti du Ruklių kapinyno kape 69. Šio kapo įkapių komplekte buvo Aleksandro denaras ir nenustatyto tipo peilio fragmentas. Trijuose kapuose rasti keturi žiediniai 4-ojo ir 5-ojo varianto auskarai su F varianto pakabučiais¹⁵¹. Šių kapų komplektuose yra III tipo LDK pinigėlis, o kitų įkapių chronologija ne ankstyvesnė kaip XV a. III ketvirtis. Matyt, kad 4-ojo varianto auskarų chronologija turėtų būti XV a. IV ketvirtis (galbūt net ir III ketvirtis) – XVI a. I ketvirtis.

5-ojo varianto (24 pav.) auskarų pakabutį sudaro vielytės įvija ir stiklo bei neaiškios medžiagos vienas arba trys karoliai. Bendroje pakabučių klasifikacijoje – tai D variantas. 5 tokie auskarai rasti trijuose alytiškių mergaičių ir moterų kapuose (9, 972, 1091) ir 4 atsitiktinai iš suardytų kapų (perkasa 6, 23, 95). Jų skersmuo nuo 2 iki 2,7 cm, aukštis nuo 4,2 iki 6,1 cm, pakabučių ilgis nuo 2,3 iki 4 cm. Visi auskarai pagaminti iš vario. Kape 972 į vadinamąjį klaustuko formos 5-ojo varianto auskarą įvertas žiedinis 2-ojo varianto auskaras. Tai vienintelis atvejis, kada šio varianto auskaras koreliuoja su kito tipo auskaru. Auskaruose su D varianto pakabučiais iš kapo 9 įverta po mažytį suploto rutulio formos stiklo karoliuką, viduryje – po didesnį, lašo formos, karolį iš neaiškios medžiagos. Viename šio kapo auskaro pakabutyje po didžiuoju karoliu užspaustas žiedelis. Neaiškios medžiagos karolis (pailgas, netaisyklingos formos, gelsvos spalvos) įvertas ir į kapo 972 auskaro pakabutį. Po tris

stiklo karolius įverta į kelių auskarų pakabučius. Kapo 1091 viename auskare visi karoliai tamsaus stiklo, rutulio ir suploto rutulio formos, vidurinis didesnis, o šoniniai mažesni. Panašus auskaras rastas ir perkasoje 6.

5-ojo varianto auskarai rasti komplektuose su XV a. antrosios pusės–XVI a. pradžios monetomis ir įkapėmis: III tipo LDK pinigėliu, Aleksandro denarais (1 k.), nenustatyta moneta, peiliais medinėmis kriaunomis (2 k.), juostiniu žiedu su dviem išilginiais lygiagrečiais grioveliais lankelyje.

8 vadinamieji klaustuko formos 5-ojo varianto auskarai rasti 4 kapuose iš 4 Lietuvos kapinynų¹⁵². 5-ojo varianto auskarų klasteris iš kitų Lietuvos kapinynų kapų yra negausus¹⁵³. Pagal šio klasterio duomenis tokių auskarų chronologija – XV a. antroji pusė–XVI a. I ketvirtis.

Po keletą vadinamųjų klaustuko formos 5-ojo varianto auskarų yra rasta dabartinės Baltarusijos teritorijoje¹⁵⁴, Novgorode ir Novgorodo žemėje, Rusijoje¹⁵⁵.

X (nenustatytas) variantas. Tarp vadinamųjų klaustuko formos auskarų yra tokių, kurių pakabučiuose neišlikę karolių, todėl negalime jų priskirti kuriam nors šio tipo variantui. Prie šio varianto priskirti ir tie auskarai, kurių pakabučiuose išlikę tik šoniniai karoliai arba žiedeliai. Natūralu, kad iš plonos vielytės ar skardelės pagaminti karoliai per ilgesnį laiką sunyksta. Tačiau beveik visų šio varianto auskarų pakabučiuose išlikusi įvija susukta iš plonos vielytės, kuri kažkodėl visiškai gerai išsilaikiusi. Matyt, į šių auskarų pakabučius buvo įverti karoliai, pagaminti ne iš metalo ar stiklo, o iš kitų medžiagų, greičiausiai medžio. 8 tokie auskarai rasti šešiuose alytiškių mergaičių ir moterų kapuose (481, 502, 747, 826, 1011, 1066) ir 2 atsitiktinai iš suardytų kapų (perkasa 28, 66). Perkasoje 66 rastas auskaras padengtas baltu metalu, o visi kiti pagaminti iš vario. Kapo 826 vieno auskaro pakabutyje yra išlikęs cilindro formos stiklo karolis, o kitame auskare buvo išlikę ir rutulio formos metalinio karolio fragmentų. Kapo 1011 ant vieno auskaro pakabučio išlikę du tamsaus stiklo karoliai (viršutinis didesnis, apatinis mažesnis). Perkasoje 66 auskaro pakabutyje išlikę du užspausti žiedeliai (tarpas tarp jų 1,3 cm). Visų kitų auskarų pakabučiuose buvo išlikusi tik vielytės įvija (perkasoje 28 konservuojant sunyko).

Šio varianto auskarų klasteris negausus: Aleksandro denaras, juostiniai žiedai su dviem išilginiais lygiagrečiais

24 pav. Vadinamasis klaustuko formos 5-ojo varianto auskaras iš kapo 9.

grioveliais lankelyje (1 k.), juostinis žiedas lygiu paviršiumi, įtvėriamasis peilis, peilis medinėmis kriaunomis, verpstukas, geležinių sagčių ar grandžių fragmentai (1 k.). Dviejuose kapuose tokie auskarai buvo vienintelės įkarpės. Taigi šio varianto chronologija alytiškių kapuose, kaip ir kitų vadinamųjų klaustuko formos variantų auskarų, ne ankstyvesnė kaip XV a. vidurys ir ne vėlyvesnė kaip XVI a. I ketvirtis.

46 vadinamieji klaustuko formos X varianto auskarai rasti 20 Lietuvos kapinynų. Septyni tokie auskarai rasti atsitiktinai iš suardytų kapų¹⁵⁶, o kiti 27 kapuose. Po du auskarus rasta 12 kapų¹⁵⁷, po vieną – 15 kapų¹⁵⁸. Bazorų kape 18 X varianto auskaras rastas poroje su vadinamuoju klaustuko formos 2-ojo varianto auskaru. Liepiniškių k. 2 ir Rumšiškių k. 40 toks auskaras rastas poroje su žiediniu 2-ojo varianto, o Jakštaičių k. 77 – su žiediniu 5-ojo varianto auskaru. Ažugirių k. 24 X varianto auskaras rastas poroje su kilpiniu 9-ojo varianto auskaru.

Įdomūs X varianto auskarų klasterio duomenys, kurie iš esmės praplečia vadinamųjų klaustuko formos auskarų chronologiją. Pagal visų penkių variantų klasterių duomenis vadinamųjų klaustuko formos auskarų chronologija ne ankstyvesnė kaip XV a. vidurys, o pagal X varianto klasterį¹⁵⁹ ji žymiai ankstyvesnė ir gali siekti XV a. I ketvirtį. Be to, kelių kapų duomenys iš Žemaitijos parodo, kad tokie auskarai galėjo būti nešiojami ir vėliau – XVI a. II ketvirtyje. Vis dėlto daugiausia vadinamieji klaustuko formos auskarai buvo nešioti XV a. antrojoje pusėje–XVI a. I ketvirtyje.

Nenustatyto tipo auskarų fragmentai. Aštuoniuose kapuose (1, 23, 38, 63, 208, 264, 379, 491) ir perkasoje 9 rasta po vieną auskarą, kurių tipą ir jo variantą sunku nustatyti, nes trūksta kai kurių detalių. Kapuose 23 ir 38 išlikę tik auskarų lankelių fragmentai. Kape 491 poroje su kilpiniu 1-ojo varianto 1-osios atmainos auskaru rastas labai mažo skersmens (1,3 cm) žiedinis auskaras. Neaišku, ar tai paprastas žiedinis 1-ojo varianto auskaras, ar kilpinio auskarų lankelio fragmentas. Kape 208 auskarų lankelio fragmentas rastas poroje su žiediniu 3-ojo varianto, o kape 264 su vadinamuoju klaustuko formos 3-ojo varianto auskaru. Taigi ir šie auskarai, kurių išlikę tik fragmentai, galėjo būti to paties tipo kaip ir poriniai auskarai. Kapo 1 auskarų lankelyje išlikęs užspaustas žiedelis bei kelių karolių fragmentai (iš vielyčių supintas karolis ir viena tuščiaavidurio dvipusio dalis). Pats auskaras gali būti priskirtas prie žiedinių auskarų tipo, o pakabutis – prie E varianto. Prie žiedinių auskarų tipo gali būti priskirtas ir kape 63 rastas auskarų lankelio fragmentas, ant kurio užspausti du žiedeliai. Be to, kartu išlikęs ir mažytis pakabučio fragmentas. Kape 379 poroje su vadinamuoju klaustuko formos 3-ojo va-

rianto auskaru rastas ir panašus auskarų fragmentas, tačiau jo pakabučio strypelis trumpas ir be kilpelės. Tai galėjo būti tiek vadinamasis klaustuko formos, tiek ir kilpinis auskaras. Iš fragmento, rasto perkasoje 9, sunku spręsti, koks tai buvęs dirbinys – auskaras ar antsmilkinis, nes šio dirbinio lankelis deformuotas, vienas galas užbaigtas kilpele, o ant lankelio išlikęs tuščiaaviduris dviejų dalių karolis.

Antsmilkinių ir auskarų krikščioniški simboliai. Šiame poskyryje apžvelgsime tik alytiškių kapuose rastų antsmilkinių ir auskarų simbolius. Šiuose papuošaluose galime išskirti tris elementus, kuriais išreikšti simboliai – tai karoliai bei pakabučiai, auskarų formos ir kilpos, primenančios graikiškas minuskulines raides, taip pat pakabučių bei karolių juose skaičius.

VIII a. pabaigoje–IX a. Didžiojoje Moravijoje prasidėjo christianizacijos procesas. Jos teritorijoje pasirodę pirmieji auskarai ir antsmilkiniai buvo su vynuogių kekės pakabučiais. Šie papuošalai kaip ir kiti juvelyriniai dirbiniai aptinkami bažnytinuose centruose, o jų kilmė siejama su Bizantijos įtaka (Eisner, 1955, p. 220–223). Lenkijos teritorijoje auskarai ar antsmilkiniai su vynuogių kekės pakabučiais, kurie buvo nešiojami nuo IX a. antrosios pusės iki XI a. pirmosios pusės, taip pat atsirado kartu su christianizacija (Kóčka-Krenz, 1993, p. 83–84, 231–232, žem. 33). Vadinamųjų vynuoginių auskarų ir auskarų su vynuogių kekės pakabučiais rasta daugelyje IX–XI a. paminklų Vakarų Ukrainoje, Podolėje, Volyneje, Vengrijoje (Zausznice, 1982–1986, p. 85–90). XIV–XV a. vadinamųjų klaustuko formos auskarų su vynuogių kekės karoliu rasta krikščioniškuose paminkluose Šiaurės Kaukaze ir Užkaukazėje (žr. aukščiau). Žiedinis 5-ojo varianto auskaras, į kurio vidurinį pakabutį įvertas vynuogių kekės karolis iš stiklo ar emalio, rastas vienos cerkvės kape Gardine (Воронин, 1954, c. 181, рис. 99–14; АНБ, 1993, c. 257, рис.). Čia tik bendrais bruožais apžvelgėme antsmilkinius ir auskarus, kuriuos tyrinėtojai tiesiog pavadino vynuoginiais, arba su vynuogių kekės pakabučiais bei karoliais, nes, iš tiesų, ten pavaizduotos realinės vynuogės arba jų kekės. Mūsų supratimu, tai ir buvo svarbiausias šių papuošalų simbolis. Tačiau nesuprantama, kodėl panašius, tik stilizuotus pakabučius arba karolius tie patys tyrinėtojai vadina įvairiausiais pavadinimais, nors visiškai akivaizdu, kad jais buvo vaizduojama tas pat. Pavyzdžiui, šiek tiek stilizuotus vynuogių kekės pakabučius ta pati tyrinėtoja pavadina kukurūziniais (Kóčka-Krenz, 1993, p. 82–83, 230–231, žem. 32). Analizuodami auskarų ir antsmilkinių simbolius iš kitų Europos kraštų, priėjome prie išvados, kad vėlyvųjų viduramžių Lietuvos kapinyuose ir

kituose archeologijos paminkluose rasti įvairių tipų auskarų pakabučių karoliai bei į daugiakarolių antsmilkinių lankelius suverti karoliai – tai stilizuotos vynuogių kekės.

Vynmedžio šakelė yra vienas iš pačių ryškiausių Biblijos simbolių ir išreiškia santykius tarp Dievo ir Jo žmonių. Kristaus prilyginimas vynmedžiui Naujajame Testamente remiasi Evangelijos pagal Joną žodžiais: „Aš esu vynmedis, o mano Tėvas vynininkas. (...) Aš esu vynmedis, o jūs šakelės. Kas pasilieka manyje ir aš jame, tas duoda daug vaisių; nuo manęs atsiskyre, jūs negalite nieko nuveikti“ (Jn 15, 1–5). Taigi Kristus sakosi esąs kaip tikrasis vynmedis, kurio gyvybingas kamienas palaiko tikinčiuosius nelyginant vynmedis savo šakeles, ir tai reiškia: tik tas, kuris iš jo semiasi jėgų, gali išauginti tikrus vaisius (Ferguson, 1989, p. 39–40; Forstner, 1990, p. 180–183). Remiantis šia simbolio reikšme, auskarų pakabučiai simbolizuoja vynmedžio šakeles, o karoliai – vynuogių kekes.

Pakabučiai, t. y. simbolinės vynmedžio šakelės, būna prikabinoti prie auskarų lankelio arba kilpos, susuktos viename auskarų lankelio gale. Prikabinoti pakabučiai ant lankelio būna tik žiediniuose auskaruose, kurių forma atitinka graikišką minuskulinę raidę α (alfa). Mūsų išskirtos trys kilpinių auskarų formos taip pat atitinka graikiškas minuskulines raides – σ (sigma), ω (omega) ir ϕ (fi). Vadinamieji klaustuko formos auskarai atitinka dar vieną graikišką minuskulinę raidę ρ (ro). Šios raidės apačia auskaruose panaudota kaip pakabutis. Taigi auskaruose iš viso turime panaudotas penkias graikiškas minuskulines raides. Daugelyje kultūrų raidėms buvo teikiama ypatinga simbolinė reikšmė, nes jos yra Dievo žodžio materializacija ir turi atitinkamą reikšmę. Kristaus identifikavimui arba kai kurių žmonių bei daiktų ryšio su Kristumi parodymui nuo pirmųjų krikščionybės amžių buvo naudojamos graikiškos raidės. Labai dažnai tam buvo naudojamos pirmoji ir paskutinė graikų abėcėlės raidės α (alfa) ir ω (omega), kurios simbolizuoja Dievo Sūnų (Ferguson, 1989, p. 149–150; Forstner, 1990, p. 23–40). Dievo sūnų – Išganytoją – reiškia graikiškas žodis $\sigma\tau\eta\rho$ (soter), kurio pirmoji raidė yra σ (sigma)¹⁶⁰. Kristų simbolizuoti turėtų ir vienas iš graikiškų žodžių, prasidedančių raide ϕ (fi). Pavyzdžiui, tai gali būti žodis – $\phi\epsilon\gamma\gamma\omicron\zeta$ (šviesa), nes tai irgi yra vienas iš Kristaus simbolių. Štai Jo pasakyti žodžiai Jono evangelijoje: „Aš – pasaulio šviesa. Kas seka manimi, nebevaikščios tamsybėse, bet turės gyvenimo šviesą“ (Jn 8, 12) (Ferguson, 1989, p. 43; Forstner, 1990, p. 92–97). Galėtų tikti ir kitas žodis – $\phi\upsilon\tau\epsilon\iota\alpha$, kuris reiškia pasodintą augalą, o kartu ir vynmedį. Viena iš dažniausiai vartojamų raidžių Kristaus monogramose buvo ρ (ro). Tos monogramos buvo sudaromos įvairiais pavidalais iš ne mažiau kaip dviejų pirmųjų Kristaus vardo

raidžių – tai X (chi) ir ρ (ro) (Ferguson, 1989, p. 150). Simbolinę prasmę turi būtent minuskulinių (t. y. mažųjų) graikiškų raidžių pavaizdavimas. Nes Kristus sako: „Aš esu vynmedis, o mano Tėvas vynininkas“. Vadinasi, pagal simbolikos hierarchiją Kristus negalėjo būti vaizduojamas kaip aukščiausias. Taigi auskarų sandarą galima paaiškinti taip: pakabutis su karoliais – tai šakelė su vynuogėmis, kuri sujungta su vynmedžiu Kristumi.

Auskarai būna su vienu, dviem ir trimis pakabučiais, o į juos įverta po tris karolius. Skaičius vienas – tai vienybės, du – Kristaus dvigubos prigimties (žmogiškosios ir dieviškosios), o trys – Švč. Trejybės simbolis (Ferguson, 1989, p. 154–155)¹⁶¹.

Kaklo vėrinio detalės

Iš visiškai sunaikinto kapo perkasoje 20 atsitiktinai rasti trys pakabučiai. Jie rombo formos, pagaminti iš varinės skardelės (dydis 2,7x2,1, 2,6x1,85 cm). Viršutiniajame jų kampe prikniedytos šelės. Paviršiuje vos įžiūrimi iš vidaus į išorę išmūšti spurgeliai. Lyginant su analogiškais pakabučiais, tai turėtų būti kryžiaus simbolis. Kituose Lietuvos kapinyuose tokie pakabučiai randami įvairios sudėties kaklo vėrinuose. Į juos, be tokių pakabučių, būna įverta metalinių skambaliukų, arba kitaip vadinamų žvangučių, įvijų, stiklo karolių¹⁶². Kaklo vėriniai su tokiais pakabučiais buvo nešiojami XIV amžiuje ir XV a. I ketvirtyje. XIV a. pabaiga datuojamų kapų Alytaus kapinyne neišliko, o galbūt dar tuo metu čia ir nebuvo laidojama. Taigi šie kaklo vėrinio pakabučiai gali būti tik iš sunaikinto XV a. I ketvirčio kapo.

Paprastai kaklo vėrinuose būna ir *kauri* kriauklelės. Viena tokia kriauklelė rasta kape 1080, tačiau ji gulėjo prie mirusiojo šono, žemiau juosmens. Matyt, ji nieko bendro su kaklo vėrinu neturi (žr. skyrelyje „Devocionalijos“). Prie kaklo vėrinų, kuriuos būtų galima įvardyti kaip papuošalus, nepriskiriame ir vėrinų iš stiklo karolių, nes tai yra kitos kategorijos dirbiniai (taip pat žr. skyrelyje „Devocionalijos“). Paminėtina ir dar viena kaklo vėrinio detalė – tai skambaliukai, arba žvangučiai. Po vieną kitą tokį skambaliuką rasta ir alytiškių kapuose, tačiau jų vieta kape rodo kitokią paskirtį, todėl šie dirbiniai priskirti prie aprangos detalių.

Segės

Alytiškių kapuose rasta tik keletas segių – tai dvi apskritos skardinės, po vieną – apskritą lietinę, pasaginę, rozetinę ir žvaigždinę. Kaip matyti, tarp jų nėra kituose Lietuvos kapinyuose dažnai randamų žiedinių segių, rečiau pasitaikančių ažūrinių su rato simboliu ir širdies

pavidalo. Prie segių nepriskyrėme kelių apskritų sagtelių, nors jos ir buvo skirtos kažkokiam viršutiniam drabužiui susegti. Klasifikuojant dirbinius į atskiras kategorijas, mums atrodė, kad pagal paskirtį šias sagteles labiau tinka priskirti prie utilitarinių aprangos detalių, bet ne prie papuošalų.

Apskrita lietinė segė rasta moters kape 104 (25 pav.). Segės ornamentas nusitrynęs, įžiūrimos tik kai kurios detalės, liežuvėlis neišlikęs. Ji varinė, padengta pilku metalu, skersmuo 3,5 cm. Ši segė rasta viename iš turtinčiausių alytiškių moterų kapų, kuriam pagal įkapių gausumą ir turtingumą prilygsta tik XV a. I ketvirčio kapas 734. Kapo įkapių kompleksą sudaro: žiediniai 3-iojo varianto auskarai su C varianto pakabučiais, sagutės, smeigtukas, individualus žiedas, šeši žiedai su dviem išilginiais lygiagrečiais grioveliais lankelyje, peilis medinėmis kriaunomis ir odinis diržas su apkalukais. Šio komplekto kai kurių dirbinių chronologija – XV a. IV ketvirtis.

Apskritas lietinės segės XIV a. pabaigos–XV a. kapuose randamos retai, palyginus, kiek jų rasta XIII–XIV a. kapinyuose su sudegintų mirusiųjų kapais. Žinomi tik 7 XIV a. pabaigos–XV a. kapai iš 6 kapinyų, kuriuose rastos 8 tokios segės¹⁶³. Negalutiniais duomenimis, devyniuose XIII–XIV a. kapinyų sudegintų mirusiųjų kapuose ir atsitiktinai iš tokių suardytų kapų rasta virš 60 apskritų lietinių segių¹⁶⁴.

25 pav. Apskrita lietinė segė iš kabo 104.

Keletas jų rasta ir Lietuvos piliakalniuose¹⁶⁵. Be to, tokių segių rasta ir keliuose Livonijos XIII a. kapinyuose bei pilyse¹⁶⁶. Matyt, tokias seges gamino ir jas nešiojo iki 1387 m. Lietuvos krikšto, o vėlesnės buvo paveldėtos iš protėvių. Atrodo, tai susiję ir su jų paskirties pasikeitimu. Segės, kurios rastos ankstyvesniuose kapuose, t. y. XIV a. pabaigoje–XV a. pradžioje, aptiktos kaklo srityje¹⁶⁷. Vadinasi, jos buvo skirtos marškiniams ar kokiam nors kitam drabužiui susegti. Tuo tarpu XV a. II–IV ketvirčio kapuose šios segės į kapus įdėtos jau kaip papildomos įkapės¹⁶⁸. Alytiškės kape 104 apskrita lietinė segė rasta kairėje juosmens pusėje, o netoli jos gulėjo gana gausi kitų papildomų įkapių krūvelė.

Nenusistovėjęs šio tipo segių terminas¹⁶⁹. Vienur akcentuojama jų forma, kitur gamybos būdas, dar kitur ornamentas. Matyt, tinkamiausias būtų *apskritų lietinių segių* terminas, kuris leidžia jas atskirti nuo *apskritų skardinių segių* tipo. Visa šių segių plokštuma dekoruota or-

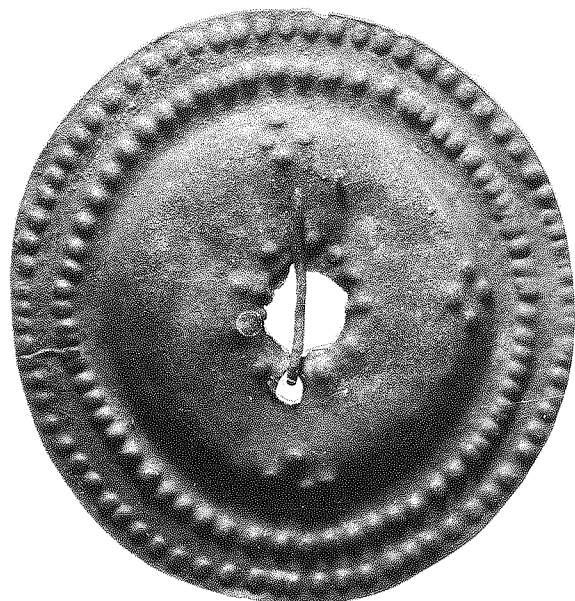
namentu, sukomponuotu iš stilizuotų, supintų augalinių ir geometrinių motyvų. Kai kuriose segėse jie papildyti animalistiniais motyvais. Dailėje toks ornamentas vadinamas *arabeska*.

Apskritos skardinės segės (26 pav.). Tai labiausiai paplitęs segių tipas Lietuvos vėlyvųjų viduramžių kapuose po 1387 m. krikšto. Apskritų skardinių segių yra keli tipai.

I tipo segės yra nedidelės, nuo 3,5 iki 4 cm skersmens, tik su skliautine dalimi. Jos, kaip ir apskritos lietinės segės, gana retai randamos XIV a. pabaigos–XV a. kapuose ir gana gausiai XIII–XIV a. kapinyuose su degtiniais kapais.

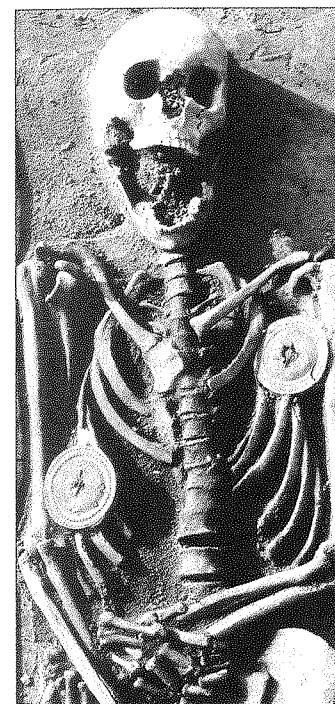
II tipo segės yra *su skliautu ir atbraila*, o jų skersmuo nuo 4,5 iki 8,5 cm. Virš 190 kapų iš daugiau kaip 30 Lietuvos kapinyų rasta daugiau kaip 400 II tipo apskritų skardinių segių¹⁷⁰, tačiau tik dvi tokios segės rastos alytiškės kape 156 bei dar vienos segės fragmentų rasta atsitiktinai perkasoje 2. Palyginus su kitų vienalaikių kapinyų duomenimis, tai dar vienas dėmesio vertas faktas (kaip ir II tipo LDK pinigėlių atveju, žr. aukščiau), nes tokiam dideliame kapinyne jų turėjo būti rasta žymiai daugiau. Pavyzdžiui, nuo Alytaus artimiausiame Bazorų kapinyne (apie 8–10 km į rytus nuo Alytaus kapinyne) tokios segės rastos net 7 kapuose, nors pačiame kapinyne atidengta tik 65 kapai.

Alytiškės kabo 156 segių skersmuo 8,2 ir 8,4 cm. Jos padarytos iš plonos apie 1 mm storio skardos. Segės susideda iš dviejų dalių – skliauto ir atbrailos. Skliauto vi-

26 pav. Apskrita skardinė segė iš kabo 156.

duryje – apskrita skylė (skersmuo nuo 1,2 iki 1,4 cm). Aplink šią skylę – apvalių spurgelių koncentrinis ratas. Šalia skylutės, į kurią įkabintas plonos vielos liežuvėlis. Pačiame skliaute svarbiausias simbolis – kryžmai išdėstyti keturios spurgelių grupės, kurių kiekviena vaizduoja kryželį. Atbrailoje – du koncentriniai apvalių spurgelių ratai. Visų simbolių (skliauto, atbrailos, koncentrinė ratų, skaičių ir kt.) reikšmių atskirai neanaluosime. Mums atrodo, kad čia svarbiausia atkreipti dėmesį į pagrindinį – kryžiaus simbolį ir jo kultines sąsajas su kitais apskritų skardinių segių pagrindiniais simboliais. Kitų tokių segių skliaute dar būna penki didesni spurgai ir vadinamasis augalinis ornamentas¹⁷¹. Penki spurgai turėtų simbolizuoti penkias Jėzaus žaizdas. Ką siekia pavaizduoti vadinamuoju augaliniu ornamentu? Jame matyti į vainiką supintos stilizuotos šakelės su spygliais. Krikščioniškoje ikonografijoje taip vaizduojamas erškėčių vainikas – Kristaus nukryžiuojimo ir kančios simbolis (Ferguson, 1989, p. 166). Taigi apskritų skardinių segių skliaute yra trys pagrindiniai simboliai – kryžius, erškėčių vainikas ir penkios Jėzaus žaizdos. Nuo XIV a. Šv. Kryžius buvo vienas iš pagrindinių pranciškonų garbinamų kulto objektų. Kartu Kryžiaus kultas yra viena iš Viešpaties Kančios ciklo dalių (Kantak, 1937, p. 216–217). Matyt, tie trys pagrindiniai simboliai, pavaizduoti segių skliaute, kaip tik ir bus susiję su pranciškonų garbinamais Šv. Kryžiaus ir Kristaus Kančios kultais. Juo labiau, kad pranciškonai buvo pagrindiniai 1387 m. krikšto organizatoriai, o XV a. pirmojoje pusėje – svarbiausi veikėjai Lietuvos christianizacijos procese (Svetikas, 1997c, p. 24–28). Neabejotina, kad šios segės – tai sakramentalijos, t. y. daiktai, padedantys gauti Dievo malonę ir pagalbą. Suvoikiant jas kaip sakramentalijas, kartu darosi aiškesnė ir jų paskirtis, dėl kurios bu-

27 pav. Moters kabo 156 detalė. Dešinės krūtinės pusės apačioje viena apskrita skardinė segė, o kairės viršuje – kita.

vo pareikšta įvairiausių nuomonių¹⁷². Akivaizdu, kad jų paskirtis neutilitarinė. Iš tiesų, ir alytiškės kape 156, kaip ir daugybėje kapų iš kitų kapinyų, šios segės gulėjo tose krūtinės vietose, kur jos niekaip negalėjo būti skirtos susegti kokiam nors drabužiui (27 pav.). Mums atrodo, jog jų utilitarinių sąsajų paieška su konkrečiais drabužiais yra beprasmė. Greičiausiai tokios segės buvo sudedamos mirusiajai į kapą arba prisegamos prie bet kokių viršutinių drabužių kaip kulto daiktai, siekiant parodyti jų savininkės šiame pasaulyje atliktus dievobaimingus darbus.

Alytiškės kape apskritos skardinės segės rastos kartu su dviem juostiniais žiedais, papuoštais dviem išilginiais lygiagrečiais grioveliais lankelyje. Šių segių klasteris iš kitų Lietuvos kapinyų labai platus. Iš jo matyti, kad daugiausia jos buvo naudojamos XIV a. pabaigoje–XV a. I ketvirtyje, žymiai rečiau II ketvirtyje. Labai nedaug jų iš III ketvirčio, o IV ketvirtyje į jas, matyt, jau buvo žiūrėta kaip paveldėtas iš protėvių¹⁷³. Tikriausiai alytiškės kapas su tokiomis segėmis yra iš XV a. II–III ketvirčio.

Pasaginė segė pastorintais galais¹⁷⁴ rasta vyro kape 1065 (28 pav.). Šio tipo segės kildinamos iš Skandinavijos šalių, kur jos plačiai paplitusios. Jų gam-

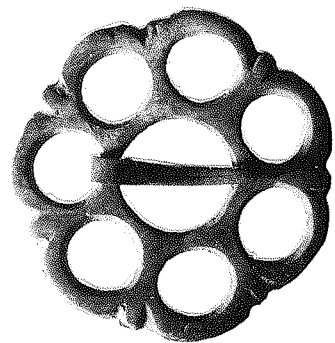

28 pav. Pasaginė segė pastorintais galais iš kabo 1065.

mybos pradžia datuojama IX a. pabaiga–X a. Daugiausia randamos vyrų kapuose. Rusijoje jos laikomos importinėmis (Мальм, 1967, c. 157–158, рис. 22:7–8)¹⁷⁵. Segės pastorintais galais nuo kitų vadinamųjų pasaginių segių skiriasi tuo, kad jų galai nėra atlenkti ir užbaigti įvairaus pavidalo galvutėmis. Segės pastorintais galais yra vienintelės iš visų vadinamųjų pasaginių segių, kurias galima susieti su pasagos simboliu. Jų yra ornamentuotų ir neornamentuotų. Prieš tris dešimtmečius buvo sakoma, kad tai gana negausus pasaginių segių variantas (Kulikauskienė, 1970a, p. 165), bet po keleto metų, jas suregistravus, paaiškėjo, kad žinoma netoli 300 jų radinių iš Lietuvos teritorijos, neįskaitant tokių segių radinių iš XIV a. pabaigos–XVI a. kapų (Vaitkunsienė, 1978, p. 60–63, 36 žem.). Pagal lankelio pjūvį šios segės išskirtos į 8 grupes (Ibid, p. 60). Alytiškio segė yra be ornamento, apskrito skerspjuvio (1 grupė), jos skersmuo virš 4 cm, lankelio storis nuo 0,55 iki 0,8 cm. Ji gulėjo prie mirusiojo dešiniojo peties, ant

mentikaulio. Kartu su ja kape rastas tik peilis medinėmis kriaunomis, todėl tikslesnė segės chronologija nėra aiški. Tokių segių rasta 21 kape iš 17 XIV a. pabaigos–XVII a. Lietuvos kapinynų¹⁷⁶. Neornamentuotų, analogiškų alytiškio segei, rasta Kavarsko k. 92, Radikių k. 34, Stripinių II k. 15. Kavarske tokia segė rasta kartu su 20 monetų, iš kurių vėlyviausios – Žygimanto Augusto kaldinti dvidešimčiai su 1570 m. data. Greičiausiai alytiškio segė irgi yra iš XVI a. IV ketvirčio.

Rozetinė septynlapė segė rasta moters kape 734 (29 pav.), kuris savo įkapėmis yra pats turtingiausias iš visų alytiškio moterų kapų ir datuojamas XV a. I ketvirčiu. Rozetinėms segėms yra skirtas atskiras straipsnis, kuriame išanalizuoti jų tipai, chronologija,

29 pav. Rozetinė septynlapė segė iš kapo 734.

simbolika ir galima paskirtis (Svetikas, 2000a, p. 173–187). Pagal lapelių skaičių rozetinės segės išskirtos į tris tipus: šešialapės (I tipas), septynlapės (II tipas) ir aštuonlapės (III tipas). Pagal langelių formą lapeliuose ir centrinių langų formą kiekvienas tipas dar išskirtas į variantus, o pastarieji pagal skirtingus atspaudus po taurėlapiais – į atmainas. Septynlapės segės išskirtos į du variantus. Šio rozetinių segių tipo rasta mažiausiai – tik 6 egzemplioriai. Visos jos rastos LDK Vilniaus vyskupijos teritorijoje. 1-ojo varianto segės yra su apskritimo formos langeliais. Tokių rasta penkios, viena iš jų alytiškės kape 734¹⁷⁷. 2-ojo varianto segė su penkiakampiais lapeliais ir langeliais bei apskritu centriniu langu rasta tik viena¹⁷⁸. Segė gulėjo kairėje alytiškės krūtinės pusėje virš juosmens (28 cm nuo peties ir 5–6 cm nuo kairiosios alkūnės). Apskritai, tokios segės daugiausia ir randamos krūtinės apačioje prie juosmens arba ant juosmens. Šios segės skersmuo 4,55 cm, storis 0,3 cm. Ji išlieta iš vario. Įsegimo adata ir nugarinė jos pusė varinė, o pusė briaunos ir geroji pusė padengta baltai pilku metalu.

Nustatyta, jog rozetinės segės LDK Vilniaus vyskupijoje atsirado kiek vėliau negu Kryžiuočių ordine ir Livonijoje, kur jomis buvo puošiamasi jau XIV a. antroje pusėje. Nėra kapų, kuriuose kartu būtų rastos XV a. vidurio–antrosios pusės monetos bei rozetinės segės. Tačiau didžioji dauguma dirbinių, sudarančių bendrus kapų inventorius su rozetinėmis segėmis, yra būtent iš XV a. Tačiau keli kapai datuojami XVI a. monetomis, ir pagal

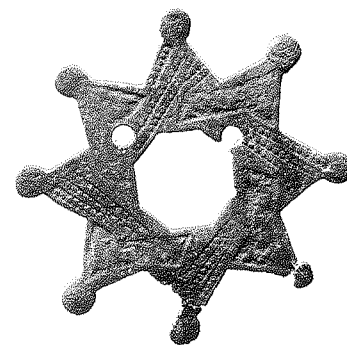
juos galima spręsti, kad kai kuriomis rozetinėmis segėmis buvo puošiamasi iki kontrreformacijos pradžios LDK, t. y. iki XVI a. aštuntojo dešimtmečio.

Rozetinės segės yra labai glaudžiai susijusios su gotikos meno estetika ir turi tas pačias simbolių reikšmes kaip ir gotikos rožiškieji langai. Jų ažūriniai langeliai, sudarantys apskritimą, ir vidurinis langas simbolizuoja šviesą, kuri yra vienas iš seniausių dieviškumo ir šventumo simbolių. Šviesa yra Kristaus simbolis. Tai rodo Jo pasakytą žodžiai Jono evangelijoje: „Aš – pasaulio šviesa. Kas seka manimi, nebevaikšės tamsybėse, bet turės gyvenimo šviesą“ (Jn 8:12) (Ferguson, 1989, p. 43; Forstner, 1990, p. 92–97). Kitas simbolis rozetinėse segėse yra rožė, kuri krikščioniškoje simbolikoje turi daug reikšmių. Raudona rožė primena praliėtą kraują ir Kristaus žaizdas, be to, simbolizuoja dubenį, į kurį buvo surinktas šventasis kraujas. Dėl simbolinio ryšio su Kristaus krauju kartu simbolizuoja ir mistinį prisikėlimą. Kadangi rožė viduramžiais buvo nekaltybės atributas, tai ji ir Marijos simbolis. Be to, raudona rožė apskritai simbolizuoja Dievo meilę (Becker, 1995, p. 215; Forstner, 1990, p. 119, 191–193). Rozetinių segių lapelių skaičius susijęs su skaičių simbolika. Septyni – reiškia Dievo sukurtą visumą. Pagal Bažnyčios tėvų mokymą – tai šventas skaičius, nes po šešių pasaulio kūrimo dienų septintą Dievas ilsėjosi (Forstner, 1990, p. 46–48). Septyni gali simbolizuoti septynis Marijos džiaugsmus ir sielvartus (Куреп, 1995, c. 379). Taigi septynlapės baltos spalvos segės gali simbolizuoti Švč. M. Mariją, nes Marija vadinama „rožė be spyglių“. Čia sutampa keli jos simboliai – tai rožė, balta spalva ir skaičius septyni. Be to, rožė visų pirma simbolizuoja moteriškąjį pradą, iščias, nes Mergelė Marija bažnytinėse giesmėse lyginama su rožė, o kūdikėlis Jėzus kartais vadinamas „Rožės pagimdytoju“. Išvada, kad rozetinių segių simbolika siejasi su Mergele Marija, paremia ir tai, kad jos kultas buvo išplitęs vėlyvųjų viduramžių Europoje, o iš ten kartu su vienuolijomis pasiekęs ir LDK. Todėl galima manyti, kad vienuolijomis arba žemesnieji bažnyčios hierarchai šias rozetines seges suteikdavo kaip dovanos ženklą katalikų tikėjimo bajorėms už jų pamaldumą ir atsivadavimą Bažnyčiai.

Žvaigždinė aštuonkampė segė rasta moters kape 449 (30 pav.). Ji sukomponuota iš dviejų rombų. Viršutinio rombo plokštuma dekoruota geometrinio arabeskos ornamentu, kuriame matyti trys riantos juostelės. Apatinio rombo kampuose įrežti trikampiai. Segės kampai užbaigti spurgeliais. Segės viduryje – aštuonkampė skylė, o liežuvėliui įkabinti išgręžtos dvi skylutės, nes viena išlūžusi. Šios varinės segės skersmuo 6 cm.

Žvaigždinė segė gulėjo krūtinės viršuje (12 cm nuo apatinio žandikaulio), kairėje pusėje. Kartu su ja rastas

žiedas paplatintu priekiu bei trys auskarai kilpiniu galu (vienas 1-ojo varianto 1-osios atmainos ir du 5-ojo varianto) auskarai, kurie datuojami XV a. I ketvirčiu. Palyginus su kitų tipų žvaigždinėmis segėmis (šešiakampėmis arba spindulinėmis, kurių yra labai įvairių, nes ir spindulių skaičius jose labai įvairus) tai aštuonkampės segės yra labai retos. Alytiškės segei artimiausios yra dvi aštuonkampės segės. Viena rasta Bečių k. 69, o kita atsitiktinai iš suardyto kapo Štangenvaldėje¹⁷⁹ (Schiefferdecker, 1871, p. 45–46, lent. I:11.). Šios dvi segės identiškos¹⁸⁰, jų galai užbaigti trilapiais, o ties kiekvienu kampu yra po rozetės atspaudą. Tačiau palyginus su alytiškės sege, matyti keli esminiai kompozicijos skirtumai, iš kurių svarbiausia yra tai, kad tose segėse nėra dviejų rombų kombinacijos ir arabeskos ornamento. Vadinasi, tai du visiškai skirtingi šio tipo variantai. Taigi alytiškė žvaigždinė aštuonkampė segė neturi sau analogų ir priskirtina prie unikalių radinių.

30 pav. Žvaigždinė aštuonkampė segė iš kapo 449.

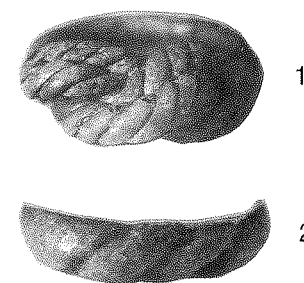
Aštuonkampis, arba oktagonas, jau ankstyvojoje krikščionybėje paplitusiu požūriū, išreiškė moteriškumą, Bažnyčios glėbį ir simbolizavo Kristaus prisikėlimą (Becker, 1995, p. 28; Forstner, 1990, p. 48–50). Žvaigždė gali simbolizuoti tiek Kristų, tiek ir Švč. M. Mariją, kuri vadinama „jūros žvaigždė“ ir kt. (Ferguson, 1989, p. 44–45; Forstner, 1990, p. 104).

Žiedai

107 alytiškio kapuose rasta 148 žiedai. Be to, dar 20 jų aptikta atsitiktinai iš suardyto kapų. Taigi iš viso rasta 168 žiedai. XIV a. pabaigos–XVII a. kapuose žiedai yra pati gausiausia įkapių grupė po monetų. Lietuvos archeologai šio laikotarpio kapinynų publikacijose¹⁸¹ žiedus klasifikavo įvairiai. Pagrindiniu kriterijumi buvo pasirenkama žiedo konstrukcija arba forma, tačiau kai kurių paminklų žiedai suklasifikuoti nenurodant jokių kriterijų¹⁸². Visoms klasifikacijoms bendra tai, kad jose žiedai išskirti į dvi arba tris (retkarčiais keturias) grupes, o pastarosios į keletą pogrupių. Žieduose simbolių nepastebėjo nei vienas iš tyrinėtojų, be to, neskirta dėmesio ir jų chronologijai. Žymiai daugiau dėmesio žiedams yra skyrę Rytų ir Vidurio Europos valstybių archeologės (Недошивина,

1967, c. 253–274; Седова, 1981, c. 121–143; Сарачева, 1994, c. 85–97; Кóчка-Krenz, 1993, p. 114–125)¹⁸³. Jos suklasifikavo dideles atskirų regionų žiedų kolekcijas. Deja, tai daugiausia ankstyvųjų viduramžių laikotarpio žiedai.

Prieš dešimtmetį Lietuvoje buvo parašytas darbas, kuris skirtas XIV a. pabaigos–XVII a. žiedų tipologijai ir chronologijai (Svetikas, 1991š)¹⁸⁴. Tame darbe atsiskyta žiedus klasifikuoti pagal konstrukciją (įvija, sukeistais galais bei uždaru lankeliu), nes bet kurios konstrukcijos žiedo gamybai būna panaudoti įvairūs ruošiniai, technologijos, skirtingi metalai ir inkrustacinės medžiagos. Svarbūs tipiniai požymiai yra patys žiedo ruošiniai (viela, skarda, juostelė, strypelis, kartais ir plokštelė) bei jų dydžiai,

31 pav. Pinti ir pynimą imituojantys žiedai: 1 – perkasa 64, 2 – perkasa 71.

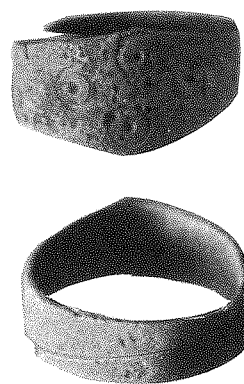
forma ir skersinio pjūvio pavidalas. Žiedų gamybai buvo naudojami įvairūs technikos būdai – tai liejimas, šaltas kalimo būdas (tempimas, plakimas), valcavimas, o galutiniam dirbinio užbaigimui – šlifavimas, kniedijimas, litavimas, graviravimas, spaudimas, inkrustavimas. Vieliniams ruošiniams buvo naudojamas pynimas ir vijimas. Tordiravimo technika naudota juostiniams keturkampiams ruošiniams. Kartais būna sudėtinga atsekti žiedo gamybos eigą, tačiau kai kurie technikos būdai yra paprasti ir charakteringi, t. y. jau pats būdas leidžia įvardinti tipą (pvz., pinti žiedai). Išskiriant žiedo tipą yra svarbūs priekinės dalies morfologiniai požymiai (forma, simboliai, žymenys) ir masinė vieno pavyzdžio gamyba. Taigi žiedų tipai, jų variantai ir atmainos išskirti atsižvelgiant į visus nurodytus požymius. Gausioje žiedų kolekcijoje yra ne tik tipinių žiedų, bet taip pat individualių, kurie išskirti į atskirą grupę.

Pinti ir pynimą imituojantys žiedai (I tipas). Perkasoje 64 atsitiktinai rastas pinta priekine dalimi žiedas (31:1 pav.), o perkasoje 71 – žiedo, imituojančio pynimą, fragmentas (31:2 pav.). Įvairių šio tipo variantų tiek Lietuvoje, tiek ir kaimyniniuose kraštuose rasta daug. Jų rasta ir XIII–XIV a. kapinynuose su degintiniais kapais. Po 1387 m. Lietuvos krikšto tokių žiedų gausiai rasta XIV a. pabaigos–XV a. I ketvirčio kapuose bei vienas kitas II ketvirčio pradžioje.

Pinti ir pynimą imituojantys žiedai simbolizuoja vainiką, bet dažniau erškėčių vainiką, kuris yra Kristaus nukryžiuavimo ir kančių simbolis (Ferguson, 1989, p. 166).

Skardiniai žiedai alfa galais (II tipas). Šio tipo žiedai padaryti iš plokščios skardinės juostelės, kuri viduryje paplatinta ir dažnai yra rombo ar ovalo formos, o galai nusiaurinti, kartais nusmailinti. Jie vienlankiai su apskritomis skardinėmis segėmis, kurios gamintos irgi iš skardos. Lygiai kaip ir žiedinių auskarų, šių žiedų galai sukeisti ir atitinka minuskulinę graikišką raidę α (alfa)¹⁸⁵. Pagal skirtingus simbolius paplatintoje dalyje išskiriami šio žiedų tipo variantai, o pagal dekoratyvines detales – jų atmainos.

Alytaus kapinyne rasti 7 skardiniai žiedai alfa galais. Trys iš jų rasti atsitiktinai iš suardytų kapų perkasoje 9, 14, 20, o kiti keturi – dviejuose moterų kapuose (1 – k. 233, 3 – k. 734). Alytiškių 6 žiedus galime išskirti tik į du variantus, nes dar vieno žiedo paplatintoje dalyje ne visos detalės yra įžiūrimos. Įdomu, jog kiekvienas kapo 734 žiedas yra skirtingo varianto.

32 pav. Skardinis 1-ojo varianto žiedas alfa galais iš kapo 734.

1-ojo varianto žiedų paplatintoje dalyje yra akinis kryžius iš keturių akių (32 pav.). Alytaus kapinyne rasti penki tokie žiedai (po vieną kapuose 233 ir 734 bei perkasoje 9, 14 ir Nr. 20). Visi jie pagaminti iš varinės skardos. Tai retas skardininių žiedų variantas. Dar keli tokie žiedai rasti tik LDK Vilniaus vyskupijos teritorijoje tyrinėtuose kapinyuose¹⁸⁶. Žemaičių vyskupijoje šio varianto žiedų nerasta. Skardininių žiedų su akiniu kryžiumi paplatintoje dalyje rasta ir Vidurio Europos valstybėse (Vāna, 1954, p. 66, lent. III:39).

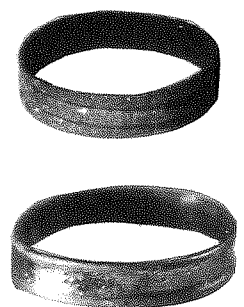
2-ojo varianto žiedų paplatintoje dalyje yra bėgančiomis linijomis išgraviruotas X formos kryžius, arba kristograma. Vienas toks žiedas rastas kape 734. Šio varianto žiedų Lietuvos kapinyuose rasta nedaug¹⁸⁷.

Vienas iš trijų kapo 734 skardininių žiedų yra *nenustatyto varianto*. Jo paplatintoje dalyje įžiūrimas tik horizontalus rantelis, dalijantis jį į tris dalis. Skardininių žiedų, kurių paplatintoji dalis būna padalinta į tris dalis, yra keletas variantų bei keliolika jų atmainų. Deja, vienos alytiškės žiedo negalime priskirti kuriam nors variantui, nes telikusi viena detalė.

Skardiniai žiedai rasti XV a. I ketvirčio alytiškių kapų komplektuose: su daugiakaroliais antsmilkiniais, II tipo LDK pinigėliais, kilpiniais 1-ojo varianto 1-osios atmainos ir 6-ojo varianto auskarais, septynlape rozetine sege, amuletu, geležine grandimi, juostiniais žie-

dais su dviem išilginiais lygiagrečiais grioveliais lankelyje, žiedu juostiniu lygiu paviršiumi, įtvėriamuoju peiliu.

Skardininių žiedų alfa galais Lietuvos kapinyuose rasta labai daug: 245 kapuose iš 41 kapinyno jų rasta apie 460¹⁸⁸. Daugiausia jų rasta Žemaitijos vyskupijoje: 406 žiedai 197 kapuose iš 23 kapinynų. Šio tipo žiedų klasteris labai gausus ir pagal jo duomenis galima spręsti, jog tokie dirbiniai anksčiau pasirodė Vilniaus vyskupijoje, kur jie daugiausia randami XIV a. pabaigos–XV a. I ketvirčio ir žymiai rečiau II ketvirčio kapuose. Žemaičių vyskupijoje tokie žiedai pasirodė po 1413 m. krikšto ir buvo naudojami XV a. II–III ketvirtyje.

33 pav. Juostiniai 1-ojo varianto žiedai: 1 – kapas 27, 2 – kapas 734.

galai sujungti kniede. Pastarojo varianto žiedai rasti tik Žemaičių vyskupijos kapinyuose.

1-ojo varianto (33:1 pav.) juostinių žiedų tipinis požymis – lankelyje įspaustos arba įrėžtos dvi lygiagrečios išilginės linijos (pavieniais atvejais būna ir viena). Šios linijos padalija lankelį į tris dalis. Akivaizdu, kad tuo siekta pavaizduoti Švč. Trejybės simbolį.

54 juostiniai 1-ojo varianto žiedai rasti 41 alytiškių kape. Nė vieno tokio žiedo nerasta vyrų kapuose. Po vieną šio varianto žiedą rasta 5 vaikų (92, 140, 352, 422, 639) ir 28 moterų kapuose (9, 27, 40, 58, 91, 185, 464, 493, 507, 508, 566, 614, 655, 689, 705, 733, 776, 799, 826, 836, 946, 958, 995, 997, 1008, 1013, 1042, 1092). Po du žiedus rasta 6 moterų kapuose (156, 265, 424, 594, 734, 833). Išsiskiria du moterų kapai: k. 337 buvo 3 tokie žiedai, o k. 104 net 6. Iš viso 1-ojo varianto žiedai rasti 36 moterų kapuose. Dar 7 tokie žiedai rasti atsitiktinai iš suardytų kapų perkasoje 11, 26, 31 (2), 67, 81, 102. Taigi iš viso Alytaus kapinyne rasta 61 1-ojo varianto juostinis žiedas. Tai didžiausias alytiškių žiedų variantas, sudarantis daugiau negu trečdali visos kolekcijos. Kaip jau minėta, šio varianto žiedų lankelyje būna įrėžtos dvi lygiagrečios išilginės linijos, tačiau keliuose alytiškių žieduose

Juostiniai žiedai (III tipas). Šio tipo žiedai buvo gaminami iš įvairaus skerspūvio juostelės ir yra uždari¹⁸⁹. Tačiau pasitaiko žiedų, kurių lankelis neuždaras, arba alfa galais. Skiriami šeši juostinių žiedų variantai. Alytiškių žiedų kolekcijoje nėra 3-iojo varianto žiedų su kristograma IHS bei 5-ojo varianto iš plokščios juostelės pagamintų žiedų, kurių

buvo įrėžta tik viena tokia linija (265, 705, 958, perkasoje 81). Šių žiedų išorinis skersmuo svyruoja nuo 1,62 iki 2,46 cm, o vidaus – nuo 1,37 iki 2,25 cm. Jų lankelio storis nuo 0,07 iki 0,18 cm, o plotis nuo 0,21 iki 0,61 cm. Visi žiedai pagaminti iš varinės juostelės, išskyrus keturis. Kapų 464 ir 689 varinių žiedų lankelyje matyti gelsvo metalo pėdsakai. Matyt, tai auksavimo liekanos. Perkasoje 81 rasto varinio žiedo lankelyje išlikę sidabravimo pėdsakų. Iš šio varianto žiedų išsiskiria sidabrinis kapo 734 žiedas (33:2 pav.), kurio lankelis valcuotas, lovelio formos, o jo paviršius auksuotas.

Juostiniai 1-ojo varianto žiedai rasti komplektuose su XV a. I ketvirčio–XVII a. II ketvirčio monetomis ir įkapėmis: Aleksandro (1 k.), Žygimanto Augusto (1 k.) ir nenustatytomis (1 k.) monetomis;

34 pav. Juostinis 2-ojo varianto žiedas iš kapo 720.

II ir III tipo LDK pinigėliais (II – 1 k.; III – 2 k.); Aleksandro (5 k.), Žygimanto Senojo (1 k.), Žygimanto Augusto (1 k.) ir Gustavo Adolfo (1 k.) monetomis; daugiakaroliais antsmilkiniais (1 k.); kilpiniais 1-ojo (2 k.) ir 6-ojo (1 k.) varianto auskarais; žiediniais 1-ojo (1 k.), 2-ojo (4 k.), 3-iojo (1 k.), 4-ojo (2 k.) ir 5-ojo (1 k.) varianto auskarais; vadinamaisiais klaustuko formos 3-iojo (4 k.), 5-ojo (1 k.) ir nenustatyto (1 k.) varianto auskarais; apskrita lietinė sege; apskritomis skardinėmis segėmis (1 k.); rozetine septynlape sege; skardiniais alfa galais žiedais (1 k.); juostiniais 2-ojo (1 k.) ir 6-ojo (1 k.) varianto žiedais (2 k.); vieliniais 1-ojo ir 2-ojo varianto žiedais (2 k.); signetiniais žiedais (2 k.); meilės žiedu; individualiu žiedu (1 k.); įtvėriamaisiais peiliais (9 k.); peiliais medinėmis ir kaulinėmis kriaunomis (18 k.); nenustatyto tipo peiliais (2 k.); geležinėmis apskritomis (1 k.), D raidės formos (2 k.) ir keturkampėmis (2 k.) sagtimis; žalvarinėmis (1 k.) ir geležinėmis (3 k.) grandimis; kauliniu stiliumi; sagutėmis (3 k.); verpstukais (3 k.); smeigtukais (2 k.); odiniais diržais ir perpečėmis (2 k.), odiniais kapšeliais su simboliniais apkalais (1 k.); puodu; amuletu; adatomis (2 k.); pincetu. Keturiuose kapuose 1-ojo varianto juostiniai žiedai buvo vienintelės įkapės.

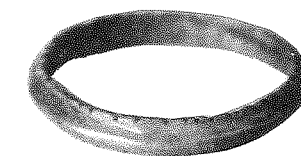
1-ojo varianto juostinių žiedų gausiai rasta ir kituose Lietuvos kapinyuose (285 žiedai 202 kapuose iš 50 kapinynų)¹⁹⁰. Pagal gausaus klasterio duomenis jų chronologija, lyginant su alytiškių žiedų klasterio duomenimis, siek tiek prasiplečia – XIV a. pabaiga–XVII a. IV ketvirtis.

2-ojo varianto (34 pav.) juostiniai žiedai taip pat yra uždaru lankeliu, kuris skerspūvyje būna plokščias, keturkampis ir pusapvalis. Tokių žiedų lankelis lygus, be puošybos detalių.

21 juostinis 2-ojo varianto žiedas rastas 17 alytiškių kapų. Po vieną šio varianto žiedą rasta 5 vaikų ir paaug-

lių (323, 660, 745A, 801, 814), 8 moterų (69, 72, 180, 337, 466, 720, 1011, 1122) ir 2 vyrų kapuose (860, 1109). Dviejų tokių žiedų fragmentai buvo rasti moters kape 73. Išsiskiria moters kapas 3, kuriame mirusiajai ant abiejų rankų pirštų buvo užmauti 4 tokie žiedai. Dar vienas juostinis 2-ojo varianto žiedas rastas atsitiktinai iš suardyto kapo perkasoje 67. Taigi iš viso Alytaus kapinyne rasta 22 juostiniai 2-ojo varianto žiedai. Visi žiedai pagaminti iš vario.

Juostiniai 2-ojo varianto žiedai rasti negausiuose komplektuose su XV a. III–IV ketvirčio–XVI a. IV ketvirčio monetomis ir įkapėmis: Aleksandro (1 k.), Žygimanto Augusto (1 k.) ir nenustatytomis (1 k.) monetomis;

35 pav. Juostinis 4-ojo varianto žiedas iš kapo Nr. 600.

žiediniu 1-ojo varianto auskaru; vadinamaisiais klaustuko formos 3-iojo (1 k.) ir nenustatyto (1 k.) varianto auskarais; juostiniais 1-ojo varianto žiedais (1 k.); signetiniais žiedais (2 k.); įtvėriamuoju peiliu; peiliais medinėmis kriaunomis (2 k.); rožiniu; geležinėmis bei žalvarinėmis pusapskritimio (2 k.) ir keturkampėmis (2 k.) sagtimis; variniais apkalais su širdelių eilute (1 k.); geležinėmis kabėmis (1 k.). Šėsiuose kapuose 2-ojo varianto juostiniai žiedai buvo vienintelės įkapės.

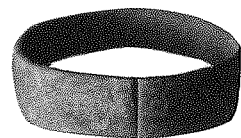
2-ojo varianto juostinių žiedų, palyginus su 1-ojo varianto juostiniais žiedais, kituose Lietuvos kapinyuose rasta nedaug (88 žiedai 68 kapuose iš 30 kapinynų)¹⁹¹. Pagal 2-ojo varianto juostinių žiedų klasterio duomenis jų chronologija, lyginant su alytiškių žiedų klasterio duomenimis, prasiplečia iki XVII a. IV ketvirčio. Duomenų ankstyvesnei chronologijai nei XV a. III–IV ketvirtis nėra.

4-ojo varianto (35 pav.) juostinių žiedų lankelio viduryje padarytas išilginis pusiau apvalaus skerspūvio rantelis, kuris lankelį dalija į tris dalis. Lankelio kraštai puošti skersinėmis įkartomis. Šio varianto žiedai, kaip ir juostiniai 1-ojo varianto, simbolizuoja Švč. Trejybę.

3 šio varianto žiedai rasti 3 alytiškių kapuose: moters k. 240, kūdikio k. 600 ir vyro k. 830. Visi jie padengti pilku arba baltai pilku metalu.

Dviejuose kapuose 4-ojo varianto žiedai buvo vienintelės įkapės, o viename rasti komplekte su rožinio karoliais, apskrita žalvarine marškinių sagtele ir tretininko kapšelio simboliniu apkalu.

Iš kitų Lietuvos kapinynų žinome dar 8 tokius žiedus¹⁹². Jie rasti komplektuose su XVII a. II–III ketvirčio monetomis ir įkapėmis. Alytiškių 4-ojo varianto žiedai taip pat turėtų būti datuoti XVII a. II–III ketvirčiu.

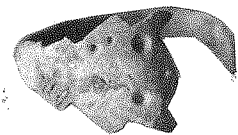
36 pav. Juostinis 6-ojo varianto žiedas iš kapo 734.

žymės, o kartais aptinkamos ir plokštelės, atšokusios nuo lankelio. Tik vienas 6-ojo varianto žiedas rastas turtingiausiame XV a. I ketvirčio alytiškės kape 734. Dar kelis tokius žiedus žinome iš kitų Lietuvos kapinynų¹⁹³.

Ž i e d a i s u d u o b u t ė m i s (IV tipas). Šio tipo žiedų lankelis yra uždaras, jų priekinė dalis paplatinta ir profiliuota, o joje įgręžtos duobutės, kuriomis pavaizduoti keli simboliai. Kai kurie tyrinėtojai pagal duobučių skaičių bei jų išdėstymą skiria 5 šio tipo žiedų rūšis (Varnas, Ivanauskas, 1987, p. 31). Visoje Lietuvos žiedų kolekcijoje tarp šio tipo žiedų galima išskirti du variantus, o juos pagal priekinėje dalyje pavaizduotus simbolius dar į ketletą atmainų.

1-ojo varianto (37:1 pav.) žiedų priekinė paplatintoji dalis nuo 2-ojo varianto žiedų skiriasi tuo, kad ji nepadalinta į tris dalis, o yra ištisinė su karpytomis kraštais. Šio varianto žiedų paplatintoji dalis yra tiek plona, jog visi jie rasti ištrupėję, todėl negalime nustatyti tikslios duobučių kompozicijos, o kartu ir simbolių. 4 tokie žiedai rasti 3 alytiškių kapuose: moterų kapuose 59 ir 616 (du) bei vaiko kape 686. Visi pagaminti iš vario. Jie rasti kartu su Aleksandro denarais (2 k.) ir nenustatyta moneta, žiediniais 4-ojo varianto auskarais su B varianto pakabučiais, peiliais medinėmis (2 k.) ir kaulinėmis (1 k.) kriaunomis, apkaliuku. Galbūt alytiškių kapuose šių žiedų chronologija apima tik XVI a. I ketvirtį, tačiau pagal kitų Lietuvos kapinynų duomenis ji siekia ir II ketvirtį.

2-ojo varianto (37:2 pav.) žiedų paplatintoji dalis padalyta į tris dalis. Vidurinioji būna ovalo formos arba apskrita ir ji dalija žiedą į tris dalis, kurios turėtų simbolizuoti Švč. Trejybę. Dažniausiai vidurinėje dalyje būna kryžius iš penkių duobučių. Penkios duobutės, matyt, simbolizuoja penkias Jėzaus žaizdas. Alytiškių žiedų kolekcijoje nepasitaikė žiedų, kurių vidurinėje dalyje būtų rozetė iš šešių – aštuonių duobučių, bet kituose Lietuvos kapinynuose tokių žiedų rasta. Dviejose kraštinėse dalyse būna įgręžta po aštuonias duobutes. Skaičius aštuoni krikščioniškoje simbolikoje reiškia „pirmą savaitės dieną“ po septynių, t. y. dieną, kada Kristus prisikėlė ir nužengė į Dangų (Forstner, 1990, p. 48–50). 7 šio varianto žiedai rasti 6 alytiškių moterų kapuose (177, 473, 539, 562, 644, 760). Kape 562 ant mirusiosios abiejų rankų pirštų buvo užmauta po vieną tokį žiedą. Visi šie žiedai

1

2

37 pav. Žiedai su duobutėmis:
1 – 1-ojo varianto iš kapo 686,
2 – 2-ojo varianto iš kapo 539.

čiausiai jie pakeitė IV tipo 1-ojo varianto žiedus XVI a. II ketvirtyje ir buvo gaminami daugiau negu šimtmetį. Taigi šio varianto alytiškių žiedai ne ankstyvesni nei XVI a. II ketvirtis, o vėlyviausia jų chronologijos riba neaiški.

Žinome dar 108 žiedus su duobutėmis, kurie rasti 27 Lietuvos kapinynų 82 kapuose¹⁹⁴.

S i g n e t i n i a i ž i e d a i (V tipas). XVI–XVII a. Lietuvos kapinynuose rasta labai daug žiedų, kurių akyse išgraviruoti įvairiausi ženklai. Tokie žiedai daugiausia randami moterų bei vaikų ir žymiai rečiau vyrų kapuose. Archeologai ir muziejininkai buitinėje kalboje juos vadina signetininiais. Tačiau tai nevisiškai atitinka istorijos realijas, nes signetu vadinamas žiedas kaip skiriamasis valdžios ženklas ir antspaudavimo priemonė. Jo akyje turėtų būti išraižytas herbas arba monograma. Šio tipo žiedų apibūdinimas yra sąlyginis, nes sudėtinga parinkti tinkamą pavadinimą.

Prie šio tipo priskirti žiedai yra uždaros konstrukcijos, paplatinta priekine plokščia dalimi, kuri dažniausiai būna ovalo formos, bei žiedai prie juostinio lankelio prilituota apskrita arba ovalia plokštele. Daugumos žiedų priekinėje dalyje – akyje – išgraviruoti ženklai. Kai kurie tyrinėtojai pastebėjo, kad jie puošti įvairiai sukomponuotomis įkartomis (Urbanavičius, 1979, p. 146) bei įraižomis, primenančiomis raides, arba beprasmiškais brūkšniais, primenančiais raides (Varnas, 1986, p. 33; Varnas, Ivanauskas, 1987, p. 32). Matyt, ženklai nėra beprasmiški, nes juose matyti krikščioniški simboliai. Vienus iš jų galime nesunkiai atpažinti, o kitus būtina sistemingai išanalizuoti, norint nustatyti tikėtinas jų reikšmes. Pavyzdžiui, kai kurių žiedų akyje išraižyta vadinamoji „žvaigždutė“ – *, kuri iš tiesų yra kristograma. Kitų žiedų akyje vertikaliai arba įstrižai išraižyti tiesūs ir lenkti brūkšniai, kurių dažniausiai pastebime po penkis. Galima šių brūkšnių interpretacija – plaštakos imitavimas arba penkios Jė-

pagaminti iš vario. 2-ojo varianto žiedai rasti kartu su Aleksandro (2 k.) ir Žygimanto Senojo (1 k.) monetomis, peiliais medinėmis kriaunomis (3 k.), rožiniu, geležinėmis pusapskritimo formos sagtimis. Nepatikima šiuos žiedus remiantis Aleksandro monetomis, datuoti XVI a. I ketvirčiu, nes kituose kapinynuose jie rasti net su XVII a. III ketvirčio monetomis. Greičiausiai jie pakeitė IV tipo 1-ojo varianto žiedus XVI a. II ketvirtyje ir buvo gaminami daugiau negu šimtmetį. Taigi šio varianto alytiškių žiedai ne ankstyvesni nei XVI a. II ketvirtis, o vėlyviausia jų chronologijos riba neaiški.

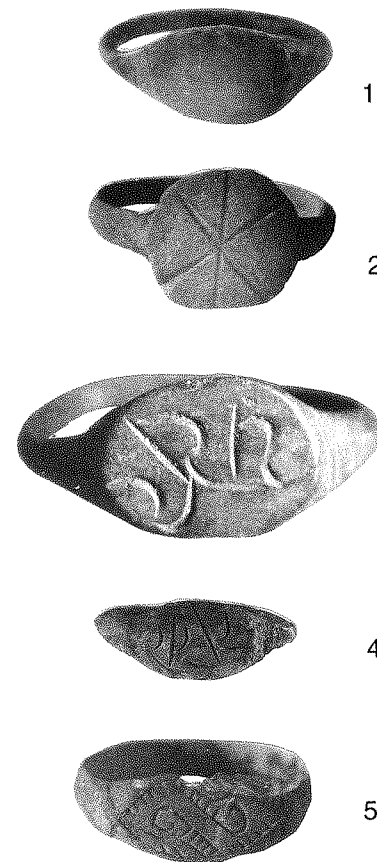

38 pav. Signetinis 1-osios grupės žiedas iš kapo 43.

zaus žaizdos. Dar kituose žieduose išraižytos raidės arba jų imitacijos. Alytiškių signetinius žiedus pagal gamybos požymius skiriame į dvi grupes (ne variantus!).
1-osios grupės (38 pav.) žiedų lankeliui buvo naudojama neuždara juostelė, prie kurios prilituojama apskrita arba ovali plokštelė – akis. Rasti 6 tokie žiedai: po vieną 4 moterų kapuose 43, 58, 540, 1032 ir 2 atsitiktinai perkasoje 77 ir 85. Visi jie pagaminti iš vario. Kape 43 rasta žiedo lankelis ir nuo jo atšokusi apskrita plokštelė, kurios geroji pusė paveikta korozijos. Ženklų joje nematyti. Kape 58 aptikta tiksliai labai korozijos paveikta žiedo plokštelė, o pats lankelis visiškai sunykęs. Kitų žiedų lankeliai rasti be plokštelių. Visų jų galuose išlikę litavimo pėdsakų. Šios grupės žiedai rasti komplektuose su XV–XVI a. įkapėmis: daugiakaroliais antsmilkiais (1 k.); kilpiniu 1-ojo varianto, žiediniais 4-ojo (1 k.) ir 5-ojo varianto (1 k.) auskarais; žiedu, papuoštu dviem išilginiais lygiagrečiais grioveliais lankelyje; įtvieriamaisiais peiliais (2 k.), peiliais medinėmis (1 k.) ir kaulinėmis (1 k.) kriaunomis, geležine grandimi. Kituose Lietuvos kapinynuose šios grupės signetinių žiedų rasta nedaug¹⁹⁵.

2-osios grupės (39 pav.) žiedų lankelis yra uždaras, o akis – paplatinta priekinė plokščia dalis. 17 šios grupės žiedų rasta 14 moterų kapų (247, 279, 337, 359, 449, 524 (2), 545, 677, 735, 833 (2), 920, 934, 1122, 1125) ir vaiko kape 840. Kapuose 524 ir 833 mirusiosios palaidotos su dviem vienodais šios grupės signetininiais žiedais. Tik kape 279 žiedo lankelis skersiniame pjūvyje keturkampis, o visų kitų – pusapvalis. Didžioji dalis žiedų yra variniai, kiti padengti pilku arba baltai pilku metalu. Penkių žiedų (kapų 359, 449, 545, 735, 920) akis lygi ir joje ženklai, matyt, nebuvo išraižyti. Kape 934 žiedo akyje ženklų nematyti, nes jis paveiktas korozijos. Kape 1122 žiedo akis turėjusi sąlytį su drabužio audiniu, kuris mineralizavosi ir per jį ženklų nematyti. Kelių žiedų akys (kapų 337 (39:1 pav.), 524 (vieno žiedo iš dviejų), 677, 1125) paveiktos korozijos ir jose matyti tik kai kurios ženklų detalės. Tik šešiuose žieduose matyti aiškiai išraižyti ženklai. Labai aiškiai išraižyta kristograma * kape 247 žiedo akyje (39:2 pav.). Ženklai, primenantys raides, išraižyti vaiko kape 840 (39:3 pav.) ir moters kape 524 (vieno iš dviejų, 39:4 pav.) žiedų akyse. Kape 279 žiedo akyje išraižytos vertikalios ir horizontalios linijos, o dviejų visiškai identiškų žiedų iš kape 833 – rantiškos įstrižos linijos (39:5 pav.).

Šios grupės signetiniai žiedai rasti komplektuose su XV–XVII a. monetomis ir įkapėmis: Aleksandro (2 k.),

39 pav. Signetiniai 2-osios grupės žiedai:
1 – kape 337, 2 – kape 247, 3 – k. 840,
4) – kape 524, 5 – kape 833.

Labai gausiai signetinių 2-osios grupės žiedų rasta kituose Lietuvos kapinynuose. Iš viso jų rasta virš 400 beveik 200 kapuose iš daugiau kaip 30 kapinynų¹⁹⁶. Kai kuriuose kapuose mirusieji buvo palaidoti su dviem, trimis, keturiais, penkiais, šešiais, septyniais, aštuoniais, devyniais, dešimt, netgi dvylika tokių žiedų. Pavieniai signetiniai 2-osios grupės žiedai buvo naudojami XV–XVI a. pirmojoje pusėje, o masiškai jau po kontrreformacijos XVI a. pabaigoje ir per visą XVII a.

V i e l i n i a i ž i e d a i (VI tipas). Kai kurių žiedų gamybai buvo naudojama tik plona vielytė, todėl pagal šį požymį juos išskyrėme į atskirą tipą. Tokių žiedų akis buvo padaroma susukant lankelio galus į mazgą. Pats lankelis buvo padaromas dviem būdais. Vienų žiedų lankelis pagamintas iš dviejų vielyčių, t. y. viena vielytė tampriai apvyniota kita vielyte, o galai užbaigti mazgu. Tokie žiedai priskirti 1-ajam variantui. Kitų žiedų lankelis padarytas iš 2–4 lygiagrečių vielyčių, kurių galai susukti į mazgą. Tokie žiedai priskirti 2-ajam variantui.

Žygimanto Augusto (1 k.) ir Zigmano Vazos (1 k.) monetomis; kilpiniais 1-ojo ir 5-ojo varianto (1 k.) bei žiediniais 2-ojo varianto (1 k.) auskarais; žvaigždine aštuonkampe sege; juostiniais 1-ojo (2 k.) ir 2-ojo (2 k.) varianto žiedais; įtvieriamuoju peiliu (1 k.); peiliais medinėmis (5 k.) ir kaulinėmis (1 k.) kriaunomis; saga; geležinėmis pusapskritimo formos (1 k.) ir keturkampėmis (1 k.) sagtimis; žalvarine dvinare sagtimi (1 k.) geležine grandimi; apkalais su širdelių eilute (1 k.). Keturiuose kapuose tokie žiedai buvo vienintelės įkapės.

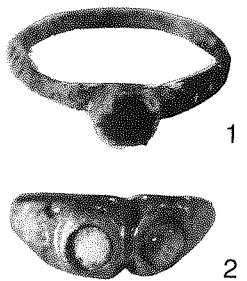

40 pav. Vielinis 2-ojo varianto žiedas iš kapo 761.

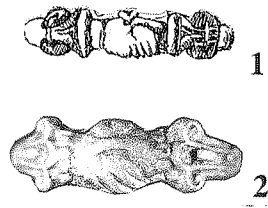
1-ojo varianto žiedas rastas moters kape 424, o kitas atsitiktinai perkasoje 11. Šio varianto žiedas rastas XV a. IV ketvirčio–XVI a. I ketvirčio komplekte, kuri sudarė žiediniai 4-ojo varianto auskarai su E varianto pakabučiais, juostiniai 1-ojo varianto žiedai, peilis kaulinėmis kriaunomis ir sagutės. Tokių žiedų kitur rasta labai mažai. Žinome tik 10 žiedų, kurie rasti 10 kapų iš 8 kapinynų¹⁹⁷. Pagal vielinių 1-ojo varianto žiedų klasterio duomenis iš kitų kapinynų jų chronologija apima ne tik XVI a. I ketvirtį, bet ir prasiplečia iki XVII a. pirmosios pusės.

2-ojo varianto (40 pav.) rasti 3 žiedai. 2 iš jų buvo moterų kapuose 259, 761 ir 1 vaiko kape 140. Moterų kapuose tokie žiedai buvo vienintelės įkapės, o vaiko kapo komplekte vielinis 2-ojo varianto žiedas rastas kartu su Gustavo Adolfo Rygos m. šilingu ir juostiniu 1-ojo varianto žiedu. Kitur vielinių 2-ojo varianto žiedų rasta šiek tiek daugiau nei 1-ojo varianto. Jų žinome 15, rastų 11 kapų iš 8 kapinynų¹⁹⁸. Šie žiedai rasti komplektuose kartu su XVI a. IV ketvirčio–XVII a. III ketvirčio monetomis ir įkapėmis.

Inkrustuoti žiedai (VII tipas). Šio tipo žiedų lankelyje būna prilituotas arba išlietas lizdas su inkrustuota stiklo akimi. 3 tokie žiedai rasti alytiškių kapuose ir 2 atsitiktinai perkasoje 26 ir 90. Visi žiedai skirtingi. Moters kape 335 žiedo akis lizde neišlikusi (41:1 pav.). Paauglio kape 1132 žiedo akyje inkrustuota bespalvio stiklo apskrita akis. Abu minėti žiedai pagaminti iš vario. Išsiskiria vyro kape 998 žiedas (41:2 pav.), kurio lankelyje net du lizdai su žydro stiklo (?) akimis. Žiedas pagamintas iš vario, kuris padengtas baltai pilku metalu bei vietomis auksuotas. Atsitiktinai rastų žiedų akutės neišliko lizduose. Perkasoje 26 rastas žiedo fragmentas, matyt, pagamintas iš alavo. Jo platus lankelis ornamentuotas įstrižomis įkartomis. Moters ir paauglio kapuose šio tipo žiedai buvo vienintelės įkapės, o vyro kapo komplektą sudarė Žygimanto Augusto denarai, peilis medinėmis kriaunomis, žalvarinė dvinarė sagtis ir apkalai su širdelių eilute. Taigi šio žiedo chronologija – XVI a. IV ketvirtis.

41 pav. Inkrustuoti žiedai: 1 – kape 335, 2 – kape 998.

42 pav. Žiedai su sujungtų rankų simboliu: 1 – kape 314, 2 – kape 798.

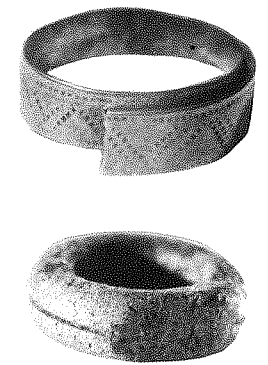
Inkrustuotų žiedų palyginus su kitais tipais, kituose Lietuvos kapinynuose, rasta nedaug. Žinome virš 40 tokių žiedų, rastų 26 kapuose iš 14 kapinynų¹⁹⁹. Jų chronologija plati. Kai kurie rasti XIV–XV a. kapuose, bet didesnė dalis – XVI a. antrosios pusės–XVII a. kapuose.

Žiedai su sujungtų rankų simboliu (VIII tipas) rasti 7 alytiškių moterų kapuose (42 pav.). Po vieną kapuose 181, 775, 798, 926, 1008, 1046 ir du kape 314. Tokių žiedų akis yra iš trijų dalių (Švč. Trejybės simbolis). Tik keliuose žieduose (kapų 314 ir 798 – 42 pav.) visos detalės matyti labai aiškiai: vidurinėje dalyje sujungtos rankos ir širdelė virš jų, o kraštinėse dalyse – stilizuotos lelijos. Kape 181 žiedo akyje stilizuotos sujungtos rankos pavaizduotos įstrižais brūkšniais. Keturių žiedų akys paveiktos korozijos (k. 775, 926, 1008, 1046), todėl tik pagal akies formą spėjame, kad jose buvo sujungtų rankų simbolis. Vieni žiedai pagaminti iš vario (k. 314 (1), 775, 1046), kitų varinis lankelis padengtas pilku arba baltai pilku metalu (k. 181, 926, 1008), o dar kiti sidabriniai arba alaviniai (k. 314 (1), 798). Trijuose kapuose šio tipo žiedai buvo vienintelės įkapės. Kituose jie rasti komplektuose su XVII a. II ketvirčio pabaigos monetomis ir įkapėmis: Zigmanto Vazos, Gustavo Adolfo ir Georgo Vilhelmo monetomis (1 k.), nenustatytomis monetomis (2 k.); juostiniu 1-ojo varianto žiedu; peiliais medinėmis kriaunomis (3 k.); geležinėmis keturkampėmis sagtimis (2 k.), kabe.

Tik 3 tokius žiedus žinome iš kitų Lietuvos kapinynų²⁰⁰. Jie rasti komplektuose su XVII a. I–II ketvirčio monetomis. Taigi pagal turimus duomenis šio tipo žiedų chronologija – XVII a. I–II ketvirtis ir greičiausiai III ketvirtis.

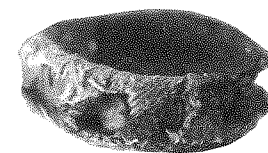
Vienas tokio tipo žiedas rastas ir Novgorode (Седова, 1981, c. 137, рис. 51:23). Įdomu, kad daug ir įvairiausių žiedų su sujungtų rankų simboliu yra Britų muziejaus žiedų kolekcijoje, kur jie priskirti prie meilės ir santuokos žiedų grupės (Dalton, 1912, p. xlvii)²⁰¹.

Individualūs žiedai. Turtingame XV a. IV ketvirčio moters kape 104 rastas sidabrinis žiedas, susuktas iš plokščios juostelės, kurios vienas galas nusmailintas, o kitas nulaužtas (43:1 pav.). Visas juostelės paviršius puoštas geometriniu ornamentu. Panašus žiedas rastas ir Karmėlavos kapinyno mergaitės kape 102 (Rickevičiūtė, 1995, pav. 3:4a).

43 pav. Individualūs žiedai: 1 – kape Nr. 104, 2 – kape 321.

Nenustatyto tipo žiedai ir jų fragmentai. 16 alytiškių kapų (moterų kapuose 264, 283, 326, 333, 616 (2), 689, 692, 826, 926, 931 (2), 1146, paauglių ir vaikų k. 660, 697, vyro k. 780) buvo rasta 18 žiedų arba jų fragmentų, iš kurių neįmanoma nustatyti žiedų tipą. Dar 2 tokie žiedai rasti atsitiktinai perkasoje 11 ir 77. Pagal kai kurių fragmentus galima tik spėlioti, kad tai galėjo būti juostiniai žiedai, nes jų lankelis skerspjūvyje plokščias (k. 264, 283, 333, 616, 660, 780, 826, 931, perkasa 11) arba pusapvalis (k. 689). Tačiau iš bendros žiedų kolekcijos žinome, jog atskirų tipų žiedams buvo naudojamas plokščias juostinis lankelis, prie kurio buvo prilituojama akis, t. y. lizdas arba plokštelė. Prie nenustatyto tipo žiedų grupės priskyrėme ir mums neaiškius žiedus. Pvz., kape 692 rastas žiedas uždaru lankeliu iš plonos juostelės, kurios karpyti kraštai užlenkti į gerąją žiedo pusę (44 pav.). Tarp užlenktų kraštų buvusi įdėta kažkokia organinė medžiaga. Dar dviejų tokių žiedų fragmentai rasti kapuose 326 ir 396. Neaiškus dirbiny, kurį priskyrėme prie žiedų, rastas kape 616. Šio tariamo žiedo lankelis padarytas iš plonos vielytės, surangytos į gyvatuką. Matyt, tarp šios grupės žiedų keli galėjo būti priskirti prie inkrustuotų tipo. Pvz., kape 927 rastas lizdas su stiklo akute, o kape 697 lankelio fragmentas, kuriame, atrodo, matyti lizdo pėdsakų. Dar 2 žiedų (k. 931, 1146) fragmentai – tai pusapvaliai lankeliai paplatintu priekiu, pagal kurį jie galėjo būti tiek signetiniai, tiek ir inkrustuoti. Be to, perkasoje 77 rasta žiedo įvija iš plokščios juostelės, kurios vienas galas nusmailintas, o kitas nulaužtas.

44 pav. Neaiškaus tipo žiedas iš kape 692.

AMULETAI IR DEVOCIONALIJOS

Amuletai

Viduramžių Europoje buvo nešiojami įvairiausi amuletai. Kai kurie iš jų buvo padaromi iš žvėrių ilčių, dantų, nagų ir kt. Prie amuletų priskiriamos ir *kauri* kriauklės, kurios randamos Indijos bei Ramiajame vandenyne ir buvo importuotos. Įvairi ir tokių daiktelių paskirties semantika bei simbolika. Alytiškių kapuose rasti vos du daikteliai, kuriuos galima priskirti prie tokių amuletų.

Apkaustytas žvėries nagas rastas turtingiausiame XV a. I ketvirčio 45–50 metų amžiaus moters kape 734 (45 pav.). Jis gulėjo prie mirusiosios kairiojo šono, ties juosmeniu. Nagas apkaustytas plačios skardelės juostele. Prie šios juostelės prikiedinta kilpa iš keturkampės juostelės, kurios galai užsukti į vidų ir pritvirtinti prie pagrindo tomis pačiomis kniedėmis. Šitaip padarytos kilpelės, o į jas dar įnerti suspaustos omegos (Ω) formos pakabučiai. Bendras amuleto aukštis kartu su pakabučiais yra 3,9 cm. Negalime pasakyti, kokio žvėries nagas, iltis ar dantis buvo panaudotas šiam amuletui. Viena aišku, kad tai ne lokio nagas, kuris dažniausiai buvo naudojamas tokiems amuletam. Amuletų – apkaustytų žvėrių nagų, dantų ar ilčių – rasta netoli 70 kapų iš 27 Lietuvos kapinynų²⁰². Kai kuriuose kapuose buvo po 2–3 tokius amuletus, o Jakštaičių k. 173 net 7. Dažniausiai jie randami įvairaus amžiaus moterų kapuose. Mažai jų rasta vaikų ir vyrų kapuose. Nemažai tokių amuletų rasta Kryžiuočių ordino bei Livonijos teritorijoje (Odoj, 1956, p. 152; Земитис, 1985, c. 55–58). Išskyrus kelias pastabas²⁰³, šių amuletų semantika atskirai netyrinėta. Greičiausiai jie susiję su plačiai krikščionybėje paplitusia vienaragio simbolika (Forstner, 1990, p. 265–267).

45 pav. Apkaustytas žvėries nagas iš kape 734.

Kauri kriauklė rasta vyro kape 1080. Ji gulėjo prie dešiniojo šlaunikaulio kartu su peiliu medinėmis kriaunomis ir geležiniu raktu. *Kauri* kriauklės dabartinės Lietuvos teritorijoje randamos labai retai. Dažniausiai jos būna sudėtinė kaklo vėrinio dalis²⁰⁴. Pavienių *kauri* kriauklių, kurios tikrai nebuvo įvertos į kaklo vėrinį, rasta dar keliuose kapuose iš kitų XV–XVII a. Lietuvos kapinynų. Pavyzdžiui, Karmėlavos vaiko kape 33 viena tokia kriauklė gulėjo prie dešiniojo šono ties juosmeniu (Rickevičiūtė, 1995,

p. 90), Mažeikių vaiko kape 125 po vieną kriauklelę rasta akiduobėse²⁰⁵, o Šlapgirio vaiko kape 2 kriauklelės rastos prie kaukolės²⁰⁶. Prie kaukolės *kauri* kriauklelė rasta ir Pavirvytės moters kape 160 (Vaškevičiūtė, 1995b, p. 319). Kriauklės krikščionybėje simbolizuoja kapą, iš kurio žmogus prisikels Paskutiniojo teismo dieną. Jos yra ir Marijos simbolis, nes Marija išnešiojo Jėzų, „nuostabų perlą“. Viduramžiais buvo tikima, jog kriauklė apvaisinama „nekaltais“, rasos lašeliu. Be to, kriauklė buvo Šventojo kapo ir prisikėlimo simbolis. Ji buvo tapusi visų piligrimų ženklu ir dažniausiai būdavo nešiojama prie piligrimo skrybėlės (Becker, 1995, p. 121; Forstner, 1990, p. 290–292).

Devocionalijos

Tai smulkūs katalikų kulto daiktai (škaplieriai, kryželiai, medalikėliai, medalionai, rožančiai ir pan.), pritaikyti nešiotis su savimi. Jie skirti dievotumui pakelti bei jo praktikai palengvinti, gaminami Bažnyčios iniciatyva ir pardavinėjami tikintiesiems. Labai svarbu, jog devocionalijos būtų palaimintos (pašventintos laikomos sakramentalijomis) ir apdovanotos atlaisdais.

K r y ž e l i a i. Jų rasta trys: vienas vyro kape 724 ir du atsitiktinai perkasoje 84 ir 93. Visi jie su ašelėmis.

Du kryželiai – lotyniškojo kryžiaus formos. Vyro kape kryželis gulėjo kaklo srityje. Šio kryželio nulūžusi vertikaliuosios kryžmos apatinė dalis. Išlikusioje dalyje matyti išlietas kitas tokios pat formos kryžius, kurio vertikaliuosios kryžmos viršus yra su trilapiu. Horizontaliosios kryžmos galuose yra rėmeliai su Kristaus monograma IC XC: kairėje – išlikusi tik C raidė, I neišlikusi arba nekokybiškai išlieta, virš jų horizontalus brūkšnelis; dešinėje – abiejų raidžių pora XC, virš jų horizontalus brūkšnelis. IC XC – tai santrumpa, kilusi iš pirmų ir paskutinių graikiško Jėzaus Kristaus vardo ΙΗΟΥΣ (Jėzus) ir ΧΡΙΤΟΣ (Kristus) raidžių. Horizontalus brūkšnelis virš kiekvienos poros raidžių reiškia sutrumpinimą. Kryželis pagamintas iš vario, padengto pilku metalu. Jo horizontaliosios kryžmos ilgis 3,3 cm, plotis 0,8 cm. Perkasoje 93 kryželyje taip pat išlietas kitas tokios pat formos kryžius, kurį iš kraštų aprėmina rumbeliai. Visi kryžmų galai su rėmeliais, kuriuose išlieti ženkliai (deja, dar nedešifruoti). Kryželis pagamintas iš minkšto pilko metalo. Jo aukštis 4,44 cm, plotis 2,7 cm. Vyro kape kryželis buvo vienintelė įkapė. Kituose Lietuvos kapinyuose tokių kryželių rasta labai nedaug. Beveik visi jie, išskyrus Kriveikiškio, rasti ne ankstyvesniuose kaip XVII a. antrosios pusės kapuose. Daugiausia lotyniškojo kryžiaus formos kryželių, net 11 kapų, rasta XVII–XVIII a. Kriukų bažnyčios šventoriaus kapinėse (Šapaitė, 1996, 223–224)²⁰⁷. Matyt, ir alytiškių lotyniš-

kojo kryžiaus formos kryželiai yra iš XVII a. antrosios pusės–XVIII a. pradžios kapų.

Perkasoje 84 aptiktas trilapis kryželis, matyt, yra iš suardyto XV a. pradžios kapo. Jis pagamintas iš pilko metalo. Jo aukštis 3,6 cm, plotis 2,8 cm. Trilapių ir graikiško kryžiaus formos kryželių, taip pat kaip ir lotyniškojo kryžiaus formos, kituose Lietuvos kapinyuose rasta labai nedaug²⁰⁸. Dalis jų yra iš XIV a. pabaigos–XV a. pradžios, o kiti XVII a. antrosios pusės kapų. Taigi galime konstatuoti, jog nuo XV a. antrosios pusės iki XVII a. antrosios pusės dabartinės Lietuvos kapinyuose mirusieji buvo laidojami be kryželių.

M e d a l i o n a s rastas tik vaiko kape 781. Jis gulėjo išorėje ties dešiniojo žastikaulio viduriu. Medaliono metalinis rėmelis yra ovalo formos su įrėmintu tokios pat formos stiklu (dydis 2,4x1,8 cm). Medaliono viduryje, permatomo stiklo fone – krucifiksas. Rėmelio kraštas visu perimetru papuoštas įstrižais rumbeliais. Rėmelio kairėje, dešinėje ir apačioje yra trys spurgeliai, o viršuje – ašelės fragmentas. Medalionas išlietas iš pilko metalo, jo dydis 4,2x3,2 cm. Kape tai buvo vienintelė įkapė, todėl dėl medaliono chronologijos galime tik spėti, jog ji ne ankstyvesnė kaip XVII a. antroji pusė. Panašaus medaliono fragmentas rastas Riklikų pilkapio VII kape 22.

Labai mažai religinių medalionų bei medalikėlių rasta ir kituose Lietuvos kapinyuose²⁰⁹.

K a r o l i ū v ė r i n i a i (arba r o ž i n i a i) rasti 8 alytiškių kapuose (moterų k. 155, 177, 754, 815, vyrų k. 575, 830, vaikų k. 814, 848). Be to, perkasoje 85 atsitiktinai aptikta keliolika karolių iš suardyto kapo vėrinio. Vėrinius sudarė įvairių spalvų, formų, dydžių ir medžiagų karoliai. Jie nevienodai išsilaike. Tarp sveikų karolių yra nemažai sutrupėjusių, o didžioji jų dalis (ypač kauliniai ir mediniai) gali būti visiškai sunykę. Reikia pripažinti, kad kartais kasinėjimų metu neįmanoma surinkti netgi visų išlikusių smulkių karoliukų. Taigi karolių skaičius vėriniuose yra atsitiktinis. Septyniuose kapuose buvo surinkta nuo 25 iki 63 karolių, o viename net 531 smulkus karoliukas. Šešiuose kapuose (k. 155, 754, 814, 815, 830, 848) karoliai rasti kaklo srityje, moters kape 177 jie gulėjo prie dešiniojo dubens kaulo kartu su 72 monetomis, o vyro kape 575 – žemiau dubens kaulų, tarpukojyje, kartu su kitomis įkapėmis.

Moters kape 155 surinkta 28 stikliniai karoliai. Jie tamsiai rudos spalvos, suploto rutulio formos, skersmuo 0,6–0,8 cm. Kitame moters kape 177 surinkta 26 stikliniai karoliai. Iš jų 25 rudos spalvos, suploto rutulio formos (skersmuo 0,6–0,7 cm) ir 1 bespalvis, rutulio formos (skersmuo 1,3 cm). Vyro kape 575 surinkta 63 karoliai. Iš jų 35 gintariniai, suploto rutulio ir rutulio formos (dydžiai įvairūs – 0,8x0,9 cm, 0,85x0,55 cm, 0,6x0,45 cm)

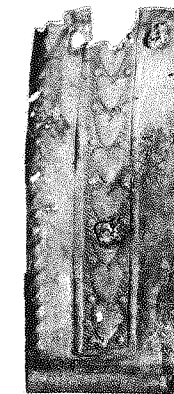
bei 28 emaliniai, suploto rutulio ir cilindro formos (dydžiai įvairūs – 0,8x0,85 cm, 0,8x0,65 cm, 0,9x0,42 cm, 0,45x0,55 cm). Moters kape 754 surinkta 36 karoliai: 4 gintariniai, suploto rutulio formos (trijų skersmuo 1,7–1,8 cm, aukštis 1,2–1,3 cm, vieno skersmuo 0,95 cm, aukštis 0,6 cm); 6 stikliniai, iš jų 4 bespalviai, daugia-kampiai (skersmuo 1,2; 1; 0,8 cm, aukštis 1,1; 0,9; 0,8 cm), 1 taip pat bespalvis, su pūstais pusrutuliuokais (skersmuo 1,1 cm, aukštis 0,9 cm) ir 1 mėlynas, kampuo-tas (skersmuo 1,5 cm, aukštis 1 cm); 14 stikliniai su emal-iu (?), iš jų 1 baltas, kampuo-tas (skersmuo 1 cm, aukštis 1 cm), 4 cilindro formos – 1 melsvas, kiti 3 tamsūs, įvai-rių atspalvių (skersmuo 0,8–0,9 cm, aukštis 0,7–0,8 cm) ir 9 tamsūs, suploto rutulio formos (skersmuo 1,1–0,9 cm, aukštis 0,5–0,6 cm); 12 karoliukų fragmentai. Vaiko ka-pe Nr. 814 surinkta 27 stikliniai karoliai: 13 mėlynų, kam-puotų, cilindro ir kūgio formos (aukštis 0,6–0,9 cm, skersmuo 0,75–0,9 cm); 1 baltas, cilindro formos (aukš-tis 0,9 cm, skersmuo 0,9 cm); 11 baltų, cilindro formos (aukštis 0,3 cm, skersmuo 0,4–0,5 cm); 2 juodi, cilindro formos (skersmuo 0,35 cm, aukštis 0,25 cm). Moters ka-pe 815 kasinėjimų metu buvo surinkta 25 stikliniai karoliai ir dar kelių fragmentai: 22 juodi, suploto rutulio, cilindro ir kūgio formos (aukštis 0,6–0,95 cm, skersmuo 0,7–1,1 cm); 1 tamsus, rutulio formos (aukštis 1,2 cm, skersmuo 1,3 cm); 1 bespalvis, suploto rutulio formos (aukštis 1 cm, skersmuo 0,95 cm); 1 juodas, ovalo for-mos, su į vidų įlydyta geležine ašele (skersmuo 1,4x1,25 cm, aukštis 0,9 cm). Deja, per dešimtmetį šio vėrinio karoliai subyrėjo. Vyro kape 830 surinkta 531 stik-linis karoliukas. Jie juodi ir melsvi, cilindro ir suploto rutulio formos. Vaiko kape 848 surinkta 27 stikliniai ka-roliai: 21 gelsvai rausvas, kampuo-tas (aukštis 0,7–1 cm, skersmuo 0,8–1,2 cm); 2 mėlyni, kampuoti (aukštis 0,7–1,1 cm, skersmuo 0,95–1,05 cm); 4 juodi, suploto rutu-lio formos (aukštis 0,6–0,8 cm, skersmuo 0,9–1 cm). Perkasoje 85 atsitiktinai rasta 15 juodų, cilindro formos (dydis 0,4x0,2 cm) stiklinių karoliukų.

Alytiškių rožiniai rasti tik keturių kapų komplektuo-se su negausiomis XVI a. II–III ketvirčio ir XVII a. įka-pėmis. Kituose kapuose jie buvo vienintelės kapo įkapės.

Pavienių karolių²¹⁰ ir jų vėrinių²¹¹ rasta daugelyje Lie-tuvos kapinyų, tačiau tyrinėtojai tik kai kuriuos apibū-dino kaip rožinius. Nustatant, ar tai rožinis, buvo žiūrima į vėrinio radimo aplinkybes (jie randami prie rankų arba juosmens ir dubens srityje) ir kryželio sudėtį vėrinyje²¹². Pagal „Lietuvių kalbos žodyno“ duomenis, rožiniai (ro-žančiai) buvo perliniai, kukaviniai, gintariniai, stikliniai, ašariniai, erškėtiniai, ciciniai, granatiniai (LKŽ. T. 11, p. 845). Kapuose daugiausia rasta stiklinių bei emalinių karolių. Gintarinių²¹³ ir kaulinių²¹⁴ karolių kapuose rasta

labai nedaug. Mediniai rožinio karoliai rasti tik Vilniaus Pranciškonų bažnyčios k. 20.

Rožinio (rožančiaus) (maldų) ir karoliukų (poterukų) pavadinimai į lietuvių kalbą atkeliavo iš lenkų kalbos: *rožančius* kilęs iš *rózaniec*, *poterkos* iš *pacierz*. Rožinis dažniausiai buvo vadinamas poteriais, o karoliukai poter-komis ir pan. Pagal „Lietuvių kalbos žodyną“, tikintieji ant kaklo nešiojo ne po vieną, o net po kelis rožinius²¹⁵. Matyt, tuose kapuose, kuriuose buvo rasta keli šimtai ir daugiau karoliukų (pvz., alytiškio kape 830 rasta virš 500 karoliukų), mirusieji palaidoti su keliais rožiniais.

46 pav. Apkalas su širdelių eilute iš kapo 526.

A p k a l a i s u š i r d e l i ū e i l u t e (46 pav.). Tokie apkalai yra dvipusiai, padaryti iš plonos varinės arba žalvarinės skardelės, kuri sulenkta per pusę, o galai sulyginanti ir suspausti keliomis kniedėmis. Šie apkalai buvo skirti audeklinių juostų galams sutvirtinti. 3 alytiškių kapuose (moterų kapai 526, 1122 ir vyro kapas 998) rasta po du apka-lus. Vienas iš jų pritvirtintas prie dvinarės keturkampės varinės sag-ties skersinio, o kitu apkalu turėjo būti suspaustas likęs juostos galas. Skylutės juostoje, skirtos diržui už-segti, galėjo būti tiktau aukščiau ga-linio apkalo, o šis, užsegus juostą,

turėjo kabėti. Apkalų plotis beveik visų vienodas – apie 2,5 cm, o ilgis skirtingas: 1) 3–3,5 cm – apkalų, kurie pritvirtinti prie sagties, ir 2) 4–5,4 cm – galinių apkalų. Šių apkalų kompozicija gana paprasta. Kraštai puošti įstrižomis įkartomis. Apkalo viduryje – rėmelis (taškelių arba ištisinės linijos), o jame įspaustos širdelės. Širdelių komponavimas gana ryškiai matyti kapo 526 galiniame apkale. Jame prie rėmelio trumposios kraštinės tarp dviejų taškelių yra pirmosios (arba paskutinės, jeigu skaičiuosime nuo kito galo, kuris kniedėmis buvęs pritvirtintas prie juostos) širdelės apačia. Šiame apkale išlikusi aštuonių vertikaliai išdėstytų širdelių eilutė. Kiekvienos širdelės apačioje ir viršuje iš šonų yra po taškelį. Kituose apka-luose širdelių eilutė susideda iš mažesnio jų skaičiaus. Apskritai nustatyti, kiek būta širdelių, yra sunku, nes beveik visi apkalai išsilaike blogai. Nustatant juostų su šiais apkalais paskirtį, bene svarbiausias kriterijus yra širdelių padėtis. Visos yra sukomponuotos pagal apkalo ilgį, ir, be abejo, į jas žiūrima vertikaliai. Vadinasi, apkalai buvo skirti juostoms, kurios nešiojamos vertikaliai. Iš to gali-ma daryti išvadą, kad šios juostos nebuvo skirtos juos-meniui sujuosti, nes tokiu atveju širdelių eilutė būtų gulščia. Šiam teiginiui neprieštarauja ir apkalų vieta bei

radimo aplinkybės kapuose. Atrodo, kad tokie apkalai naudoti perpetėms, tačiau galima ir kita jų paskirtis (Svetikas, 1997a, p. 28–30).

Tokių apkalų rasta dar 9 kapuose iš 7 Lietuvos kapinynų²¹⁶. Be to, dar vienas apkalas su širdelių eilute žinomas iš Tilžės apylinkių (Gaerte, 1929, pav. 267:g). Aštuoniuose iš dvylikos kapų apkalai su širdelių eilute rasti kartu su monetomis, kurios nusako apytikrą šių dirbinių chronologiją. Šešiuose kapuose, t. y. pusėje kapų, rastos Žygimanto Augusto monetos – denarai, dvidenariai ir pusgrašiai. Vėlyviausios monetos – tai dvidenariai su 1570 m. data. Nerasta apkalų su dar vėlesniais – Stepono Batoro ar Zigmanto Vazos – pinigais. Tikėtina, kad apkalų su širdelių eilute vėlyviausias chronologijos taškas sietinas su XVI a. VIII–IX dešimtmečiais, pradinis – su XVI a. pradžia. Taip manyti leistų dviejų kapų, kuriuose rastos tikrai Aleksandro monetos, duomenys. Tuo remiantis, būtų galima daryti išvadą, kad apkalų su širdelių eilute chronologija gana plati, t. y. jie buvo naudojami beveik visą XVI a. Taigi dėl vėlyviausios chronologijos taško galime būti tikri, bet dėl pradinio išskyla pagrįstų abejonų. Visų pirma apkalų su širdelėmis rasta labai nedaug, o tai rodo trumpalaikį jų gyvavimą. Be to, nustatyti vieno ar kito dirbinio chronologiją, remiantis jų koreliacija su Aleksandro monetomis, nėra patikima, nes jų randama netgi su XVII a. antrosios pusės monetomis. Antra vertus, kiti daiktai, sudarantys inventorių kapų, kuriuose aptikti apkalai su širdelių eilute, XVI a. pradžiai ir viduriui nebūdingi. Taigi apkalus su širdelių eilute tiksliausia būtų datuoti vėlyviausiu jų chronologijos tašku, t. y. XVI a. VIII–IX dešimtmečiais (Svetikas, 1997a, p. 30).

Apkaluose su širdelių eilute, atrodo, yra grafiškai pavaizduotas penkių Jėzaus žaizdų motyvas. Keturi taškai, kurie kryžmiškai susieti su viduryje pavaizduota širdimi, matyt, simbolizuoja perdurtas rankas ir kojas. Penkių Jėzaus žaizdų motyvas, pavaizduotas apkaluose, siejasi su jėzuitų kontrreformacijos skleistu Dievo Kūno kultu, kuris buvo vienas iš pagrindinių klausimų jėzuitų ir reformatų polemikoje. Prie šio kulto stiprinimo ir geresnio dogmos supratimo turėjo prisidėti Dievo Kūno brolijos ir individualiam tikinčiųjų religingumui paskatinti naudoti smulkūs daiktai su kulto esmę vaizduojančiu simboliu (Svetikas, 1997a, p. 31).

APRANGOS DETALĖS

Įvairios aprangos reikmenų detalės alytiškių kapuose sudaro nemažą radinių grupę. Tačiau labai mažai rasta aprangos detalių, susijusių su galvos dangos ir drabužių susegimu bei jų papuošimu. Be to, mažai rasta ir pačių

drabužių audinių liekanų. Visiškai neturime apavo liekanų arba su juo susijusių metalinių detalių. Didžiąją aprangos radinių dalį sudaro juosmens diržų, perpečių ir kapšelių metalinės detalės – sagtys, grandys, apkalai – ir jų odos liekanos.

Tekstilės liekanos (47 pav.)

Alytiškių kapuose prie kai kurių metalinių dirbinių išlikę prilipusių audinių fragmentų. Beveik į visų šių audinių fragmentų struktūrą yra įsiskverbę metalų druskos ir oksidai. Iš viso aptikome apie 30 audinių fragmentų.

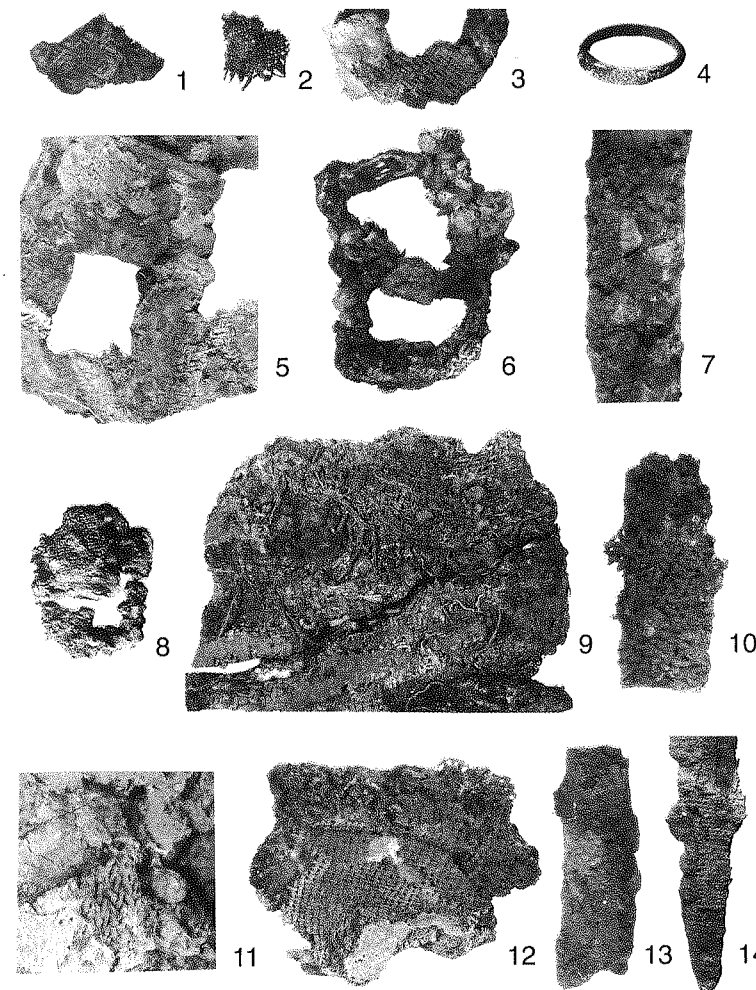
Drobinio audimo audeklų liekanos prilipę prie 8 radinių: 6 iš jų lininiai, 1 vilnonis ir 1 nenustatytas audinys. Lininiai audiniai buvo prilipę prie kape 85E rasto Zigmanto Vazos 1621 m. LDK dvidenario (47:2 pav.), prie geležinės sagties kape 515, prie peilių medinėmis kriaunomis geležčių kapuose 573 (47:7 pav.), 1049 (47:13 pav.), 1131 (47:14 pav.) ir metalinio dirbinio kape 1041 (47:12 pav.). Kapuose 573 ir 1049 lininis audinys labai tankus ir plonas. Vilnonio drobinio audeklo yra prilipę prie kelių varinių odinio diržo apkaliukų kape 711 (LXI:1 lent.). Nenustatyta medžiaga audinio prilipusio prie raštininko peiliuko (skustuvo) iš kapo 670, nes jis visiškai mineralizuotas.

Ruoželinio audimo audeklų liekanos prilipę prie 10 radinių: 3 iš jų lininiai ir 7 vilnoniai. Visi lininiai audiniai prilipę prie geležinių sagčių kapuose 99 (47:3 pav.), 929 (47:9 pav.), 1027 (47:11 pav.). Didesnė dalis vilnonių audinių taip pat prilipę prie geležinių sagčių kapuose 393 (47:5 pav.), 476, 488 (47:6 pav.), 698 (47:8 pav.). Kape 74 vilnonis audinys prilipęs prie dervos gurvolio (47:1 pav.), kape 323 – prie juostinio žiedo (47:4 pav.), o kape 941 prie peilio medinėmis kriaunomis geležtės (47:10 pav.). Didžiausias ruoželinio audimo vilnonio audeklo fragmentas rastas atsitiktinai perkasoje 84 (LCIII:1 lent.).

Vytinio audimo audeklų liekanos prilipę prie 4 radinių: po 2 lininius ir vilnonius. Lininiai audiniai rasti prilipę kape 646 prie skiltuvo ir kape 663 prie kirvio šono. Vilnoniai audiniai rasti prilipę kape 100 prie kirvio šono ir kape 1122 apkalų su širdelių eilute viduje. Kape 1122 juosta buvo išausta iš labai plonos vilnos (LXXVIII:25 lent.).

Vaiko kape 801 kairėje kaukolės pusėje buvo rastas kuodelis, kurį sudarė šilkiniai su auksuoto sidabro apvija ir lininiai su žalvarine (varis, cinkas, švinas) apvija siūlai (LXVI:1 lent.). Nustatyta, jog šie siūlai dažyti natūraliais dažais²¹⁷.

Nenustatytas 6 audinių fragmentų audimo būdas. Kape 515 nenustatyto audeklo fragmentų buvo prilipę prie vienos iš dviejų geležinių sagčių. Kape 632 visiškai mi-

47 pav. Tekstilės fragmentai prilipę prie įvairių dirbinių: 1 – kape 74 – prie dervos gurvolio, 2 – kape 85E – prie Zigmanto Vazos 1621 m. LDK dvidenario, 3 – kape 99 – prie geležinės sagties, 4 – kape 323 – prie juostinio žiedo, 5 – kape 393 – prie geležinės sagties, 6 – kape 488 – prie geležinės sagties, 7 – kape 573 – prie peilio geležtės, 8 – kape 698 – prie geležinės sagties, 9 – kape 929 – prie geležinės sagties apkalas, 10 – kape 941 – prie peilio geležtės, 11 – kape 1027 – prie geležinės sagties, 12 – kape 1041 – prie metalinio dirbinio, 13 – kape 1049 – prie peilio geležtės, 14 – kape 1131 – prie peilio geležtės.

Drobinis audimas: linas – 2 – kape 85E, 7 – kape 573, 12 – kape 1041, 13 – kape 1049, 14 – kape 1131.

Ruoželinis audimas: a) linas – 3 – kape 99, 9 – kape 929, 11 – kape 1027; b) vilna – 1 – kape 74, 4 – kape 323, 5 – kape 393, 6 – kape 488, 8 – kape 698, 10 – kape 941.

neralizavusio vilnonio audinio liekanų buvo prilipę prie rakto. Kape 871 mineralizavusio lininio audinio liekanų prilipę prie kirvio penties įmovos. Kape 998 rasto galinio apkalas su širdelių eilute viduje išlikęs audeklo fragmentas dar netirtas. Kape 1027 lininio audinio liekanų

prilipę prie vienos iš dviejų geležinių sagčių. Kape 1122 mineralizavusio audinio liekanų prilipę prie šio žiedo akies.

Gausi ir gerai išsilaikiusi audinių kolekcija yra iš Bečių kapinyno. Net trys restauratorės ir viena archeologė jų konservavimui ir tyrimui paskyrė atskirą publikaciją (Senvaitienė ir kt., 1995, p. 104–116). Deja, tame darbe net nebandyta ieškoti konservuotų audinių sąsajų su vienais ar kitais drabužiais bei aprangos reikmenimis. Kituose Lietuvos kapinynuose rasti audiniai dar nesulaukė tyrinėtojų dėmesio.

Smeigtukai

Alytaus kapinyne rasta 12 smeigtukų. Jie pagaminti iš plonos adatos, kurios viršuje pritvirtinta nedidelė apvali galvutė (kai kurių smeigtukų galvutėje yra skersinis griovelis). Po vieną smeigtuką rasta 11 kapų (moterų k. 104, 534, 648, 692, 705, 802, 804, 842, vyrų k. 347, 628 bei paauglio k. 765) ir dar 1 atsitiktinai perkasoje 20. Daugiausia smeigtukai rasti ant kaukolės (k. 104, 692, 705, 765, 802) ir po ja (k. 347, 534, 628, 648), kape 804 – virš dešiniojo peties, o kape 842 – prie kairiojo žastikaulio ir raktikaulio. Daugiausia pagaminti iš vario, ir tik kape 765 smeigtuko paviršiuje išlikę sidabravimo (?) pėdsakų. Įdomu, jog kape 347 smeigtuko galvutei panaudota kažkokia neaiški medžiaga. Jų ilgis nuo 3,2 iki 4,9 cm, ir tik kape 842 smeigtukas siekia 6,6 cm.

Smeigtukai rasti komplektuose su XV a. IV ketvirčio–XVII a. II ketvirčio monetomis ir įkapėmis: Aleksandro (4 k.), Žygimanto Augusto (1 k.) ir Georgo Vilhelmo (1 k.) monetomis, žiediniais 3-iojo varianto auskarais (1 k.), apskrita lietinė sege, juostiniais 1-ojo varianto žiedais (2 k.), individualiu žiedu, nenustatyto tipo žiedu, įteriamuoju peiliu, peiliais medinėmis kriaunomis (7 k.), odiniu diržu su

apkaliukais, odinėmis perpetėmis su apkaliukais (2 k.), geležinėmis pusapskritimio (4 k.) ir keturkampėmis (1 k.) sagtimis, geležinėmis grandimis (2 k.), verpstuku, sagutėmis (1 k.). Kape 802 smeigtukas buvo vienintelė įkapė.

Tokių smeigtukų radinių žinome iš daugiau kaip 90 kapų Lietuvos kapinynuose²¹⁸. Jie rasti komplektuose su

XIV a. pabaigos–XVII a. IV ketvirčio monetomis ir įkapėmis. Kai kurie tyrinėtojai juos vadina smeigtukais–segtukais (Varnas, Ivanauskas, 1987, p. 27; Vaškevičiūtė, 1995a, p. 294). Dažniausiai šie smeigtukai randami kaukolės srityje, todėl manoma, kad jais buvo susegama moterų ir mergaičių galvos danga. Tačiau tokie smeigtukai rasti ne tik moterų, bet ir vyrų kapuose. Pasak V. Urbanavičiaus, „šių smeigtukų dydis, forma bei padėtis kape liudija tai, kad jie buvo naudojami moterų plaukams susegti, galvos dangai arba vainikui prie plaukų prismeigti“ (Urbanavičius, 1970a, p. 20)²¹⁹. Deja, tenka suabejoti, ar tokie duriantys daiktai galėjo būti naudojami plaukams susegti. Be to, neretai tokie smeigtukai randami įdėti į kapšelius. Kernavės bažnyčios šventoriaus kape 252 kairėje dubens pusėje gulėjo maišelis, į kurį buvo sudėta net 38 (?) smeigtukai (Karnatka, 1992. T. 2, p. 81). Didžiųjų Likiškių moters kape 51 rasti šeši smeigtukai: du iš jų gulėjo dešinėje kaukolės pusėje, ties žastikauliu, o kiti keturi buvo odinio kapšelio viduje (jis gulėjo prie dešiniojo šlaunikaulio), įsmeigti į vilnonį audinį (Svetikas, 2000b, p. 323). Užubalių moters kape 20 prie dešiniojo šlaunikaulio rasti penki smeigtukai, susmeigti į audinį ar odą (Svetikas, 2000c, p. 329). Smeigtukai, įdėti į kapšelį, rasti Šapnagiuose (Varnas, Ivanauskas, 1987, p. 27) ir Uliūnuose (Urbanavičius, 1975, p. 54).

Tokie smeigtukai randami ir daugelyje senovės Rusijos centrų. Novgorode jie rasti XIV a. pradžios–XV a. pabaigos kultūriniuose sluoksniuose. Jais prie standaus pagrindo prismeigdavo moterų galvos skaras. XIV–XVII a. panašūs smeigtukai žinomi tarp pavolgio tautų. Matyt, jų pasirodymas Rusijoje susijęs su mada, kuri mongolų totorių atnešta iš Rytų. Novgorode ir Maskvoje rasta šių smeigtukų liejimo formų (Седова, 1981, c. 158, рис. 61:17–20).

Marškinių sagtelės (48 pav.)

Sagtelės yra 2–2,5 cm skersmens, žalvarinės. Jų lankeles – lygus arba puoštą skersinėmis įkartėlėmis, o skerspjuvis – apskritas, pusapvalis ir plokščias. 2 tokios sagtelės rastos alytiškių vyrų kapuose 657 ir 830. Kape 657 sagtelė gulėjo prie dešiniojo raktikaulio, o kape 830 virš dešiniojo peties. Kape 830 sagtelė rasta komplekte su tretininko kapšelio apkalu, juostiniu 4-ojo varianto žiedu ir rožinio karoliais. Sagtelę galime datuoti tik pagal juostinio žiedo chronologiją, t. y. – XVII a. II–III ketvirčiu. Kape 657 sagtelė buvo vienintelė įkapė.

Šių sagtelių rasta 16 kapų iš 8 Lietuvos kapinynų. Jos rastos skirtingų lyčių ir amžiaus žmonių kapuose. Sagtelių chronologija sunkiai nustatoma, nes 13 kapų jos buvo

48 pav. Marškinių sagtelė iš kapo 657.

vienintelė įkapė, o kituose 3 kapuose rastos su įvairiomis XV a. antrosios pusės–XVII a. II–III ketvirčio įkapėmis (Svetikas, 1998a, p. 392).

Sagos

Alytiškių kapuose rastos 6 sagos. Jos dviejų tipų.

I t i p o sagutės yra iš dviejų sulituotų tuščiavidurių pusrutulių, kiek suploto rutulio formos, su vieline ašele. Tarp šių sagučių pasitaiko ir tokių, kurių apatiniame pusrutulyje yra spurgelis (1 tokia sagutė rasta tarp kitų šešių kape 104). I tipo sagučių rasta 4 moterų kapuose (k. 104, 265, 333, 424) ir 8–9 metų amžiaus mergaitės kape 686, taip pat 2 sagutės atsitiktinai perkasoje 85. Sagutės pagamintos iš kelių metalų. Pusrutuliai padaryti iš vario bei žalvario, o jų paviršius auksuotas (k. 104, 333, 424) arba sidabruotas (k. 265). Jų skersmuo nuo 0,5 cm iki 1 cm, aukštis 1,1 cm. Išskyrus apardytą kapą 265, kuriame 1 sagutė rasta ne pradinėje vietoje (sąlyginai – krūtinės srityje), visos kitos sagutės moterų kapuose (k. 104 – 6, k. 333 – 3, k. 424 – 2) gulėjo kaklo srityje. Pagal tai galime spręsti, jog šios sagutės buvo skirtos drabužio apykaklei susegti. Tačiau, matyt, ne tik drabužiams susegti jos naudotos, nes viena tokia sagutė rasta 8–9 metų amžiaus mergaitės kape 686 tarp odinio kapšelio, kuris gulėjo prie dešiniojo šlaunikaulio, liekanų. Panašų atvejį žinome ir iš Rumšiškių moters kapo 100, kuriame prie kairiojo šlaunikaulio rasta kapšelio odos gabalėlių su 8 tokiomis sagutėmis. Sprendžiant pagal šiuos pavyzdžius, tokios sagutės galėjo būti naudojamos ir kapšeliams susegti.

I tipo sagutės rastos komplektuose su XV a. III ketvirčio–XVI a. I ketvirčio monetomis ir įkapėmis: Aleksandro denaru, žiediniais 3-iojo (1 k.) ir 4-ojo (2 k.) varianto bei vadinamaisiais klaustuko formos 1-ojo ir 2-ojo varianto auskarais (1 k.), juostiniais 1-ojo varianto žiedais (3 k.), vieliniu 1-ojo varianto žiedu, žiedu su duobutėmis (1-asis variantas), individualiu žiedu, apskrita lietinė sege, verpstuku, smeigtuku, odiniu diržu su variniais apkalukais, odiniu kapšeliu su apkaliuku, įtvieriamaisiais peiliais (2 k.), peiliais medinėmis (2 k.) ir kaulinėmis (1 k.) kriaunomis. Apskritai matyti, jog šios sagutės rastos turtingiausiuose alytiškių moterų kapuose.

Nepatikslintais duomenimis, I tipo sagučių rasta virš 30 kapų iš 17 Lietuvos kapinynų²²⁰. Pagal kapų kompleksus, kuriuose rastos šios sagutės, jų chronologija ankstyvesnė, nei tą parodo Alytaus kapinyno duomenys, t. y. siekia XV a. I ketvirtį. Be to, jos rastos net ir vyrų kapuose.

Po vieną I tipo sagutę V. Šukevičius rado Lankiškių kape 47 (Szukiewicz, 1921, p. 56, pav. 6) ir Salapiaciškių kape 22 (Szukiewicz, 1910, p. 59, lent. XXVII:4). Jo nuomone, tai labai reti pakabučiai. Po vieną tokią sagutę žinome iš Žemutinės lygumos kapo 21 (Odoj, 1958, lent. XVII:2), Kuklių kapo 7, perkasa 1 (Kviatkovskaja, 1998, pav. 39:1). Tokių sagučių rasta Novgorode (Седова, 1981, c. 154, рис. 61:3–7) ir Naugarduke (Гуревич, 1981, рис. 49:7, 10).

I I t i p o saga rasta tik moters kape 920. Sidabrinė saga sulituota iš dviejų tuščiavidurių pusrutulių, kurių sujungimo vietą dengia rumbelis iš filigraninės vielytės. Viršutinėje dalyje yra ašelė, o apatinė dalis papuošta 6 apskritimais iš filigraninės vielytės. Kiekvieno apskritimo viduryje yra dar po spurgelį. Sagos aukštis 1,8 cm, skersmuo 1,1 cm. Ji rasta krūtinės viršuje, kairėje pusėje. Saga rasta komplekte su Aleksandro denaru, peiliu medinėmis kriaunomis ir žiedu paplatinta akimi (V tipas). Vadinasi, sagos chronologija – XVI a. I ketvirtis.

Žinomi dar keli II tipo sagų radiniai iš kitų kapinynų. Po tris tokias sagas rasta Karmėlavos k. 129 (Rickevičiūtė, 2000, p. 317)²²¹ ir Šilelio k. 35 (Gabriūnaitė, 1969, pav. 7:1). Karmėlavoje sagos taip pat rastos su Aleksandro denarais, o Šilelyje jos buvo komplekte su Aleksandro ir Žygimanto Senojo monetomis. Taigi šie duomenys patvirtina, jog II tipo sagų chronologija – XVI a. I ketvirtis.

Įdomu tai, kad alytiškių kapuose, vėlyvesniuose nei XVI a. I ketvirtis, t. y. nuo XVI a. II ketvirčio iki pat XVIII a. pradžios, nerasta nė vienos sagos, tuo tarpu kituose kapinynuose jų rasta dar kelių tipų²²².

Žvangučiai

Žvangučiai rasti tik penki. Jie dviejų tipų.

I t i p o yra vadinamosios kriaušės formos, deforuotas, jo viduje akmenukas. Žvangutis rastas vyro kape 205 prie kairiojo kelio ir, matyt, į šio kapo sampilą patekęs iš suardyto ankstyvesnio kapo. Be to, šiame kape žvangutis buvo vienintelis radinys.

I I t i p o žvangučiai yra rutulio formos, tuščiaviduriai, padaryti iš dviejų sujungtų skardinių pusrutulių. Jų viršutiniame pusrutulyje yra ašelė, o apatiniame – dvi apskritos skylutės. Žvangučių viduje būna įdėtas skambaliukas. Po vieną II tipo žvangučių rasta 3 kapuose (k. 68, 401, 508) ir atsitiktinai perkasoje 74. Vaiko kape 68 ir vyro kape 401 žvangučiai rasti ant krūtinės, o mergaitės kape 508 prie kairiojo šlaunikaulio, vidinėje pusėje. Pagal radimo aplinkybes sunku spręsti apie jų paskirtį. Greičiausiai šie žvangučiai galėjo būti panaudoti kaip drabužių sagos. Jie rasti komplektuose su XV a. IV ketvirčio–

XVI a. I ketvirčio monetomis ir įkapėmis: Aleksandro denarais (2 k.), žiediniais 4-ojo varianto auskarais (1 k.), juostiniu 1-ojo varianto žiedu, žvaigždės formos apkaliuku, geležine keturkampe sagtimi, peiliais kaulinėmis kriaunomis (2 k.) ir dar kelių dirbinių fragmentais.

II tipo žvangučiai randami retai. Šiuo metu žinome, kad jie rasti dar 9 kapuose iš 8 kapinynų Lietuvoje²²³. Pagal jų duomenis, II tipo žvangučiai buvo naudojami ir vėliau negu XVI a. II ketvirtis, t. y. net iki XVII a. III ketvirčio, taip pat ir anksčiau nei XV a. IV ketvirtis, t. y. jau XV a. pradžioje. Tuo tarpu Kryžiuočių ordino teritorijoje tyrinėtame Žemutinės lygumos kapinyno kape 30 du II tipo žvangučiai rasti XIV a. pabaigos–XV a. pradžios kape (Odoj, 1958, lent. XIX:7–8). II tipo žvangučių rasta ir Novgorode. Pasak M. Sedovos, Novgorode rutulio formos žvangučiai su linijine išpjova pasirodė XI a. ir buvo naudojami iki XIV a. pradžios. Be to, ji nurodė N. Ryndinos teiginį, kad tokie žvangučiai, išskyrus Novgorodą, kitur beveik nežinomi (Седова, 1981, c. 156, рис. 62:12 ir kt.). Keli tokie žvangučiai rasti dabartinės Baltarusijos teritorijoje ir Rytinėje Latvijoje (Kviatkovskaja, 1998, p. 79, pav. 14:17–18).

Kabės

Kabės rastos 9 alytiškių kapuose (žalvarinės – moterų k. 17, 64A, 286, 695, 798, 927, 931, vyro k. 704; geležinės – vaiko k. 814) ir atsitiktinai perkasoje 34. Moters kape 17 trys pilnos žalvarinių kabių poros gulėjo vertikaliajoje linijoje prie pat stuburkaulio, dešinėje krūtinės pusėje, o kairėje jos pusėje – dar trys kabių kabliukai. Ant krūtinės kabių fragmentų rasta dar 2 moterų kapuose: k. 64A – kabės pora ir dar du jų kabliukai; k. 931 – kabės pora ir kitos fragmentai. Moterų kapuose 695 ir 927 kabių fragmentai (po vieną) aptikti ant juosmens, k. 798 – ant kairiojo dubens kaulo, o k. 286 – tarpukojyje. Vaiko kape 814 ant krūtinės rastos aštuonios geležinių kabių dalys. Vyro kape 704 žalvarinės kabės fragmentai rasti kartu su odiniu vaškuotos lentelės dėklu prie dešiniojo šlaunikaulio. Taigi pagal radimo aplinkybes galime spręsti, kad tokios kabės buvo naudojamos įvairiems drabužiams, taip pat ir dėklams susegti. Beje, būtent dėklo kabė yra vienintelė iš visų kitų, rasta kartu su Aleksandro denaru (kiti kapo 704 radiniai be aiškesnės chronologijos), tačiau tai dar nereiškia, kad ji iš XVI a. I ketvirčio, nes Aleksandro monetos į kapus buvo dedamos ir XVII a. Kitų kapų, kuriuose rastos kabės, komplektai yra su XVII a. II ir III ketvirčio monetomis bei įkapėmis: Georgo Vilhelmo (1 k.) ir Karolio Gustavo (1 k.) monetos, geležinės keturkampės sagtys (2 k.), peilis medinėmis kriaunomis,

juostinis 2-ojo varianto žiedas, žiedas su sujungtų rankų simboliu, rožinis. Dviejuose kapuose kabės buvo vienintelės įkapės.

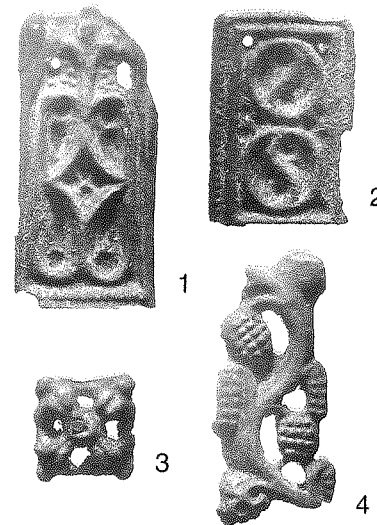
Kabių rasta apie 70 kapų iš 36 kapinynų Lietuvoje²²⁴. Daugiausia rasta žalvarinių ir labai mažai geležinių kabių. Jų skaičius viename kape įvairus. Be to, jos rastos skirtingose moterų, vyrų ir vaikų kapų vietose. Daugiausia kabės rastos XVII a. kapuose, ypač antrosios pusės, tačiau pasitaikė atvejų, kada jos aptiktos su XVI a. I ketvirčio ir III–IV ketvirčio monetomis. Matyt, kabės buvo skirtos įvairiems moterų, vyrų ir vaikų drabužiams, taip pat ir kapšeliams, susegti.

Pagal „Lietuvių kalbos žodyną“, kabės buvo naudojamos apsiaustų ir kitų drabužių apykaklėms, sėrmėgoms, kelnėms, sijonams, diržams ir kt. susegti²²⁵.

Diržai

Alytiškių kapuose rasta keletas odinių diržų ar jų liekanų su žalvariniais apkaliukais, kuriuos pagal vietą kape skiriame į juosmens diržus ir perpetes.

J u o s m e n s d i r ž a s rastas tik turtingiausiam XV a. IV ketvirčio moters kape 104. Mirusioji diržu buvo sujuosta per visą juosmenį. Diržo plotis nevienodas – priekinė jo pusė siauresnė (plotis 2–2,5 cm), o nugarinė platesnė (virš 3 cm). Diržas su žalvarine keturkampe sagtimi, kuri prie odos buvusi prijungta apkaliuku iš skardelės. Priekinė diržo dalis papuošta 7 apkaliukais (X:16 lent.), kuriuose pavaizduoti įvairūs simboliai. *A apkaliuke* (49:1 pav.) yra rėmelis, o jame pavaizduota palmė, išauganti iš rombo (jame kryžius), po ją spurgeliai – tai gali būti žiedai, lapai ar vaisiai. Rombo viršaus ir apačios smailgaliai susieti su poriniais apskritimais, kurie gali būti keturios šaknys. Iš šių detalių visumos matyti, jog tai Gyvybės medžio simbolis, kuris krikščionybės tradicijoje simbolizuoja pirmąją Rojaus pilnatvę. Gyvybės medis ikonografijoje vaizduojamas žaliuojantis ir žydintis. Amžinai žaliuojantys palmės lapai suvokiami kaip amžinojo gyvenimo Dievo karalystėje ir Prisikėlimo simbolis (Forstner, 1990, p. 152, 154–155). Rombas – tai Žemės simbolis. Šaknys simbolizuoja žmonių gyvenimą, Žemėje duotą jiems iš Dievo, taip pat Kristų (Ibid., p. 206–208). *B apkaliuke* (49:2 pav.) taip pat yra rėmelis su jame pavaizduotais dviem apskritimais, kuriuos lenktos linijos simetriškai dalija į du laukus, o kiekviename jų yra dar taškas. Tai saulės ir mėnulio simbolis, kuris simbolizuoja Kristų ir Bažnyčią, pastovų Dievą ir besikeičiantį žmogų – Kristaus Prisikėlimą, Bažnyčią ir Sinagogą – saulė simbolizuoja NT šviesą, kuri užgožė ST šviesą – mėnulį (Ibid., 1990, p. 99, 101). *C–D apkaliukuose* (49:3 pav.) – Kristaus monograma X su penkiais spurgeliais, simboli-

49 pav. Juosmens diržo apkalai iš kapo 104.

ginti tikrus vaisius (Ibid., p. 180–183; Ferguson, 1989, p. 39–40). Šie diržo apkaliukai yra unikalūs. Kitur nerasta netgi panašių į juos.

Odinių juosmens diržų su spalvotojo metalo apkalais kituose Lietuvos kapinyuose rasta tik apie 30²²⁶. Deja, ne visų jų radimo aplinkybės pakankamai aiškios, kad patikimai būtų galima priskirti prie juosmens diržų.

Perpetės ir kitokios paskirties dirželiai. 9 alytiškių kapuose (moterų k. 185, 326, 366, 534, 714, 760, 804, vaikų ir paauglių k. 711, 809) rasta odinių diržų ir jų liekanų su apskritais žalvariniais apkaliukais arba tik tokių apkaliukų. Visi jie rasti ne ant juosmens, todėl su juosmens diržais nesietini. Matyt, tokie diržai sietini su perpetėmis, o kai kurie galbūt su kapšelių dirželiais, kurie buvo prikabinami prie juosmens juostos.

Penkiuose moterų kapuose perpečių odos fragmentai arba jų apkaliukai gulėjo prie mirusiosios šono ties žastikauliu, ant krūtinės, prie kaukolės ir peties: kape 185 perpetės liekanos su 10 apkaliukų gulėjo nuo dešiniojo peties iki dilbio vidurio (5–15 cm atstumu nuo žastikaulio ir dilbio); kape 326 prie dešiniojo peties gulėjo geležinė pusapskritimio formos grandis, o nuo jos įstrižai, ant dešinės krūtinės pusės aptikta perpetės fragmentų su 18 apkaliukų; kapo 366 kairėje kaukolės pusėje gulėjo geležinės sagties ar grandies fragmentai ir 2 apkaliukai; kapo 714 dešinėje kaukolės pusėje tik dirželio fragmentai; kape 804 prie dešiniojo peties ir kaukolės srityje gulėjo 5 apkaliukai ir geležinė pusapskritimio formos sagtis.

Dviejuose moterų kapuose dirželių liekanos gulėjo prie kairiojo šlaunikaulio: kape 534 diržo fragmentai su 32 apkaliukais gulėjo ant kairiojo dubens kaulo ir šlauni-

zuojančiais penkias Jėzaus žaizdas. *F–H apkaliukuose* (49:4 pav.) pavaizduotas vynmedis su vynuogių kekėmis, kurio simbolika aiškinama Kristaus pasakymu, jog jis esąs kaip tikrasis vynmedis, kurio gyvybingas kamienas palaiko tikinčiuosius nelyginant vynuogė savo šakeles, o tai reiškia: tik tas, kuris iš jo semiasi jėgų, gali išauginti tikrus vaisius (Ibid., p. 180–183; Ferguson, 1989, p. 39–40). Šie diržo apkaliukai yra unikalūs. Kitur nerasta netgi panašių į juos.

kaulio (šalia jų ir deformuota geležinė sagtis), o kape 760 prie kairiojo šlaunikaulio (15 cm nuo jo pradžios ir 4 cm nuo paties šlaunikaulio) aptiktas tik 1 apkaliukas.

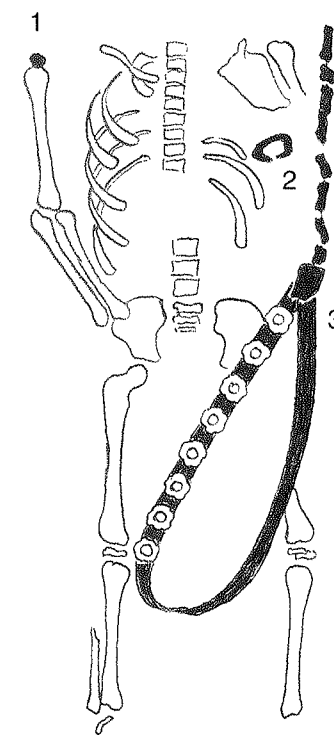
Vaiko kape 711 perpetė su 37 apkaliukais padėta beveik per visą mirusiojo ilgį (50 pav.). Jos žalvarinė užkaba rasta ant kairiojo peties, nuo kur perpetė nugarine puse į viršų gulėjo ant kairiojo žastikaulio, dilbio, šlaunikaulio ir ties jo galu pasukta į tarpukojį. Kiek žemiau blauzdikaulių perpetė perlenkta ir užsukta į dešinę pusę, kur lietsi su dešiniu blauzdikauliu. Nuo dešiniojo kelio perpetė gerąją pusę gulėjo įstrižai kairiojo dubens kaulo link. Ties kairiojo dubens kaulo viršumi perpetė gulėjo po aprašytąją dalimi iki kairiojo žastikaulio vidurio. Čia, vidinėje pusėje, gulėjo geležinė pusapskritimio formos grandis. Visos perpetės ilgis 1,1–1,15 m, plotis 2,7 cm.

Paauglio kape 809 prie juosmens, ties kairiuoju dilbiu, gulėjo peilis medinėmis kriaunomis (ilgis virš 20 cm), o nuo jo ašmenų galo iki blauzdikaulio gulėjo odinio diržo fragmentai su 3 pusrutulio formos apkalais ir žalvarine grandele. Dirželis gulėjo išilgai, t. y. lygiagrečiai su mirusiuoju.

Visi apkaliukai yra rozetiniai, apskriti, padaryti iš plonos skardelės, kuri iš vidaus į išorę išmušta įvairaus dydžio spurgeliais. Juos skiriame į du tipus.

I t i p o apkaliukų dydis, apskritimų skaičius ir spurgelių forma gerokai skiriasi. Pagal šiuos elementus skiriame keturis jų variantus. Dešimt 1-ojo varianto apkaliukų rasta tik kape 185. Jų skersmuo 2,8–2,9 cm. Prie odos buvo pritvirtinti geležinėmis kniedėmis. Spurgeliai įvairaus dydžio ir nevienodai ryškiai išmušti. Jie sudaro tris–keturis apskritimus, nors iš pradžių gali pasirodyti, kad šiuose apkaliukuose bandyta užpildyti visą apkaliukų ploną, o ne pavaizduoti taisyklingus apskritimus. Trisdešimt septyni 2-ojo varianto apkaliukai geležinėmis kniedėmis pritvirtinti prie kapo 711 odinės perpetės. Jų skersmuo 2,5 cm. Šių apkaliukų kraštuose išmušta po 13 lapelių, prijungtų prie rantelių apskritimo, kuris apjuosia viduryje esantį tuščiaavidurį pusrutulį. 3-iojo varianto vienas apkaliukas rastas kape 760 ir penki kape 804. Jų skersmuo nuo 1,3 iki 1,8 cm. Šių apkaliukų kraštuose išmuštas spurgelių apskritimas, o viduryje išgaubtas. 4-ojo varianto apkaliukų rasta kapuose 326 (18), 366 (2) ir 534 (32). Prie perpetės odos jie buvo pritvirtinami geležinėmis kniedėmis. Apkaliukų skersmuo apie 1 cm. Šie apkaliukai grubaus darbo. Jų viduryje yra netaisyklingos formos iškilimas, aplink kurį yra spurgelių apskritimas.

I tipo apkaliukai rasti komplektuose su XVI a. I ketvirčio monetomis ir įkapėmis: Aleksandro denarais (4 k.), juostiniu 1-ojo varianto žiedu, žiedu su duobutėmis, smeigtukais (2 k.), tretininko kapšelio simboliniais ap-

50 pav. Vaiko kapas 711: 1 – Aleksandro denaras, 2 – geležinė grandis, 3 – odinė perpetė su 37 apkaliukais.

714 ir 809 dirželiuose yra skylutės su žalvariniais cilindriškais. Jie vienalaikiai, nes ir kape 714 dirželiai rasti kartu su Žygimanto Augusto 1566 m. dvidenariu.

Virš 20 kapų iš kitų Lietuvos kapinynų rasta odinių diržų liekanų, kuriuos pagal radimo aplinkybes galima priskirti prie perpečių arba kapšelių bei makščių dirželių, kurie buvo prikabinami prie juosmens juostos²²⁷. Dažniausiai su jomis rasta rozetinių apkaliukų, nors pasitaikė ir stačiakampių su rozečių motyvu, taip pat ir kitokių apkaliukų.

Sagtys ir grandys

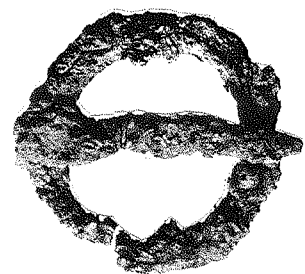
Sagtys klasifikuojamos į tipus pagal formą ir konstrukciją. Pagal formą išskirti keturi tipai. Tai – apskritos, pusapskritimio (arba D raidės) formos, profiliuotos (ovalo formos išmaugtais šonais) ir keturkampės sagtys. Pagal konstrukciją išskirtas vienas tipas, – tai dvinarės sagtys. Atskiri tipai suskirstyti dar į variantus.

A p s k r i t o s s a g t y s (I tipas) rastos 7 kapuose (vyrų k. 257, 408, 506, 553, 670, dviejų mirusiųjų k. 1125 ir moters k. 123) ir atsitiktinai perkasoje 78. Visos 8 sagtys yra pagamintos iš geležies. Jų skersmuo nuo 3 iki 4,8 cm (51 pav.).

kalais (1 k.), peiliais medinėmis kriaunomis (4 k.), geležinėmis pusapskritimio formos sagtimis (2 k.) ir grandimis (2 k.).

I t i p o trys apkaliukai rasti kape 809. Jų viduryje yra pusrutulio formos iškilimas, o siaurame kraštelyje – rantelių apskritimas. Apkaliukų skersmuo 2,4 cm, aukštis 1 cm. Apkaliukai rasti kartu su Žygimanto Augusto monetomis, iš kurių vėlyviausia su 1570 m. data, su peiliu medinėmis kriaunomis, antpirščiu ir žalvarine pusapskritimio formos grandele. Taigi II tipo apkaliukų chronologija – XVI a. III–IV ketvirtis.

Be to, kapuose 714 ir 809 dirželiuose yra skylutės su žalvariniais cilindriškais. Jie vienalaikiai, nes ir kape 714 dirželiai rasti kartu su Žygimanto Augusto 1566 m. dvidenariu.

51 pav. Apskrita geležinė sagtis (I tipas) iš kapo 506.

6 kapuose apskritos sagtys rastos prie šono ties juosmeniu, žemiau juosmens, ant dubens kaulų ir po jais (dviejų mirusiųjų kape 1125 sagties vieta nenustatyta). Šios sagtys buvo skirtos susegti audekliams kapšeliams, kurie buvo prikabinami prie juosmens diržo ar juostos. Pavyzdžiui, kapo 408 juosmens viduryje gulėjo geležinė pusapskritimo formos sagtis, o apskrita sagtis – dešiniojo šlaunikaulio vidinėje pusėje. Taigi juosmens viduryje gulėjusi sagtis yra nuo juosmens diržo, prie kurio buvo prikabinamas kapšelis su apskrita sagtimi. Toks pat atvejis yra ir kape 553, kuriame ant juosmens vidurio gulėjo profiliuota geležinė sagtis, o apskrita sagtis – 20 cm žemiau nuo jos, po dubens kaulais (ties viduriu). Antroji geležinė sagtis rasta kape 1125, bet jos vieta, kaip ir apskritos sagties, nenustatyta. Kapuose 123, 257 ir 506 rastos tik apskritos sagtys. Matyt, juose kapšelis su apskrita sagtimi prikabinamas prie juosmens juostos, kuri buvusi be sagties. Kape 670 kartu su apskrita sagtimi rasta ir apskrita geležinė grandis. Abi jos gulėjo tarpukojojje, viena prie dešiniojo dubens kaulo, o kita prie kairiojo. Juosmens srityje kitos sagties nebuvo. Matyt, ir šiuo atveju sagtis bei grandis buvo prikabinotos prie juosmens juostos.

Apskritos sagtys rastos kapuose, kuriuose nebuvo monetų. Šių kapų kompleksus sudaro XV a. įkapės: kirviai (2 k.), peiliai su kriaunomis (3 k.) ir įtveriamieji (3 k.), skiltuvai (3 k.), galastuvai (2 k.), skustuvai, pusapskritimo formos geležinė sagtis, profiliuota geležinė sagtis, geležinė grandis, žiedas paplatintu priekiu (V tipas), verpstukas.

Apskritos sagtys iš kitų Lietuvos kapinynų išnagrinėtos atskirame darbe²²⁸.

Savo forma ir dydžiu nuo apskritos sagties nesiskiria ir kita aprangos detalė – apskrita grandis, todėl, liežuvėliui neišlikus, jas atskirti būna sunku.

A p s k r i t o s g r a n d y s rastos 26 alytiškių kapuose: 17 moterų (k. 20, 40, 91, 165, 294, 359 (?), 507, 527, 540, 643, 699, 705, 734, 861, 1037, 1042, 1120), 7 vyrų (k. 154, 441, 476, 477, 521, 628, 670) ir 2 paauglių (k. 481, 918). Dar 5 grandys aptiktos atsitiktinai iš suardytų kapų perkasoje 16 (2), 25, 27 ir 71. Po dvi grandis rasta 3 kapuose (k. 154, 165, 477). Taigi iš viso Alytaus kapinyne rasta 34 apskritos grandys. Iš jų tik 4 žalvarinės (k. 40, 165 (2), perkasoje 16), o visos kitos geležinės.

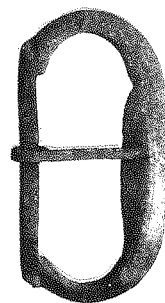
Apskritos grandys daugiausia buvo naudojamos kaip juosmens juostų dalys. Matyt, jos prie juostų buvo pritvirtinamos dirželiais (jų mineralizavusios dalys užsikonservavusios kape 154 dviejose grandyse ir kape 477 vienoje iš dviejų grandžių). Prie tokių grandžių galėjo būti pririšami kapšeliai ir makštys su įvairiais daiktais (kapų 91, 441, 527, 540 grandyse užsikonservavę mineralizavę raištelėlių mazgai, o perkasoje 16 aptikta žalvarinė grandis su išlikusiu odiniu raištelėliu). Daugelyje alytiškių kapų grandys rastos kartu su peiliais dešinėje juosmens pusėje²²⁹, ant dešiniojo dubens kaulo²³⁰, prie kairiojo šono ties juosmeniu²³¹ ir prie kairiojo dubens kaulo bei šlaunikaulio²³². Tačiau pasitaikė atvejų, kada grandis ir peilis rasti priešingose vietose²³³. Tokiais atvejais peilis tikrai nebuvo pririštas prie grandies, o, be to, šalia jos nebuvo ir kitų daiktų. Greičiausiai grandys naudotos ne tik mūsų paminėtoms juosmens juostoms, bet galbūt ir perpeptoms bei kitiems aprangos reikmenims.

2 vyrų kapuose rasta po dvi apskritos grandis. Kape 154 grandys gulėjo tarpukojojje, vienoje linijoje, viena nuo kitos per 20 cm. Čia kitų radinių nerasta. Kape 477 grandys gulėjo ant kairiojo ir dešiniojo dubens krašto vienoje linijoje (atstumas apie 12 cm), o peilis medinėmis kriaunomis prie kairiojo šlaunikaulio. Šiame kape rasta ir juosmens diržo profiliuota geležinė sagtis, kuri gulėjo kairėje juosmens pusėje, prie stuburkaulio. Matyt, šiuo atveju grandys dirželiais buvo pritvirtintos prie diržo.

Apskritos grandys rastos komplektuose su XV a. I ketvirčio–XVI a. I ketvirčio monetomis ir įkapėmis: II (1 k.) ir III (1 k.) tipo LDK pinigėliais, Aleksandro (1 k.) monetomis, kilpiniais (1 k.), žiediniais (8 k.) ir vadinaisiais klaustuko formos auskarais (2 k.), rozetine sege, amuletu, žiedais paplatintu priekiu ir sukeistais galais (1 k.), juostiniais 1-ojo varianto žiedais (6 k.), žiedu paplatintu priekiu, įtveriamaisiais peiliais (9 k.), peiliais medinėmis ir kaulinėmis kriaunomis (12 k.), kauliniu stiliumi (?), apskritomis (1 k.), ovalo ir pusapskritimo formos (2 k.), profiliuotomis (1 k.) ir keturkampėmis (3 k.) geležinėmis sagtimis bei grandimis, dvinare žalvarine sagtimi, skiltuvais (2 k.), galastuvu, skustuvu, verpstukais (2 k.), smeigtukais (2 k.).

Apskritų grandžių rasta daugiau kaip 130 kapų iš virš 40 kapinynų Lietuvoje²³³.

P u s a p s k r i t i m i o, a r b a D r a i d ė s, f o r m o s s a g t y s (II tipas) rastos 27 alytiškių kapuose (moterų k. 526, 629, 644, 705, 720, 760, 804, vyrų k. 8, 393, 408, 441, 515, 541, 550 (2), 602, 662, 776, 993, 1138, paauglių k. Nr. 288, 624, 660, 672, 975 916 ir vaikų 560, 708). Dar 3 tokios sagtys rastos atsitiktinai iš suardytų kapų perkasoje 10, 11, 18. Vyro kape 550 rasta dvi šio tipo sagtys. Taigi iš viso rasta 31 II tipo sagtis. Tik moters

52 pav. Žalvarinė pusapskritimo formos sagtis (II tipas) iš kapo 526.

kape 526 sagtis buvo pagaminta iš žalvario (52 pav.), o visos kitos yra geležinės. Šių sagčių lankeliai įvairaus skerspjūvio: keturkampiai, ovalūs ir plokšti. Jų dydžiai labai įvairūs (53 pav.). Pagal išorinius išmatavimus D formos sagčių aukštis svyruoja nuo 2,6 iki 7 cm, o plotis – nuo 1,8 iki 5,9 cm. Vidinių sagčių išmatavimų neturime, tačiau juos galima apytiksliai nustatyti pagal lankelio storį. Lankelių storis taip pat įvairus. Mažesnių sagčių lankelis 0,2–0,4 cm storio, o didesnių – 0,5–0,8 cm storio. Taigi diržo juostos plotis galėjo būti nuo 1,5 iki 5,5 cm. Didžiosios D sagtys (aukštis – nuo 5 iki 7 cm, plotis – nuo 3,2 iki 5,9 cm) rastos 6 vyrų ir 1 paauglio kape.

Pagal kai kurių kapų duomenis D formos sagtys galėjo būti skirtos perpeptoms diržams susegti. Pvz., kape 804 tokia sagtis gulėjo prie dešiniojo peties ir kaukolės srityje kartu su 5 apskritais žalvariniais apkaliukais, o kape 708 sagtis gulėjo prie dešiniojo žastikaulio, vidinėje pusėje. Kai kuriais atvejais sagtys rastos prie kaukolės ir ant krūtinės kartu su netoliese gulintu peiliu²³⁵. Matyt, šios sagtys buvo skirtos susegti dirželiui, prie kurio buvusi pritvirtinta peilio makštis. Tokie dirželiai kartu su prikabinomomis peilių makštimis turėjo būti tvirtinami prie juosmens juostos ar diržo, nes vyraujanti D formos sagčių radimo vieta yra prie mirusiojo šono (ties juosmeniu, dubens kaulu, šlaunikauliu) ir ant dubens²³⁶. Taigi tose vietose rastos sagtys buvo skirtos susegti dirželiams, makštims arba kapšeliams, nors pavienės, aišku, galėjo būti ir nuo juosmens diržo. Matyt, kape 408 rastoji sagtis pagrįstai gali būti siejama su juosmens diržu, nes ji gulėjo juosmens viduryje, o peilis medinėmis kriaunomis ant dešiniojo šlaunikaulio. Be to, šiame kape rasta apskrita geležinė kapšelio sagtis, kuri gulėjo 15 cm žemiau peilio, dešiniojo šlaunikaulio vidinėje pusėje. Vienintelė pusapskritimo formos žalvarinė sagtis, rasta kape 526, taip pat gali būti susieta su juosmens diržu, nes ji irgi gulėjo ant juosmens.

Sudėtinga yra nustatyti pusapskritimo, arba D raidės, formos sagčių chronologiją. Jos rastos 8 kapuose (k. 526, 541, 602, 629, 662, 705, 760, 916), kurių komplektuose yra Aleksandro denarai, tačiau juose yra ir XVI a. III ketvirčiu datuojamų dirbinių (pvz., apkalai su širdelių eilute). Žinant, kad Aleksandro denarai rasti kapuose su XVII a. monetomis, gali būti, jog dalies šių kapų chronologija taip pat gali siekti XVII a. Be minėtų monetų, šio tipo sagtys rastos komplektuose su plačios chronologijos įkapėmis: kirviais (1 k.), kauliniais ir žalvariniais

53 pav. Geležinės pusapskritimo, arba D raidės, formos sagtys (II tipas): 1 – kapas 720, 2 – kapas 975, 3 – kapas 672, 4 – kapas 541, 5 – kapas 408, 6 – kapas 8.

smaigaliu stiliais (2 k.), juostiniais 1-ojo (2 k.) ir 2-ojo (2 k.) varianto žiedais, žiedais su duobutėmis (2 k.), įtveriamaisiais peiliais (3 k.), peiliais medinėmis ir kaulinėmis kriaunomis (14 k.), skiltuvais (4 k.), galastuvais (3 k.), apskrita geležine sagtimi, apskritomis geležinėmis grandimis (2 k.), keturkampėmis geležinėmis sagtimis (2 k.), keturkampe geležine grandimi, smeigtukais (2 k.), I tipo dirželių apkaliukais (2 k.). Keturiuose kapuose šio tipo sagtys buvo vieninteliai kapo radiniai. Taigi Alytaus kapinyne rastų pusapskritimo formos sagčių chronologija gali būti plati – XV–XVII a.

Šio tipo sagtys iš kitų Lietuvos kapinynų išnagrinėtos atskirame darbe²³⁷.

P u s a p s k r i t i m i o f o r m o s s a g t y s (a r g r a n d y s). Visus tokios formos radinius, kurie rasti be liežuvėlių ar jų pėdsakų, išskyrėme į atskirą grupę, nes be liežuvėlio sunku atskirti grandį nuo sagties ir nustatyti

paskirtį. Jų rasta 13 alytiškių kapų (moterų k. 177, 326, 539, 800, 842, vyrų k. 295, 704, 793, 1152, paauglių k. 648, 809 ir vaikų 460, 711). Dar 4 rastos atsitiktinai iš suardytų kapų perkasoje 2, 30, 71, 78. Kape 809 ir perkasoje 2 rasta po vieną žalvarinę grandį ar sagtį, o visos kitos yra geležinės. Jų dydžiai panašūs į pusapskritimo formos sagčių.

Keliuose kapuose tokios grandys (ar sagtys) galėjo būti skirtos perpečiams diržams susegti²³⁸. Jos, kaip ir apskritos grandys bei pusapskritimo formos sagtys, taip pat gali būti susijusios su juosmens juostomis, prie kurių buvo pritvirtinamos dirželiais. Vyraujanti tokių sagčių (ar grandžių) radimo vieta yra prie mirusiojo šono (ties juosmeniu, dubens kaulu, šlaunikauliu) ir ant dubens²³⁹. Dažniausiai prie jų randami peiliai, kartais dėklas ar kapšelis. Nei viena šios grupės grandis (ar sagtis) nerasta ant juosmens.

Pusapskritimo formos sagtys (ar grandys) 7 kapuose rastos su XVI a. monetomis: Aleksandro (4 k.), Žygimanto Senojo (1 k.) ir Žygimanto Augusto (2 k.). Be to, jos rastos komplektuose su XV a. IV ketvirčio–XVI a. IV ketvirčio įkapėmis: žiedais su duobutėmis (2 k.), rožinio vėriniumi, kryžiniu stiliaus dėklo apkalu, kauliniu stiliumi, žalvariniu stiliaus smaigaliu, įtviriamuoju peiliu, peiliais medinėmis ir kaulinėmis kriaunomis (8 k.), skiltuvu, I ir II tipo dirželių apkaliukais (1 k.), raktu, smeigtukais (2 k.), odiniu dėklu.

Profiliuotos sagtys (III tipas) rastos 22 alytiškių kapuose (moterų k. 7, 71, 182, vyrų k. 62, 75, 79, 94, 178, 367, 477, 496, 505, 511, 528, 553, 558, 646, 790, 1093, 1094, 1142 ir vaiko k. 355) ir 5 atsitiktinai perkasoje 10, 22, 72, 76, 78. Trys sagtys pagamintos iš žalvario (k. 182, 355, 790), o visos kitos yra geležinės. Žalvarinės profiliuotos sagtys nuo geležinių šios formos sagčių skiriasi mažu dydžiu (2–2,4x1,9–2,1 cm). Profiliuotų geležinių sagčių dydžiai skirtingi: nuo 3,3x3 iki 7,6x6,2 cm (54:2–4 pav.).

Šio tipo sagčių vieta kape bei radimo aplinkybės labai įvairios²⁴⁰. Pagal tai galima spręsti ir apie jų paskirtį. Matyt, mažosios žalvarinės sagtys buvo skirtos susegti perpečiams ir prikabinamiems prie juosmens juostos dirželiams (54:1 pav.)²⁴¹. Daugiau kaip pusė profiliuotų geležinių sagčių alytiškių kapuose galėjo priklausyti juosmens diržams. Tai rodo ne vien tikta vieta ant juosmens arba dubens vidurio, bet ir kitos radimo aplinkybės²⁴². Kita šio tipo geležinių sagčių radimo vieta yra prie mirusiojo šono ties dubens kaulu ir prie šlaunikaulio²⁴³. Pagal šią radimo vietą galime spręsti, kad jos buvo skirtos susegti prikabinamiems prie juosmens juostos dirželiams ir kapšeliams.

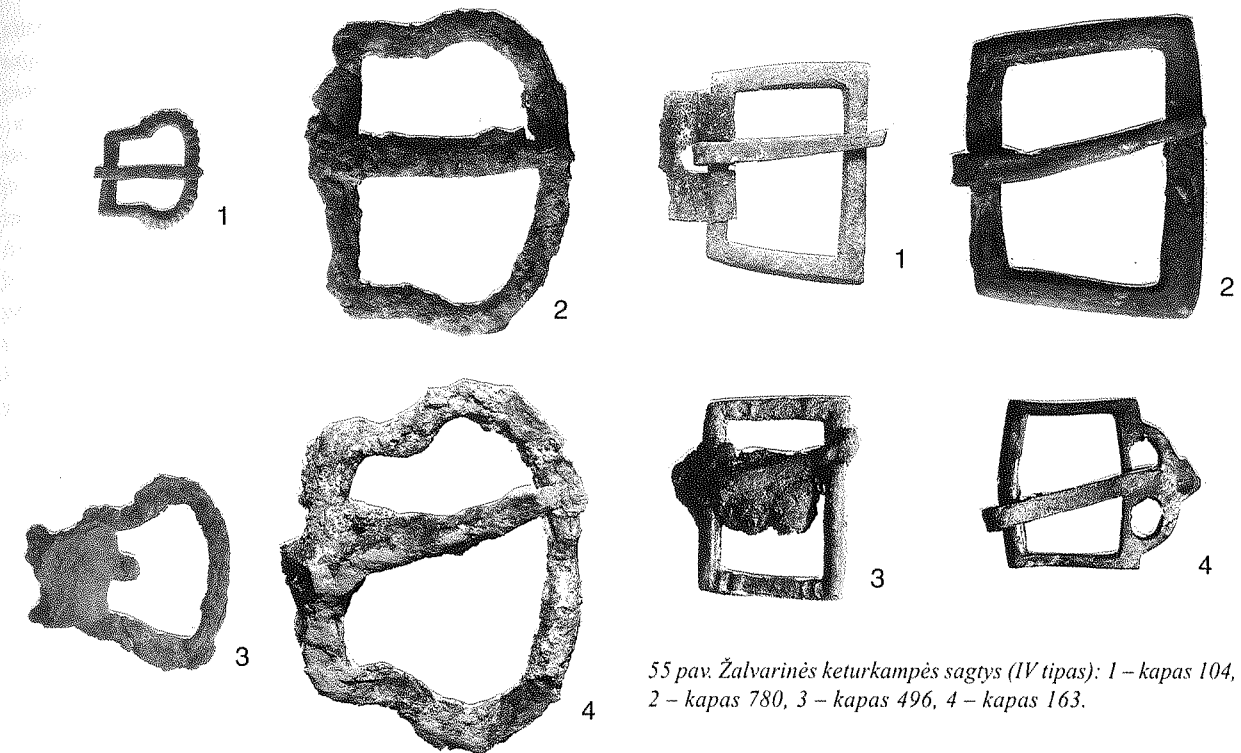
Profiliuotos sagtys rastos komplektuose su XV a. antrosios pusės–XVI a. I ketvirčio monetomis ir įkapėmis:

III tipo LDK pinigėliais (3 k.) ir Aleksandro denarais (2 k.), tretininkų kapšelių apkalais (1 k.), kirviu, kauliniu stiliumi, raštininko peiliuku, įtviriamaisiais peiliais (9 k.), peiliais medinėmis ir kaulinėmis kriaunomis (10 k.), skiltuvais (10 k.), galastuvais (4 k.), apskrita geležinė sagtimi, apskritomis geležinėmis grandimis (1 k.), geležinėmis keturkampėmis sagtimis ir grandimis (6 k.), žirklemis (1 k.). Viename kape žalvarinė profiliuota sagtelė buvo vienintelis radinys.

Šio tipo sagtys iš kitų Lietuvos kapinynų išnagrinėtos atskirame darbe²⁴⁴.

Keturkampės sagtys (IV tipas) rastos 62 alytiškių kapuose (moterų k. 89, 104, 493, 545, 689, 695, 699, 798, 807, 1046, 1087, 1100, vyrų k. 25, 62, 65B, 99, 163, 202 (2), 230, 263, 334, 367, 383, 423, 459, 476, 485, 488, 496, 500, 515, 516, 550, 567, 577, 588, 603, 606, 646, 663, 669, 694, 731, 780, 782, 783, 795, 808, 820, 950, 1027, 1111, 1123, vaikų k. 68, 697, 871, 1131 ir paauglių k. 21, 61, 573, 974, 1023) Dar 4 tokios sagtys rastos atsitiktinai iš suardytų kapų perkasoje 2, 20, 22, 36. Keturkampių sagčių yra įvairių dydžių ir formų (kvadrato, stačiakampio ir trapecijos). Jos, kaip ir kitų tipų sagtys, daugiausia gamintos iš geležies ir tik nedaugelis – iš žalvario. Nors šio tipo sagtys ir įvairios, tačiau smulkiau klasifikuoti jas į variantus yra sudėtinga, nes ypač geležinių sagčių išmatavimai yra sąlyginiai. Šio gausaus tipo žalvarinės sagtis apžvelgsime atskirai nuo geležinių.

Žalvarinės keturkampės sagtys (55 pav.) rastos kapuose 65B, 104, 163, 496, 646, 780 ir perkasoje 36. XVII a. I–II ketvirčio vyro kape 163 rasta sagtis (55:4 pav.) išsiskiria iš visų kitų keturkampių žalvarinių sagčių. Jos priekyje yra atauga su dviem skylutėmis. Pati atauga prie dirželio, dėklo ar kapšelio buvo pritvirtinta kniede. Kartu su sagtimi rasta ir žalvarinė plokštelė su skylute, kurioje taip pat yra dvi kniedės. Ši sagtelė kape gulėjo prie kairiojo žastikaulio, ties jo viduriu, o 15 cm žemiau, ties juosmeniu – peilis kaulinėmis kriaunomis kartu su dviem monetomis (Aleksandro lenkišku pusgraišiu ir Zigmanto Vazos Rygos m. šilingu). Vyro kape 65B rastas sagties fragmentas aplipęs derva, kurio forma neaiški. Ji gulėjo prie dešiniojo šlaunikaulio (vidinėje pusėje) ir dubens kaulo ir, matyt, buvo skirta kapšeliui susegti. Visos kitos žalvarinės sagtys yra trapecijos formos, bet jos skiriasi dydžiu ir radimo aplinkybėmis. Moters kape 104 (55:1 pav.) tokia sagtis rasta kartu su juosmens diržu, o vyro kape 780 (55:2 pav.) ji gulėjo ant kairiojo šlaunikaulio tarp odinio kapšelio liekanų, kuriose rastas skiltuvai. Taigi panašios forma, bet skirtingos dydžiu sagtys buvo naudojamos įvairiems aprangos daiktams susegti. Vyrų kapuose 496 (55:3) ir 646 trapecijos formos žalvarinės sagtys rastos kartu su profiliuotomis

55 pav. Žalvarinės keturkampės sagtys (IV tipas): 1 – kapas 104, 2 – kapas 780, 3 – kapas 496, 4 – kapas 163.

54 pav. Profiliuotos sagtys (III tipas): 1 – kapas 355, 2 – kapas 558, 3 – kapas 1142, 4 – kapas 94. 1 – žlv., 2–4 – glž.

geležinėmis sagtimis, kurios gulėjo ant juosmens ir buvo skirtos juosmens diržui susegti. Žalvarinės sagtys rastos žemiau: k. 496 – tarp kojų, prie dešiniojo dubens kaulo ir šlaunikaulio; k. 646 – ant kryžkaulio. Akivaizdu, kad jos buvo skirtos vienam iš aprangos daiktų (dirželiui prie juosmens diržo, kapšeliui ar makščiai) susegti. Vyrų kapuose trapecijos formos žalvarinės sagtys rastos komplektuose su XV a. dirbiniais: ietigaliu, kirviu, skiltuvais (2 k.), įtviriamaisiais peiliais (2 k.), profiliuotomis geležinėmis sagtimis (2 k.). Moters kapo 104 (komplektas ne kartą aukščiau aptartas) chronologija – XV a. IV ketvirtis.

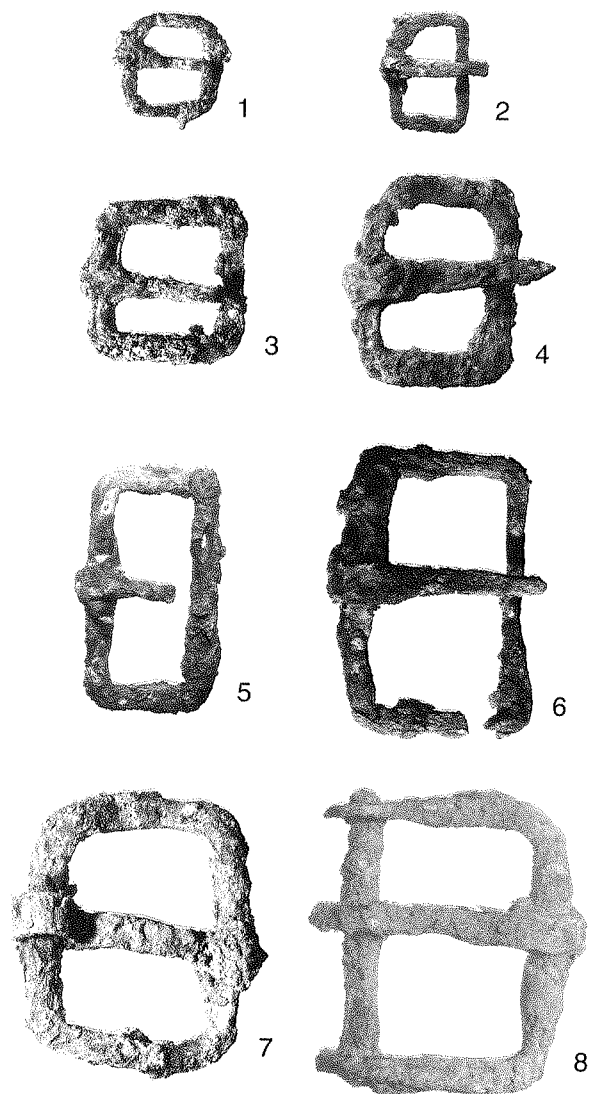
Geležinės sagtis pagal santykinį dydį išskyrėme į tris grupes. Kriterijumi pasirinkome sagties dydį kvadratiniais centimetrais. Kiekvienos grupės sagčių paskirtį ir chronologiją aptarsime atskirai.

Pirmosios grupės sagčių (56:1–2 pav.) dydis nuo 3,5 iki 7,7 cm². Jų rasta 15 kapų. Sagčių aukščio ir pločio santykis įvairus: 2,1x2,1, 2,2x1,6, 2,4x1,6, 2,5x1,5, 2,5x2,5, 2,6x1,7, 2,7x2, 2,8x2,2, 3x2, 3,3x2,3, ir 4,1x1,9 cm. Sprendžiant pagal radimo vietą, keliuose kapuose šios grupės sagtelės gali būti nuo perpečių: vyro kape 950 sagtelė gulėjo ant dešiniojo peties, o vaiko ka-

pe 697 – prie kairiojo žastikaulio, ties jo viduriu. Tačiau kitu atveju, paauglio kape 1023, sagtelė rasta po peilio medinėmis kriaunomis fragmentais, kurie gulėjo po dešiniuoju žastikauliu, ties jo viduriu, ir tai rodo, kad ši sagtelė greičiausiai yra nuo peilio makščių susegimo. Kartu su peiliais šios grupės sagtelės rastos ir prie dubens kaulo arba šlaunikaulio²⁴⁵. Kaip ir aukščiau paminėtame pavyzdyje, jų paskirtis – susegti peilio makštis arba jų dirželį, kuris turėjo būti prikabinamas prie juosmens juostos. Ne visais atvejais mažųjų keturkampių sagtelių radimo aplinkybės ir vieta pakankamai aiškios, bet nė karto jos nerastos ant juosmens vidurio²⁴⁶. Taigi mažosios keturkampės sagtelės su juosmens diržais nesusijusios.

Mažosios keturkampės sagtelės rastos komplektuose su XVI–XVII a. monetomis ir įkapėmis: Aleksandro (1 k.), Zigmanto Vazos (1 k.) ir Kristinos (1 k.) pinigais, įtviriamuoju peiliu, peiliais medinėmis kriaunomis (7 k.), profiliuota geležinė sagtimi, keturkampe sagtimi su apkalu, skiltuvu (1 k.), galastuvu (1 k.), juostiniu 1-ojo varianto žiedu, žiedais su sujungtų rankų simboliu (2 k.), II tipo žvangučiu, penkiakampės žvaigždės apkaliuku, žalvarinėmis kabėmis (2 k.). Trijuose kapuose šios sagtelės buvo vieninteliai radiniai.

Antrosios grupės sagčių dydis (56:3–5 pav.) nuo 8,3 iki 17,2 cm². Jų rasta 29 kapuose. Sagčių aukščio ir pločio santykis įvairus: 3,2x2,6, 3,5x3, 3,6x3,2, 3,8x2,5, 3,8x3,1, 4x2,7, 4x3,2, 4,2x2, 4,2x3,9, 4,6x3,6, 4,8x2,6,

56 pav. Geležinės keturkampės sagtys (IV tipas): 1 – kapas 697, 2 – kapas 808, 3 – kapas 807, 4 – kapas 545, 5 – kapas 25, 6 – kapas 577, 7 – kapas 230, 8 – kapas 603.

4,9x2,9 cm. Palyginus su pirmosios grupės sagtelėmis, šios grupės sagtys randamos įvairesnėse kapo vietose, tačiau jų radimo aplinkybės panašios kaip ir mažųjų. Dažniausiai šios grupės sagtys rastos prie šlaunikaulio, tarp dubens kaulų, ant vieno iš jų arba prie dubens kaulo kartu su peiliu²⁴⁷. Taigi ir jos buvo skirtos susegti makščiai arba dirželiui, prikabinamam prie juosmens juostos. Matyt, net tų antrosios grupės sagčių, kurios rastos prie žastikaulio, ant krūtinės ir juosmens, negalime susieti su perpetėmis ir juosmens diržais, nes šalia jų rasti ir peiliai, o tai rodo, kad jos susijusios su jų makštėmis²⁴⁸. Grei-

čiausiai tik kapo 699 sagtis galėjo būti skirta juosmens diržui susegti, nes ji gulėjo juosmens srityje, po dešiniojo dilbio, ant stuburkaulio. Ant dešiniojo dubens kaulo rasta apskrita geležinė grandis, kuri, matyt, dirželiu buvo prijungta prie diržo, o žemiau grandies, ties dešiniojo šlaunikaulio vieta, gulėjo peilis medinėmis kriaunomis. Nemažoje dalyje kapų antrosios grupės sagtys yra rastos prie kaukolės ir prie blauzdikaulių²⁴⁹. Pagal radimo aplinkybes jos galėjo būti skirtos kapšeliams, dėklams, makštims ir dirželiams susegti. Matyt, šie aprangos daiktai galvūgalyje ir kojūgalyje padėti kaip papildomos įkapės.

Vidutinės keturkampės sagtys rastos komplektuose su XV a. antrosios pusės–XVII a. pirmosios pusės monetomis ir įkapėmis: III tipo LDK pinigėliais (2 k.), Aleksandro (3 k.), Žygimanto Augusto (1 k.), Zigmanto Vazos (1 k.) pinigais, žiediniais 4-ojo varianto auskarais (2 k.), vadinamaisiais klaustuko formos auskarais (1 k.), juostiniu 1-ojo varianto žiedu, signetiniu žiedu, įtveriamaisiais peiliais (9 k.), peiliais medinėmis kriaunomis (14 k.), kirviais (3 k.), kauliniu stiliumi, skiltuvais (5 k.), galastuvais (4 k.), žirkklėmis (1 k.), tretininko kapšeliu, apskritomis geležinėmis grandimis (3 k.), profiliuota sagtimi, dvinare geležine sagtimi, geležine dvigale kilpa. 5 kapuose šios grupės sagtys buvo vieninteliai radiniai.

Trečiosios grupės sagčių dydis (56:6–8 pav.) nuo 19,5 iki 33 cm². Jų rasta 12 kapų. Sagčių aukščio ir pločio santykis įvairus: 5x4,4, 5,3x4,2, 5,4x3,9, 5,2x4,9, 5,5x4,1, 5,8x5,1, 5,9x4, 5,9x5,6, 6x4,8, 6,3x3,1, 6,3x4,2 cm. Tik keliuose kapuose rastos didžiosios sagtys galėjo būti skirtos juosmens diržams susegti. Vyro kape 500 keturkampė geležinė sagtis rasta ant juosmens vidurio, o kitos įkapės gulėjo ant kairiojo dubens kaulo ir šlaunikaulio – tai skiltuvai, raštininko peiliukas, peilis medinėmis kriaunomis bei neaiškios paskirties geležinių dirbinių fragmentai. Kitame vyro kape 1027 rastos net trys skirtingų dydžių ir paskirties keturkampės geležinės sagtys. Didžioji (5,3x4,2 cm) rasta kairėje juosmens pusėje, prie stuburkaulio. Ji turėjo būti skirta juosmens diržui susegti. Vidutinio dydžio sagtis (3x2,8 cm) gulėjo prie kairiojo dubens kaulo ir šlaunikaulio kartu su galastuvo fragmentais, skiltuvu ir titnago gabalu. Matyt, ši sagtis yra nuo kapšelio ar dėklo, į kurį buvo sudėti tie daiktai. Mažoji sagtelė rasta (3,2x2 cm) ant kairiojo dubens kaulo, o po kairiojo šlaunikaulio gulėjo įtveriamasis peilis. Taigi ši sagtelė susijusi su peilio makštėmis arba dirželiu, kuriuo makštys turėjo būti prikabinotos prie juosmens diržo. Kitos didžiosios sagtys daugiausia rastos prie mirusiojo šono ties juosmeniu, dubens kaulu arba šlaunikauliu²⁵⁰. Viena kita sagtis rasta tarp šlaunikaulių arba pačiame kojūgalyje prie blauzdikaulių²⁵¹. Pagal radimo aplinkybes jos, kaip ir pirmųjų dviejų grupių sagtys, galėjo būti

skirtos kapšeliams, dėklams, makštims ir dirželiams susegti. Matyt, šie aprangos daiktai kojūgalyje padėti kaip papildomos įkapės.

Didžiosios keturkampės sagtys rastos komplektuose su XV a. antrosios pusės moneta ir įkapėmis: III tipo LDK pinigėliu, įtveriamaisiais peiliais (5 k.), peiliais medinėmis kriaunomis (4 k.), kirviu, kauliniu stiliumi, stiliumi žalvariniu smaigaliu, skiltuvais (5 k.), galastuvais (3 k.), žirkklėmis (1 k.), pusapskritimio formos sagtimis (1 k.), geležinėmis keturkampėmis grandimis, odiniu dėklu su dvinarėmis sagtelėmis ir kilpiniais apkalais. Dviejuose kapuose šios sagtys buvo vieninteliai radiniai. Tačiau šios grupės sagtys gali būti žymiai platesnės chronologijos.

Keturkampės sagtys iš kitų Lietuvos kapinynų išnagrinėtos atskirame darbe²⁵².

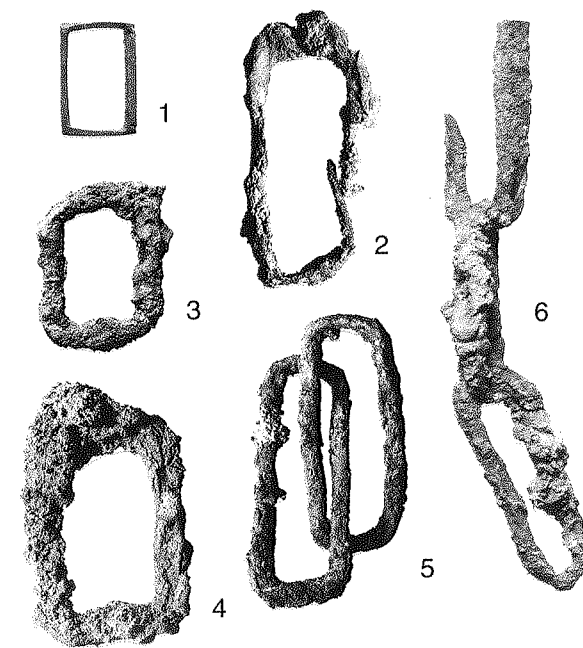
K e t u r k a m p ė s g r a n d y s rastos 22 alytiškių kapuose (moterų k. 52, 64, 358, 390, 466, 634, vyrų k. 263, 324, 343, 439, 558, 597, 628, 635, 675, 794, 904A, 940, 1045, 1093 ir vaikų k. 513, 803). Dar 2 grandys rastos atsitiktinai perkasoje 29 ir 84. Tik trys grandys pagamintos iš žalvario, o visos kitos geležinės.

Dvi žalvarinės grandys rastos vyro kape 940 (57:1 pav.), kuriame mirusysis buvo palaidotas ant kairiojo šono. Viena grandis gulėjo ant dešiniojo mentikaulio, o kita 10 cm žemiau jos, ant šonkaulių. Sunku spręsti, kokiai aprangos daliai priklausė šios sagtys, nes tai vieninteliai kapo radiniai. Dar viena keturkampė žalvarinė grandis rasta atsitiktinai perkasoje 29.

Moters kape 64 ir vyro kape 263 (57:2 pav.) rasta po pailgą keturkampę geležinę grandį, kurių lankelis neuždaras. Vienos dydis 3,8x1,6 cm, kitos 5x2,2 cm. Grandies radimo aplinkybės kape 64 nėra pakankamai aiškios, o kape 263 grandis rasta po vaškuotos lentelės odinio dėklo liekanomis ir kitais daiktais prie kairiojo šlaunikaulio.

Iš keturkampių geležinių grandžių išsiskiria trys radiniai, rasti vyrų kapuose 635, 675A ir 1045 prie kairiojo šlaunikaulio. Kape 675A dvi tarpusavyje sunertos grandys buvo vieninteliai kapo radiniai (57:5 pav.), kape 635 jos gulėjo kartu su žirkklėmis ir galastuvu, o kape 1045 tokios pat grandys, užkabintos ant kablo (57:6 pav.), rastos kartu su žemiau gulėjusiu įtveriamuoju peiliu. Matyt, šios grandys, kaip ir daugelis kitų grandžių ir sagčių, buvo prikabinamos prie juosmens juostos, o prie jų pačių – peilių makštys ar kitų daiktų dėklai.

Keturkampių geležinių grandžių aukščio ir pločio santykis įvairus: 2,3x1,7, 2,8x1,8, 3,1x2,2, 3,4x2,2, 3,6x3, 3,7x2,4, 3,9x2,5, 4x2,5, 4,4x3, 5,2x3,6, 5,4x4, 5,5x3,5, 5,7x2,8 cm (57:3–4 pav.). Šios grandys rastos įvairiose kapo vietose: prie raktikaulio ir žastikaulio²⁵³, ant juosmens ir prie šono ties juosmeniu²⁵⁴, prie vieno iš dubens kaulų arba šlaunikaulio²⁵⁵ bei kojūgalyje²⁵⁶. Pagal radi-

57 pav. Keturkampės grandys: 1 – kapas 940, 2 – k. 263, 3 – kapas 803, 4 – kapas 343, 5 – kapas 675, 6 – kapas 1045. 1 – žlv., 2–6 – glž.

mo aplinkybes galime daryti išvadą, kad jų paskirtis tokia pat kaip ir kitų formų grandžių bei sagčių (žr. aukščiau). Šių grandžių chronologija tokia pat plati kaip ir keturkampių sagčių – XV a. antrosios pusės iki XVII a. antrosios pusės.

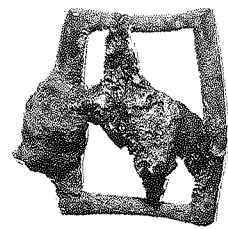
K e t u r k a m p ė s s a g t y s (a r g r a n d y s) 14 alytiškių kapų (moterų k. 7, 57, 480, 512, 928, 995, vyrų k. 50, 338, 462, 476, 606, 690, 1142, pauglio k. 481) rasta keturkampių geležinių sagčių (ar grandžių) fragmentų, kurios liko neapartotos atskirai nagrinėjant sagtis ir grandis. Keturkampių sagčių (ar grandžių) paskirčiai ir chronologijai šių radinių aptarimas iš esmės nieko nekeičia, todėl jų radimo aplinkybių ir kapų komplektų neanalizuojame.

D v i n a r ė s s a g t y s (V tipas). Penktajam tipui priskyrėme sagtis, kurių konstrukcijoje yra skersinė ašis, dalijanti sagtį į dvi dalis. Šias sagtis vadiname dvinarėmis. Pagal formą ir dydį skiriame penkis dvinarių sagčių variantus. Nedaug yra tokių dvinarių sagčių, kurių forma panaši į apskritas, pusapskritimio (arba D raidės) formos ar profiliuotas sagtis. Kai kurios šio tipo sagtys, išsiskiriančios konstrukcijos detalėmis, priskiriamos prie pavienių sagčių (Svetikas, 1998 a, p. 396–398).

1-ojo varianto sagčių forma primena gulsčią aštuoniukę. Viena tokia žalvarinė sagtis rasta vyro kape 521

58 pav. Dvinarė 1-ojo varianto sagtis iš kapo 521.

59 pav. Dvinarė 2-ojo varianto sagtis iš kapo 32.

(58 pav.). Deja, išlikusi tik viena sagties pusė, o kitos pusės lankelis nulūžęs (?). Ji rasta prie dešiniojo blauzdiakaulio kartu su peiliu medinėmis kriaunomis. Matyt, ji buvo skirta susegti peilio makštims arba dirželiui, kuriuo makštys buvo prikabinamos prie juosmens juostos. Sagtis rasta kapo komplekte kartu su apskrita geležine grandimi, peiliu medinėmis kriaunomis ir neaiškios paskirties geležinio dirbinio fragmentais. Aiškesnė tik apskritos geležinės grandies chronologija, todėl pagal ją galime spręsti, kad ši dvinarė 1-ojo varianto sagtis gali būti iš XV–XVI a. I ketvirčio.

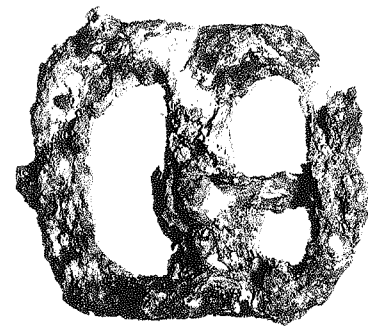
Dvinarės aštuoniukės formos sagtys iš kitų Lietuvos kapinynų išnagrinėtos atskirame darbe²⁵⁷.

2-ojo varianto dvinarės sagtys per vidurį išmaugtos. Jos yra keturkampės, nors viena kita pasitaiko ir suapvalintais kampais. Šio varianto sagtys rastos 3 alytiškių vyrų kapuose. Kapo 32 sagtelė žalvarinė (59 pav.), o kapų 371 ir 558 – geležinės. Sprendžiant pagal radimo aplinkybes, šio varianto sagtys buvo skirtos kapšeliams arba dėklams susegti²⁵⁸. Dvinarės 2-ojo varianto sagtys rastos komplektuose su XV a. įkapėmis: kauliniu stiliumi, įtveriamaisiais peiliais (2 k.), skiltuvais (2 k.), galastuvais (3 k.), profiliuota geležine sagtimi, keturkampe geležine grandimi.

Šio varianto sagtys iš kitų Lietuvos kapinynų išnagrinėtos atskirame darbe²⁵⁹.

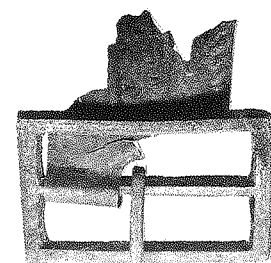
3-iojo varianto dvinarės sagtys yra keturkampės. Alytiškių kapuose jų nerasta, bet 2 tokios sagtys rastos atsitiktinai perkasoje 3 (60 pav.) ir 34²⁶⁰.

4-ojo varianto dvinarės sagtys taip pat keturkampės, tik nuo 3-iojo varianto sagčių jos skiriasi tuo, kad visos pagamintos iš žalvario ir yra beveik vienodo dydžio. Svarbiausias šių sagčių ypatumas tas, kad jos randamos kartu su apkalais, kuriuose išpausta širdelių eilutė (žr. skyrelyje „Devocionalijos“). Pastarieji apkalai yra smulkūs katalikų kulto daikteliai, kurių paskirtis aprangoje nėra galutinai aiški. Alytaus kapinyne rastos 3 tokios sagtys. Vyro kape 998 (61 pav.) ir moters kape 1122 šios sagtys buvo su minėtais apkalais, o moters kape 935 dvinarė sagtis

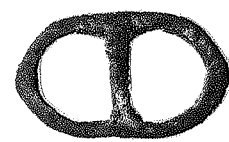

60 pav. Dvinarė 3-iojo varianto sagtis iš perkaso 3.

Jų dydis nuo 2,9x1,7 iki 2x1,2 cm. Visos jos pagamintos iš žalvario. Dažniausiai randama po dvi tokias sagteles, įvertas į odinius dirželius kartu su odiniais tretininkų kapšeliais (žr. „Rašymo reikmenys“). Po vieną šio varianto sagtelę randama retai. Alytaus kapinyne tik vyro kape 30 pavienė dvinarė 5-ojo varianto sagtelė (62 pav.) rasta prie dešiniojo šlaunikaulio kartu su Aleksandro denaru. Pagal radimo aplinkybes šios sagtelės negalime susieti su odiniu tretininko kapšeliu²⁶¹.

61 pav. Dvinarė 4-ojo varianto sagtis iš kapo 998.

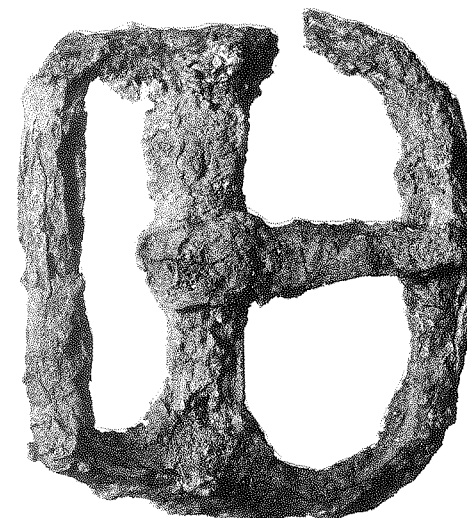
62 pav. Dvinarė 5-ojo varianto sagtis iš kapo 30.

Pavienės dvinarės sagtys. Tarp dvinarių sagčių pasitaiko ir pavienių, kurios savo forma panašios į apskritas, pusapskritimio, arba D raidės, formos ir profiliuotas sagtis, tačiau nuo jų skiriasi tuo, kad turi skersinę ašį, dalijančią sagtį į dvi dalis. Alytaus kapinyne rasta 3 pusapskritimio, arba D raidės, formos, geležinės dvinarės sagtys. Dvi rastos vyrų kapuose 462 ir 663 (63 pav.) ir viena atsitiktinai perkasoje 16. Pagal radimo aplinkybes sunku spręsti apie šių sagčių paskirtį²⁶². Šios sagtys rastos komplektuose su XV a. IV ketvirčio–XVI a. I ketvirčio monetomis ir įkapėmis: Aleksandro pinigais (1 k.), kirviu, kauliniu stiliumi, įtveriamuoju peiliu, peiliu medinėmis kriaunomis, galastuvu, skiltuvais (2 k.).

Konstrukcija ir forma iš dvinarių pavienių sagčių išsiskiria vyro kape 575 rasta žalvarinė sagtis (64 pav.),

rasta be apkalų – šie galbūt sunyko. Dvinarių 4-ojo varianto sagčių chronologija – XVI a. VIII–IX dešimtmečiai (Svetikas, 1997a, p. 30).

5-ojo varianto sagtelės yra keturkampės suapvalintais kampais ir ovalo formos.

63 pav. Pavienė dvinarė sagtis iš kapo 663.

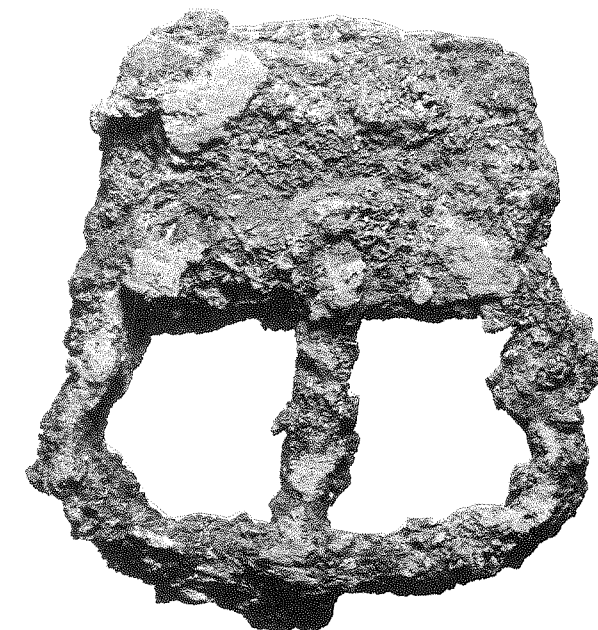
kurios skersinė ašis kilpa sujungta su viena kraštine (šioji puošta kripe). Jos dydis 5,3x3,9 cm. Apie sagties paskirtį sunku spręsti, nes ji rasta viduryje tarp šlaunikaulių kartu su kitomis įkapėmis: rožinio gintarinių ir emalio karolių vėriniu, 3 Aleksandro denarais, galastuvu ir peilio medinėmis kriaunomis fragmentais. Neaiški ir sagties chronologija, nors kape ir rasta Aleksandro denarų, bet jie galėjo būti įdėti net ir į XVII a. kapą.

Geležinės sagtys su apkalais. 8 alytiškių kapuose (moterų k. 64B, 629, vyrų k. 452, 680, 731, 929, 1082, vaiko k. 568) rasta geležinių sagčių, prie kurių ašies pritvirtinti apkalai: prie keturkampių – 6 k., prie pusapskritimio formos – 1 k., prie profiliuotos – 1 k. (65 pav.) Septyniuose kapuose rasti apkalai, pagaminti iš geležinės

ar spalvotojo metalo plokštelės ir pritvirtinti prie sagties ašies. Jie rasti komplektuose su XV a. IV ketvirčio–XVI a. I ketvirčio monetomis ir įkapėmis: Aleksandro denarais (2 k.), odiniais tretininkų kapšeliais su žalvariniais apkalais (2 k.), vaškuotos lentelės odiniu dėklu, įtveriamaisiais peiliais (2 k.), peiliais medinėmis kriaunomis (4 k.), keturkampe geležine sagte-

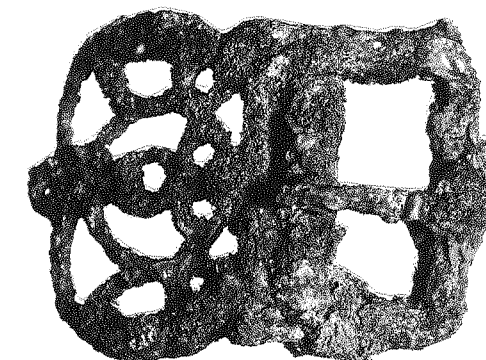
64 pav. Pavienė dvinarė sagtis iš kapo 575.

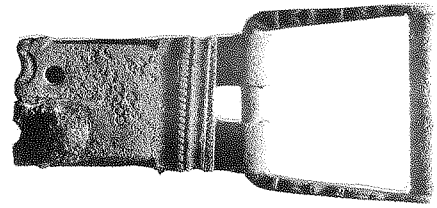
65 pav. Profiliuota geležinė sagtis su apkalu iš kapo 1082.

le, galastuvu. Vaiko kape sagtis su apkalu buvo vienintelis radinys.

Iš geležinių sagčių apkalų išsiskiria moters kape 64B rasta sagtis su ažūriniu apkalu (66 pav.). Panašus sagties apkalas rastas tik Užubalių kapinyne vyro kape 31. Beje, Užubalių kaimas yra netoli Alytaus ir nuo XVI a. pabaigos įėjo į Karališkojo stalo Alytaus ekonomijos sudėtį. Kituose Lietuvos kapinyuose sagčių su tokiais apkalais nerasta. Alytiškės kape sagtis su ažūriniu apkalu rasta kartu su žalvarinėmis kabėmis, kurių chronologija – XVII a., o Užubaliuose – su Ziganto Vazos 1617 m. Rygos m. šilingu. Greičiausiai

66 pav. Keturkampė geležinė sagtis su ažūriniu apkalu iš kapo 64 A.

67 pav. Žalvarinė sagtis su apkalu iš perkaso 35.

šie ažūriniai apkalai yra vienalaikiai ir jų chronologija – XVII a. pirmoji pusė.

Geležinės sagtys su apkalais daugiausia rastos prie šlaunikaulio. Matyt, kaip ir dauguma kitų sagčių, jos buvo skirtos susegti kapšelio ar dėklo diržui, tvirtinamam prie juosmens juostos²⁶³. Tik vienu atveju tokia sagtis su apkalu rasta prie kaukolės kartu su kitais radiniais, kurie čia padėti kaip papildomos įkapės²⁶⁴.

Kituose Lietuvos kapinyuose rasta vos keletas geležinių sagčių su pritvirtintais apkalais²⁶⁵.

Žalvarinė sagtis su apkalu Alytaus kapinyne atsitiktinai rasta perkasoje 35 (67 pav.). Tai nedidelė keturkampė sagtis (dydis 2,8x2,7 cm) su pailgu siauru apkalu (dydis 3,5x1,9 cm), kurio paviršiuje matyti ornamento pėdsakų. Panašių dirbinių iš kitų Lietuvos kapinynų nežinome. Apskritai kitur rasta labai nedaug žalvarinių sagčių su prie jų ašies pritvirtintu apkalu²⁶⁶.

Nenustatyto tipo sagtys (ar grandys). Ne visas rastas sagtis (ar grandis) galėjome priskirti konkrečiam tipui, nes vienos labai sunykusios ir rasti tik jų fragmentai, o kai kurios deformuotos arba aplipusios derva. Tokių radinių rasta 19 kapų (moterų k. 366, 484, 534, 566, vyrų k. 32, 39, 110, 149, 401, 500, 516, 591, 698, 750, 758, 1039, 1048, 1125 ir paauglio k. 918).

Kilpos ir kabliai

Moters kape 7 (68 pav.) ir paauglio kape 573 rasta po dvigalę S raidės formos geležinę kilpą, o vyro kape 297 – geležinis kablys. Visi šie radiniai rasti nurenkant griaučius, todėl neaiški jų vieta kape ir ryšys su kitais šių kapų radiniais.

Odiniai kapšeliai

Jų pėdsakų rasta 55 kapuose. Juos išskiriame į tris grupes. Pirmąją grupę sudaro kapai, kuriuose rasta tik tokių kapšelių pėdsakų

be jokių metalinių papuošimų. Antrojoje grupėje – kapai, kuriuose rasta metalu papuoštų kapšelių liekanų, o trečiojoje – istoriografijoje identifikuoti tretininkų kapšeliai su simboliniais apkalais.

Kapšelių pėdsakų rasta 36 kapuose. Iš jų 31 kape (moterų k. 7, 258, 466, 614, 616, 705, 778, 800, 842, 913, 920, 1008, 1144, 1146, vyrų k. 200, 320, 321, 411, 541, 550, 623, 662, 698, 782, 998, 1049, paauglių k. 645, 816, vaikų k. 18, 659, 697) tarp kapšelių odos liekanų rasta monetų. Vyro kape 24 ir vaiko kape 400 rasta tik kapšelio odos liekanų, o monetų ar kitų radinių tuose kapuose nebuvo. Kituose 3 kapuose monetų tarp odos liekanų taip pat nerasta, bet būta kitų radinių: vyro kape 780 – trapecijos formos žalvarinė sagtis, skiltuvas, juostinio žiedo fragmentas ir 2 sieros gabaliukai; moters kape 995 – metalinis verpstukas ir 2 žalvarinės adatos; vyro kape 1039 – skiltuvas. Galbūt šiuose 5 kapuose rastos odos liekanos yra ne nuo kapšelių, o nuo dėklų.

Papuoštieji kapšeliai. Jų rasta 11 kapų (moterų k. 59, 473, 522, 526, 540, 629, 833, vyrų 336, 463, vaikų k. 686, 1089) ir atsitiktinai iš suardytų kapų perkasoje 2, 10, 85, 99.

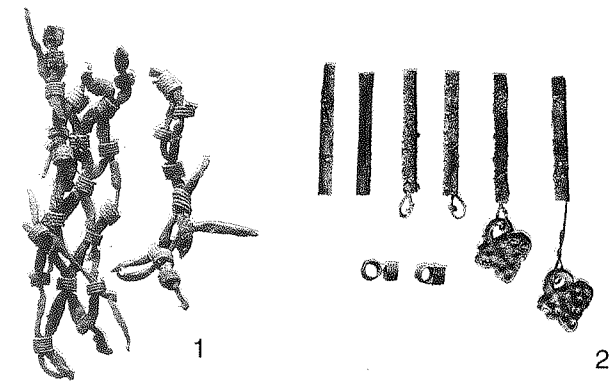
Kai kurie odiniai kapšeliai buvo puošiami iš žalvario skardelės padarytomis tūtelėmis, kurios randamos kartu su odos liekanomis²⁶⁷. Trijuose kapuose tokios tūtelės rastos su vielyčių kilpelėmis ir įvertais pakabučiais²⁶⁸. Geriausiai išsilaikiusios tūtelės su pakabučiais rastos kape 526 (69:2 pav.). Šie pakabučiai išmušti duobutėmis ir yra trilapio formos, kuris simbolizuoja Švč. Trejybę. Matyt, pakabučiuose išmuštos duobutės vaizduoja vynuogių kekę ir yra simbolis (jo reikšmę žr. prie juosmens diržo apkalikų ir auskarų simbolikos). Odinių kapšelių liekanos su žalvario skardelės tūtelėmis rastos komplektuose su XVI a. I–III ketvirčio monetomis ir įkapėmis: Aleksandro denarais (4 k.), žiediniais 2-ojo (1 k.) ir 5-ojo (1 k.) varianto auskarais, vadinamaisiais klaustuko formos auskarais (1 k.), juostiniais 1-ojo varianto žiedais (1 k.), žiedu su duobutėmis, vadinamaisiais signetiniais žiedais (2 k.), apkalais su širdelių eilute (1 k.), peiliais medinėmis ir kaulinėmis kriaunomis (8 k.), galastuvais (1 k.), verpstuku, pusapskritimo formos sagtimis (2 k.), geležine grandimi. Nedaug papuoštųjų odinių kapšelių žalvario skardelės tūtelė rasta ir kituose Lietuvos kapinyuose²⁶⁹. Šių kapšelių chronologiniai duomenys tokie pat kaip ir iš Alytaus kapinyno. V. Urbanavičiaus nuomone, tokiomis tūtelėmis buvo puošiami drabužiai (Urbanavičius, 1970a, p. 18). Deja, tokių tūtelė radimo aplinkybės Rumšiškių kapinyne, kurio duomenimis rėmėsi minėtas tyrinėtojas, rodo, kad tai kapšelių papuošimai.

Trys papuoštieji kapšeliai išsiskiria savo puošybos detalėmis. Moters kape 59 rastas kapšelis (jame buvo

Aleksandro denaras) yra be tūtelių ir papuoštas odiniais raišteliais, į kuriuos įvertos plonos vielytės įvijos (69:1 pav.). Tokių įvijėlių rasta ir kapuose 522, 526 kartu su tūtelėmis ir jų pakabučiais. Vaiko kape 686 kartu su odinio kapšelio liekanomis (tarp jų buvo Aleksandro denaras) rastas apkaliukas iš žalvarinės skardelės. Apkaliuko kampuose yra 4 spurgeliai, centre aštuonkampis. o jame šešialapė rozetė (LVI:22 lent.). Aštuonkampio simbolika aprašyta nagrinėjant žvaigždinę aštuonkampę segę, o rozetės – rozetinę septynlapę segę (žr. aukščiau). Neturime duomenų, kad tokiais apkaliukais papuošti kapšeliai būtų rasti kituose Lietuvos kapinyuose. Perkasoje 99 buvo rasta kapšelio ar dėklo, puošto žalvarinėmis vinutėmis, fragmentų (LCIV:20–22 lent.). Panašus radinys žinomas iš Obelių vyro k. 131 (Urbanavičius, Urbanavičienė, 1988, p. 60, pav. 84:8).

Tretininkų kapšeliai ir jų apkalai. Pagal pranciškonų vienuolijos Trečiojo ordino regulą jų nariai „pinigines ir krepšelius privalėjo turėti odinius...“. Taigi odinis kapšelis yra tretininko atributas. Vėlyvųjų viduramžių kapinyuose iki XIV a. paskutiniojo dešimtmečio nerandama odinių kapšelių su simboliniais ženklais – apkalais ir tai rodo, kad jie bus atsiradę tik po 1387 m. Lietuvos krikšto. Šių aprangos daiktų atsiradimas sutampa su aktyvia ir plačia pranciškonų veikla, kurioje vienas iš katalikybės platinimo būdų buvo religinių brolijų kūrimas. Pranciškonų Trečiąjį ordiną sudarė įvairių titulų brolijos. Iš visos medžiagos matyti, kad odiniai kapšeliai rodė jų savininkų priklausymą Trečiajam ordinui, o simbolinis ženklas – tam tikrai brolijai. Simbolinių ženklų įvairumas rodo, kad gyvavo kelios pranciškonų įkurtos brolijos, kurios turėjo tam tikrą šventumo hierarchiją reiškančius titulus. XIV a. pabaigos–XV a. pirmosios pusės odiniai kapšeliai su apkalais, rasti kituose Lietuvos kapinyuose, išnagrinėti atskirame darbe (Svetikas, 1997c, p. 13–38). Tačiau odinių kapšelių su apkalais iš XIV a. pabaigos–XV a. pirmosios pusės Alytaus kapinyne nerasta. Čia turime vėlyvesnius tretininkų kapšelius arba tik jų apkalus, kurių rasta 8 alytiškių kapuose (moterų k. 71, 185, vyrų k. 149, 334, 462, 710, 830, 929). Be to, tokių kapšelių ir jų apkalų rasta dar ir atsitiktinai iš suardytų kapų perkasoje 64, 74, 76, 77, 81, 84 (2).

Geriausiai išsilaikę odiniai tretininkų kapšeliai rasti vyro kape 929 ir atsitiktinai perkasoje 84. Kapo 929 kapšelio dydis – 20x22 cm (LXX:1–5 lent.). Atvarto apačios viduryje pritvirtintas apskritas apkalas su penkiomis ataugėlėmis, o kraštai papuošti iš plonos skardelės susuktais ir sulenktais apkaliukais, kurių galai suknedinti per odą. Po atvarto ant kapšelio krepšio yra kitas simbolinis apkalas – tai stačiakampis apkalas su keturiomis ataugėlėmis ir apatine laužyta linija, iš kurios į kairę pusę eina

69 pav. Papuoštųjų odinių kapšelių metalinės detalės: 1 – kape 59 – odiniai raišteliai, papuošti įvijomis, 2 – kape 526 – žalvario skardelės tūtelės, jų pakabučiai ir įvijos.

išlenktas „kablys“. Be to, to paties kapšelio rasti dar dviejų kilpinių apkalų fragmentai (atšokę nuo odos), prie kurių buvo jungiami dirželiai kapšeliui pakabinti. Tokius apkalus tyrinėtojai vadina dvigubo kryžiaus formos apkalais. Įdomiausia yra tai, kad šiame kapšelyje nebuvo įdėta nei pinigų, nei kokių nors daiktų.

Perkasoje 84 atsitiktinai rastas kapšelis susideda iš atvarto ir krepšio (LCII:1–2 lent.). Kapšelis dirželiais buvo sujungtas su vaškuotos lentelės dėklu (žr. „Rašymo reikmenys“). Ant kapšelio atvarto pritvirtinti žalvariniai apkalai – simbolinis rozetinis apkalas, iš žalvario išlieti juostiniai sulenkiami apkaliukai, kurių gerosios pusės galai užbaigti kryželiu ir du suapvalinti apkalai iš žalvario plokštelės. Išlikusi tik viršutinė kapšelio krepšio dalis, prie kurios išlikęs pritvirtintas kryžiaus formos apkaliukas su ašele (II tipo 2-asis variantas). Prie jo buvo pritvirtinta kilpinė grandelė su odiniu dirželiu, ant kurio užnerta dvinarė žalvarinė sagtelė. Kitas kryžiaus formos apkaliukas su dirželio fragmentu rastas atšokęs nuo kapšelio krepšio. Pats dirželis suiręs į kelis fragmentus. Kapšelio krepšio apačioje tvirtinamas apskritas apkalas su keturiomis ataugėlėmis ir apatine laužyta linija, iš kurios į kairę pusę eina išlenktas „kablys“, rastas su nedideliu odos gabalėliu.

Vyro kape 710 išlikę tik kapšelio atvarto kraštai, papuošti iš žalvario išlietais juostiniais sulenktais apkaliukais (LX:1–4 lent.). Tokių apkaliukų gerosios pusės galas užbaigtas kryželiu. Ant atvarto apačios suapvalintų kampų pritvirtinta po suapvalintą apkalą iš žalvario plokštelės (jų centre septynios skylutės, o vidiniame krašte aštuoni dantukai). Atvarto apačios viduryje pritvirtintas simbolinis rozetės pavidalo apkalas. Aptiktas ir apskritas apkalas su keturiomis „ataugėlėmis“, apatine laužyta linija,

68 pav. Dvigalė geležinė kilpa iš kapo 7.

iš kurios į kairę pusę eina išlenktas „kablų“, kuris tokio tipo kapšeliuose būna pritvirtintas prie kapšelio krepšio. Paties krepšio liekanų nerasta. Tarp šių kapšelio fragmentų rastas Aleksandro denaras, o po jo liekanomis, ant kaičio dubens kaulo ir juosmens, gulėjo skiltuvai su titnagu.

Kituose alytiškių kapuose rasta tik kapšelių odos liekanų ir po kelis arba vieną jų apkalą. Vyro kape 149 tarp kojų rasti trys tretininko kapšelio apkalai su odos fragmentais (XII:2–4 lent.): apskritas su keturiomis „ataugėlėmis“ ir apatine laužyta linija, iš kurios į kairę pusę eina išlenktas „kablų“, rozetinis ir suapvalintas apkalas iš žalvario plokštelės. Tarp kapšelio liekanų rastas Aleksandro denaras. Be to, kartu su šiomis kapšelio liekanomis rasta ir vaškuotos lentelės odinio dėklo liekanų (žr. „Rašymo reikmenys“). Moters kape 71 ir vyro kape 185 rasta kapšelių liekanų ir po du apkalus – vienas iš jų apskritas su penkiomis „ataugėlėmis“ ir liūto simboliu, o kitas – stačiakampis su keturiomis „ataugėlėmis“ ir apatine laužyta linija, iš kurios į kairę pusę eina išlenktas „kablų“. Kape 71 tarp kapšelio liekanų rastas III tipo LDK pinigėlis, o kape 185 – Aleksandro denaras. Vyro kape 334 odinio kapšelio liekanos su pritvirtintu rozetiniu apkalu rastos kartu su kitomis įkapėmis dešinėje kaukolės pusėje. Tarp kapšelio liekanų rastas Žygimanto Augusto obolas. Vyro kape 462 rasta kapšelio odos liekanų su Aleksandro monetomis ir trikampio formos apkalas, kuris kituose kapšeliuose randamas poroje su kitu tokiu apkalu. Šie apkalai būna pritvirtinami atvarto kampuose. Vyro kape 830 rastas tik apskritas apkalas su keturiomis „ataugėlėmis“ ir apatine laužyta linija, iš kurios į kairę pusę eina išlenktas „kablų“.

Alytiškių tretininkų odiniai kapšeliai arba tik jų apkalai rasti komplektuose su XV a. III–IV ketvirčio–XVI a. III ketvirčio monetomis ir įkapėmis. Atskirų apkalų chronologiją aptarsime toliau nagrinėdami jų tipus.

Apkalų tipai. Kapšelių apkalus pagal paskirtį galima skirti į simbolinius ir utilitarinius. Simbolinių apkalų alytiškių kapuose rasta trijų tipų: 1) apskriti su penkiomis „ataugėlėmis“, 2) rozetiniai, 3) stačiakampio ir apskritimo formos apkalai su keturiomis „ataugėlėmis“, apatine laužyta linija, iš kurios į kairę pusę eina išlenktas „kablų“. Utilitarinių apkalų rasta keturių tipų: 1) kilpiniai, prie kurių jungiami dirželiai kapšeliui pakabinti prie juosmens juostos, 2) atvarto kraštus sutvirtinantys apkalikai, 3) atvarto kampų trikampiai apkalai, 4) atvarto kampų apkalai iš suapvalintos plokštelės. Net ir utilitarios paskirties apkaluose galima įžiūrėti ženklų išreiškiančių dažkokius simbolius. Iš visko matyti, kad apkalų visuma vaizdavo konkretų motyvą.

Apskriti apkalai su penkiomis „ataugėlėmis“ (70 pav.). Apskriti apkalai su penkiomis „ataugėlėmis“

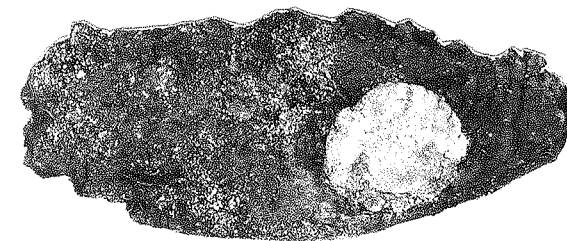
70 pav. Apskritas apkalas su penkiomis „ataugėlėmis“ ir liūto simboliu iš kabo 71.

yra lietiniai. Didesnės jų dalies apskritimo skersmuo yra 2,5 cm, keletas – 2 cm, po vieną – 2,8 ir 4 cm. Ataugėlių trikampė viršūnė dydis nuo 0,5x0,5 iki 0,3x0,4 cm. Šių apkalų vidinėje pusėje yra kniedės, kuriomis jie būdavo pritvirtinami prie kapšelio. Keturi kampinės „ataugėlės“ sudaro X formą. Visų apkalų apskritimo apačioje, vienoje linijoje su viršutine „ataugėle“ matyti dar viena kniedė arba skylutė, rodanti jos buvimą. Šia kniede arba strypeliu kapšelio atvartas buvo užsegamas su kitu apkalu (stačiakampis su keturiomis „ataugėlėmis“ ir apatine laužyta linija, iš kurios į kairę pusę eina išlenktas „kablų“), pritvirtintu prie kapšelio krepšio. Svarbiausias apkalas akcentas – centre esantis simbolis. Apie metalo (galbūt ir kelių metalų) tipą, deja, pasakyti nieko konkrečiau negalime. Visi šie apkalai nenuvalyti, o juos dengia gana storas žalios patinos sluoksnis. Tokių apkalų rasta 3 alytiškių kapuose (k. 71, 185, 929) ir 1 atsitiktinai perkasoje 64. Be to, šių apkalų dar rasta 14 kapų iš 11 Lietuvos kapinynų²⁷⁰. Apskriti apkalai su penkiomis „ataugėlėmis“ rasti komplektuose su XV a. III–IV ketvirčio–XVI a. I ketvirčio monetomis: III tipo LDK pinigėliais (3 k.) ir Aleksandro pinigais (6 k.).

Šių apkalų kompozicija susideda iš kelių dalių. Visų pirma jie yra apskritimo formos, kurio kraštuose yra penkios „ataugėlės“. „Ataugėlių“ viršūnė yra trikampė (be to, kai kurių apkalų „ataugėlėse“ įžiūrimos dvi įstrižos įkartos, dalijančios „ataugėlę“ į tris dalis). Keturi kraštinės „ataugėlės“ sudaro X formą, o viršutinė „ataugėlė“, vertikalia linija besijungianti su kniedės galvute apskritimo apačioje, sudaro I formą. Svarbiausias apkalas akcentas – apskritime pavaizduotas keturkojis žvėris

atlenkta galva ir užriesta uodega (kai kuriuose apkaluose tarp uodegos ir galvos įžiūrimas graikiškas kryžius). Žinomi trys apkalai, kuriuose pavaizduota ne žvėris, bet rozetė²⁷¹. Penkios ataugėlės vaizduoja penkis šventąsias Jėzaus žaizdas – tai sielos viršenybės prieš kūną simbolis. Penkios Kristaus žaizdos (stigmatai) simbolizuoja mirčių 5 pojūčių (regos, klausos, lytėjimo, skonio, uoslės), kuriais žmogus susietas su materialiu pasauliu. Jos gali būti aiškinamos ir kaip penki rankos pirštai, kurie nori užgriebti pasaulį. Norėdamas nutraukti ryšį tarp žmogaus ir Dievo, žmogus Jėzus turi prarasti savo pojūčius, kad vėl taptų Dievu (Bauer, Dūmotz, Golowin, 1990, p. 195–196). Ataugėlių trikampė viršūnė ir jų padalijimas į tris dalis simbolizuoja Švenčiausiąją Trejybę bei tris dorybes – tikėjimą, meilę, viltį (Becker, 1995, p. 281–282). Sukryžiuotus graikiškas I ir X raides, sudaroma Kristaus monograma. Šiuo ženklu žymėdavo Kristų ar apskritai krikščionybę. Tokia monograma (ji dar vadinama „žvaigždės pavidalo“) ženklandavo namų duris, dokumentus, kasdienio naudojimo daiktus ir kita. Ženklas visur liudijo krikščionišką tikėjimą ir turėjo apsaugoti nuo šėtoniškų kėslų bei visokio blogio (Forstner, 1990, p. 34–37). Centrinę vietą apkaluose užimantys žvėries arba rozetės atvaizdai taip pat simbolizuoja Kristų. Vėlyvaisiais viduramžiais Kristaus prisikėlimą simbolizavo būtent liūtas ir rozė (Becker, 1995, p. 141, 215). Tokia liūto simbolika yra pagrindžiama keliais mitais. Pagal vieną mitą, liūtas keliaudamas savo pėdsakus užtrina uodega – tai Kristaus virtimo žmogumi paslapties simbolis (šitaip Kristus paslėpė savo dieviškumą). Pagal kitą mitą, jis miega urve atvertomis akimis – tai budinti Dievo akis (šitaip miręs Kristus budi savo dieviškume). Pagal trečią mitą, liūtas gimsta negyvas, liūtė tris dienas negali atitraukti nuo jo akių, ir štai trečią dieną liūtas jį atgaivina papūsdamas į nosies šnirpšles – taip Šv. Dvasia prikelia žmogų (tai Kristaus prisikėlimo simbolis). Mirusiųjų prisikėlimą Paskutiniojo teismo dieną gali simbolizuoti riaumojančių liūtų atvaizdai (Biedermann, 1989, p. 273–275; LcI, 1990. T. 3, p. 112, 116–117). Beje, liūto arba liūtų grupės simbolis buvo naudojamas pranciškonų ir bernardinų LDK ir Lenkijos ikonografijoje tuo pat metu kaip ir kapšelių apkalai²⁷².

Rozetiniai apkalai (71 pav.). Tokių apkalų rasta 3 alytiškių kapuose (k. 149, 334, 710) ir 2 atsitiktinai perkasoje 84. Visi šie apkalai rasti pritvirtinti prie kapšelio atvarto. Juose, kaip ir apskrituose apkaluose su penkiomis „ataugėlėmis“, yra strypelis, kuriuo kapšelio atvartas buvo užsegamas su kitu apkalu (apskritas su keturiomis ataugėlėmis ir apatine laužyta linija, iš kurios į kairę pusę eina išlenktas „kablų“), pritvirtintu prie kapšelio krepšio. Rozetinių apkalų, pritvirtintų ant odinių

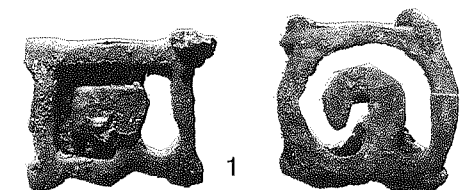
71 pav. Rozetinis apkalas su odos fragmentu iš kabo 149.

kapšelių atvartų, rasta dar 6 kapuose iš 4 Lietuvos kapinynų²⁷³. Deja, šie apkalai, lyginant juos su prieš tai aprašytais apskritais apkalais su penkiomis „ataugėlėmis“, yra labai prastai išlikę, todėl tiksliau juos apibūdinti neįmanoma. Rozetiniai apkalai rasti komplektuose su XVI a. I–III ketvirčio monetomis: Aleksandro (3 k.) ir Žygimanto Augusto (1 k.) pinigais.

Rozetės, arba tiksliau rozės, simbolis jau aptartas nagrinėjant rozetinę septynlapę segę ir rozetinius dirželių apkalikus, todėl čia nėra prasmės kartotis.

Staciakampio ir apskritimo formos apkalai su keturiomis ataugėlėmis, apatine laužyta linija, iš kurios į kairę pusę eina išlenktas „kablų“ (72 pav.). Tokių apkalų rasta 6 alytiškių kapuose (k. 71, 149, 185, 710, 830, 929) ir 3 atsitiktinai iš suardytų kapų (1 – perkasoje 76, 2 – perkasoje 84). Šio tipo apkalai buvo tvirtinami prie kapšelio krepšio. Į jų „kablų“ buvo įsegamas atvarto simbolinio apkalas strypelis, kuriuo užsegdavo kapšeli. Tokie apkalai skiriasi savo forma – vieni yra keturkampiai, o kiti apskriti. Keturkampiai apkalai būvę pritvirtinti prie tų kapšelių, kurių atvartai papuošti apskritais apkalais su penkiomis „ataugėlėmis“ (k. 71, 185, 929), o apskriti – rozetiniais apkalais (k. 149, 710, perkasa 84). Šio tipo apkalų rasta 26 kapuose iš 15 Lietuvos kapinynų²⁷⁴.

Šių apkalų keturios kraštinės ataugėlės, kaip ir apskritų apkalų su penkiomis „ataugėlėmis“, sudaro X formą, o tai yra viena iš Kristaus monogramų. Vadinamasis „kablų“, kuris išlenktas į kairę pusę iš apatinės laužytos linijos, yra druskos simbolis (Biedermann, 1989, p. 371–

72 pav. Stačiakampio ir apskritimo formos apkalai su keturiomis ataugėlėmis, apatine laužyta linija, iš kurios į kairę pusę eina išlenktas „kablų“: 1 – kabo 71, 2 – kabo 830